

СУРУЛЛУБУТ – СУОРУЛЛУБАТ!

КЫМ

16+

НОРУОТ ХА ЫАТА

12 № (22663)
2024 сыл

Кулун тутар
28 күнэ
чэппиэр

нэдиэлэҕэ биирдэ тахсар

www.kyym.ru

<https://t.me/kyymsakha>

«СЫЛХАҤЫАТА-2008, 2015» НОМИНАЦИЯ КЫАЙЫЛААҤА. «ТИРАЖКА – СЫЛРЕКОРДА 2009, 2015» БҮТТҮҮН АРАССЫЙАТААҤЫ БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА
«АРАССЫЙА БАСТЫҢ НАЦИОНАЛЬНАЙ ХАҤЫАТА-2018» БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА

КҮН-ДЬЫЛ

Кулун тутар 28 күнэ
ЧЭППИЭР

Күнүс -10° С (-14° U)
Түүн -16° С (-20° U)

Былыттаах, кыралаан хаардыа.

Кулун тутар 29 күнэ
БЭЭТИНСЭ

Күнүс -10° С (-14° U)
Түүн -16° С (-20° U)

Былыттаах, кыралаан хаардыа.

Кулун тутар 30 күнэ
СУБУОТА

Күнүс -12° С (-16° U)
Түүн -22° С (-26° U)

Былыттаах, сөнүүтэ суох.

Кулун тутар 31 күнэ
ӨРӨБҮЛ

Күнүс -9° С (-13° U)
Түүн -25° С (-29° U)

Былыттаах, сөнүүтэ суох.

Муус устар 1 күнэ
БЭНИДИЭННЫК

Күнүс -5° С (-9° U)
Түүн -21° С (-25° U)

Күннээх.

Муус устар 2 күнэ
ОПТУОРУННЬУК

Күнүс -2° С (-6° U)
Түүн -21° С (-25° U)

Былыттаах, сөнүүтэ суох.

Муус устар 3 күнэ
СЭРЭДЭ

Күнүс +2° С (-2° U)
Түүн -13° С (-27° U)

Былыттаах, инчэбэй хаардаах.

U – Угаров шкалата

Тымныы полюһугар – Өймөкөөнгө!

10-11, 20 с.

Кулуһун

“Суруйааччы сойууһугар киирэн суруйааччы буолабын” дии саныыр дьон элбээтэ.

Бу дьон Суруйааччы сойууһугар дьонго-сэргэҕэ биллэн, дорбоонноохтук “суруйааччы!” дэтэр уус-уран айымньыны айан-суруйан баран кириэхтээхтэрин, Сойууска кириин уопасты-баннай тэрилтэ эрэ кыттыылааҕа буолууну мэк-тиэлиирин өйдөөбөттөр уонна баардылаабаттар... Ити өттүнэн билигин “суруйааччы” диэн өйдөбүл биллэ мөлтөөтө...

18 с.

Сонор

2023 сылга “Саа туһунан” сокуонга кэккэ уларыйылар киирбиттэрэ. Саа көңүлүн ылар уруккутааҕар лаппа кытаатан турар. Холобур, сааны бастаан ылар киһи үөрэнэрин, мэдиссиинэ-уйулҕа хамыһыайатын ааһарын таһынан, булгуччу ИДьМ уонна ФСБ хонтуруолун ааһар. Ол эрэ бу-олуо дуо, киһи элбэхтик сууттамматах, ыарахан холубунай буруйу онорботох, куһаҥан харах-тарыыстыката суох, экстремистии дьайыыны онорботох, 15 сууккаҕа хаайыллыбатах уо.д.а. буолуохтаах.

35 с.

Дьылҕа

Саддио Мане – Сенегалтан (Африка) төрүттээх биллиилээх футболист. Аан дойду саамай ула-хан хамнастаах футболистарын эриэйтигинэр 8-с миэстэҕэ сылдьар. Былырын кини 1 сыллааҕы дохуота, быһаччы “илиитигэр ылбыта” – 40 мөл. евро.

Ол эрэри, бу барахсан ол дэлэй хамнаһыттан бэйэтигэр тугу да хаалларбакка, бука барытын ыраах Сенегалга баар бэйэтин быстар дьадангы Бамбали диэн бөһүөлэгин өрө тардыыга, сайын-нарыыга ыытар эбит.

37 с.

Сааскы халаан

Быйыл Саха сиригэр муус урукку кэмигэр биитэр 1–3 күн арыый эрдэ устуоба. Бу туһунан ЫБММ Саха сиригээбү сүрүннүүр управлениетын начаалынньыга Павел Гарин иһитиннэрбит.

Өлүөнэ өрүс Дьокуускайга диэри итиэннэ Алдан, Амма, Бүлүү өрүстөр быһа барыллаан ыам ыйын бастакы уонна иккис дэкээдэтигэр аһыллыахтара. Ыам ыйын үһүс дэкээдэтигэр – Өлүөнэ, Алдан, Бүлүү алын өттүгэр, оттон хоту уонна хотугулуу-илин өрүстэр бэс ыйын сагатыгар аһыллыахтара.

“Өрөспүүбүлүкэ сүрүн өрүстэригэр

сааскы халаан мунгутуур таһыма хас да сыллаах көрдөрүүттэн ортоттон үөһэ, ол эбэтэр 0,5–1,5 м буолуоҕа. Муус харар түгэнигэр уу таһыма кутталлаах кирби-игэ тахсан, намыһах сирдэри ылыан сөп”, – диэн Павел Гарин бэлиэтээбит.

Быйыл Саха сиригэр өрүстэригэр 56 учаастакка муус харыан сөп, ордук – Өлүөнэҕэ уонна Алданга.

“Туруйалар” аахсыйаҕа холбостулар

Дойдуга “Крокус Сити Холл” комплекса теракт кэмигэр өлбүттэри кэриэстээн, “Туруйалар” аахсыйаны биллэрбиттэрэ. Дьокуускайга кулун тутар 25 күнүгэр, “Туруйалар Ильмень күөл үрдүнэн” мемориал-искибиэргэ өрөспүүбүлүкэ ыччата, устудьуоннар, “Эдэр гвардия” чилиэннэрэ сибэкки дьөрбөтүн уурдулар.

Аахсыйа чэрчитинэн Дьокуускайга “Киин” киинэ тыйаатырын экирээнигэр халлаанга көтөн эрэр маҥан туруйалары көрдөрдүлэр. Кыайы болуоссаты-

гар терактан суорума суолламмыттары кэриэстээн, Москуба Дьоруой-куорат мемориальной билиитэтигэр сибэкки уурдулар, чүмэчи уматтылар.

Сыана үрдээһинэ

“Быйыл от ыйын 1 күнүттэн сорох хомунаалынай өнгө тарыыба 20% үрдүүр үһү” диэн социальнай ситимнэргэ күүскэ тарбаттылар. “Ити иһитиннэрии олоҕо суох, сымыаа дойдох” диэн эрэгийиэннээби Госкомцен иһитиннэрэр уонна хомунаалынай өнгө сыаната хайдах уларыйарын быһаарар.

“Билигин социальнай ситимгэ 2023 сыл ахсынньы 18 күнүнээби хомунаалынай комплекс тэрилтэлэригэр кэмчилээн олохтоммут тарыып туһунан иһитиннэрии “күүлэйдии” сылдыар, ити нэһилиэнньэ тарыыбыгар туох да сыһыана суох” , — диэн Госкомцен бэлиэтиир.

Былырыын РФ Бырабыыталыстыбата хас биирдии эрэгийиэнтэ мунгутуур индекси бигэргэппитэ. Ол быһытынан

Саха сиригэр 9,5% үрдүк индексация ытыллыа суохтаах.

“Инньэ гынан, 2024 сыл иккис аҥаарыгар нэһилиэнньэҕэ хомунаалынай өнгө тарыыба 9,5%-тан үрдээбэт. Маныаха хомунаалынай өнгө нобурун учуоттаан, сорох дьыэ-уот хаһаайыстыбаларыгар сыана 12,5% үрдүүбүт”, – диэн иһитиннэриигэ ыйыттылар.

“Үйэ оҕолоро” хапытаалы туһанналар

Өрөспүүбүлүкэҕэ “Үйэ оҕолоро” тус сыаллаах хапытаалы сыл бастакы икки ыйыгар 2752 ыал туһанна. Бу туһунан СӨ Үлэҕэ уонна социальнай сайдыыга министиэристибэтэ иһитиннэрдэ.

Санатан эттэххэ, бу тус сыаллаах хапытаал Ил Дархан Айсен Николаев быһаарытынан биэс сылга – 2027 сылга диэри – үһатыллыбыта.

Байыаннай сулууспалаахтар дьыэ кэргэннэригэр биир кэмнээх көмө быйыл тохсунньуга — 709, бастакы оҕону төрөөбүт эбэтэр иитэ ылбыт ийэлэргэ биир кэмнээх төлөбүр 547 ыалга бэрилиннэ.

Иккис оҕоҕо Саха сиригэр ийэ хапытаала бу икки ый иһигэр – 408, олорор дьыэни гаастааһынга көмө – 169, киин-нэммит сылааһынан хааччыйыга көмө 67 ыалга ананна.

Ону сэргэ икки бастакы ый иһигэр

148 эдэр ыал аан бастаан 25 саастарыгар диэри холбоһон, 50 тыһ. солк. суумалаах биир кэмнээх харчынан төлөбүрү ыллылар.

Уһук Илингэ Саха сирэ саамай элбэх оҕолоох ыаллардаабынан биллэр. Оҕо төрөөһүнүгэр Уһук Илингэ 1-кы миэстэни, оттон дойду үрдүнэн 8-с миэстэни ылар. Саха сирэ демографияҕа лиидэр буоларыгар оҕону өйүүр хайысхалаах федеральнай, эрэгийиэннээби дьаһаллар көмөлөһөллөр.

Кэнники биэс сылга Саха сиригэр бу хайысханы өйөөһүнүгэ үбүлээһин кээмэйэ 8 төгүл улаатта.

Биир кэлим босуобуйа

Сыл сабаланыабыттан Саха сиригэр биир кэлим босуобуйа 44 238 оҕо төрөппүттэригэр уонна 876 оҕолоноору сылдыар ийэлэргэ ананна.

Бу сыалга Арасыйыа социальнай пуондатын Саха сиригээби салаата өрөспүүбүлүкэ дьыэ кэргэннэригэр 2 млрд солк. тахса суумалаах үбү-харчыны ыйппыт. Бу туһунан кулун тутар 26 күнүгэр Арасыйыа социальнай пуондатын оҕолоох дьыэ кэргэннэри социальнай хааччыйы управлениетын начаалынньыга Сардаана Ефимова иһитиннэрдэ.

“Оҕолор төлөбүрдэрин кээмэйэ – 50%, 75% эбэтэр 100% оҕо тиийинэн олорор алын кээмэйиттэн эбэтэр үлэтир кыахтаах нэһилиэнньэ дохуотун көрөн ананар. Төлөбүрү анааһын дьыэ кэргэн дохуотун уонна баайын-дуолун сыанабылыттан аабыллар, ону тэнгэ төрөппүттэр дьарыктаах буолуулара эбэтэр дохуот суобун араас биричиинэтэ учуоттанар. Биир кэлим босуобуйа Арасыйыа гражданныгар бэриллэр”, — диэн Сардаана Ефимова быһаарда.

Кини дьыэ кэргэн дохуотугар үлэттэн дохуот киллэринии, биэнсийэ, босуобуйа, кэмпэнсээссийэ уонна истипиэндыйэ; элимиэн, быраабы араҥаччылыыр үлэһиттэр дохуоттара; Сэбиллэниилээх күүстэр биедэмистибэлэр үлэһиттэригэр төлөбүр; ур-

баанньыттар дохуоттара, сыаналаах кумаабылартан, харчыттан дохуот уонна баайы-дуолу куортамга биэрии дохуота учуоттанар.

Төлөбүрү ыларга “Госуслуги” портал нөҥүө электроннай көрүнгүнэн эбэтэр Арасыйыа социальнай пуондатын отделениетыгар сайабылыанньа биэриэххэ наада. Биир кэлим босуобуйа биедэмистибэлэрдээби бииргэ үлэлээһин чэрчитинэн аабыллар. Биир сайабылыанньаҕа 17-гэр диэри саастаах хас биирдии оҕону сонно тутта ыйаахха сөп.

“Сайабылыанньаны көрүү 10 үлэ күнүн устата ытыллар. Сорох түгэнтэ мунгутуур болдьоҕо 30 үлэ күнүгэр диэри аабыллар. Босуобуйаны 5 үлэ күнүн устата анааһын туһунан бастакы быһаары ылыллыбытын кэннэ төлөнөр. Салгыы баан счөтүгар эбэтэр почта кыраапыгынан ый ахсын 3-с чыыһылаба төлөнөр», — диэн Сардаана Ефимова иһитиннэрдэ.

Биир кэлим босуобуйа 12 ыйга анаар. Босуобуйаны салгыы ылар инниттэн Арасыйыа социальнай пуондатын отделениетыгар санга сайабылыанньаны биэриэххэ наада.

Халтараантан эмсэбэлээччи элбэх

Күн ахсын халтарыан охтон эчэйбит дьон мэдиссиинэ көмөтүн көрдөөн кэлэрэ элбии турар. Кулун тутар 18–25 күннэригэр 2-с №-дээх РБ травматология пуунун быраастара 600-тэн тахса ыарыһабы көрдүлэр, олортон 200 киһи халтарыан эчэйбит. Бу туһунан балыһа пресс-сулууспата иһитиннэрэр.

“Күн аайы халтарыан эмсэбэлиир киһи элбии турар. Биһиэхэ ханкылыыр сиртэн, сыыртан онтуларын-мантыларын тоһутан, эмсэбэлээн кэлэр киһи элбээтэ”, – диэн травмпуун отделениетын сэбиэдиссэйин э.т. Игнатий Семенов кэпсээбит.

Кини этэринэн, үгэс курдук, саас ахсын дьон тобуктарын тоҕо түһэн, түөстэрин, систэрин, хонхочохторун өлөрөн элбэхтэ кэлэллэр. Кырдыаҕас дьон ордук харыларын, бэрбээкэйдэрин

уонна ойобосторун тоһуталлар.

Травматолог-быраастар оһоллонугут да, тутта бырааска тийинг диэн сүбэлииллэр. Бэйэлэрэ эмтэммитэ буолан, эчэйиини өссө уустугурдуохтарын, бириэмэни куоттарыахтарын сөп.

“Оһоллонууну эмчиккэ көрдөрбөккө хоннордоххо, иһэн тахсар, хаан турар, онон эмтиир сабаҥа өссө күүскэ ыарытыннарар”, — диэн быраас быһаарар.

9 869 ынах төрөөтө

Өрөспүүбүлүкэҕэ барыта 168,2 тыһыынча ынах сүөһүнү, ол иһигэр 70,3 тыһ. ыанар ынабы уонна 178,8 тыһ. сылгыны, ол иһигэр 122,1 тыһыынча биэни, кыстатан туруораллар.

Санатан эттэххэ, хаһаайыстыбалар кыстыкка 463,7 тыһыынча туонна оттоох, 28,3 тыһыынча туонна сиилэстээх уонна 14,9 тыһыынча туонна сенажтаах кирибиттэрэ.

Тыа хаһаайыстыбатын улуустаабы управлениеларыттан түмүллүбүт чахчынан, бу нэдиэлэ сагатыгар онтон

301 тыһыынча туонна от, 20 тыһыынча туонна сиилэс уонна 10 тыһыынча туонна сиилэс ордубут. Бу саппаастара кыстыгы туоруурга тийиэхтээх.

Аһылык сөптөөх саппааһа баар буолан, ынах сүөһү да, сылгы да туруга быйыл этэнгэ. Төрүүх сабаланаан, 9 869 ынах төрөөбүт. 63 800 сылгы аһатыллар.

Үрүн эһэчээннэр

Ил Дархан Айсен Николаев кулун тутар 26 күнүгэр телеграм-ханаалыгар былырыын ахсынньыга “Орто Дойду” зоопаркаҕа төрөөбүт үрүн эһэлэр – Колыманалаах Ломоносов – оҕолорун бастакы хаартыскаларын уонна видеоларын көрдөрдө.

“Зоопарка исписэлиистэрэ үрүн эһэчээннэр төрөөбүт күннэрин быһаардылар – ахсынньы 4 күнүгэр. Тыһыта быдан көхтөөх, мэник, оттон атыыра ийэтин аттыгар аа-дьуо сылдыарын сөбүлүүр”, – диэн Айсен Николаев суруйбут.

Ил Дархан зоопарка “Роснефть” хампаанньаны кытары үрүн эһэчээннэргэ ааты толкуйдуурга куюкуруу биллэрбит-

тэрин эттэ. Бэйэбит барыйааннаргытын mishki.malyshki@mail.ru элэктэриэн почтаҕа ытыаххытын сөп.

Санатар буоллаахха, бу төрөөбүт игирэ эһэчээннэр Колыманалаах Ломоносов үһүс төрүүхтэрэ. Бастакы оҕолоро Хаарчаана 2016 сыллаахха төрөөбүтэ, билигин Ленинградтаабы зоопаркаҕа олорор, иккисэрэ Алмаз, 2019 сыллаахха төрөөбүтэ, Хабаровскай зоосадыгар баар.

АТОМИР

ПО САМОЙ НИЗКОЙ ЦЕНЕ

МИНИ-ТРАКТОР
СИНТАЙ ХТ 244
4 WD полноприводный

Ул. Курнатовского 86
89142725063 W/A 89142784434

С УСИЛЕННЫМИ
ПЕРЕДНИМИ
МОСТАМИ + ПТС

Реклама

“Утум” саха үһүн үйэлэниитин киинэ Байкал-Амыр Магистралын (БAM) тутуутугар ыччат-хомсомуол хамсааһына тэриллибитэ 50 сылыгар аналлаах “Тыында – БAM сүрэбэ” диэн үһүн үйэлэнии турун сабалыыр.

Саха сиригэр олохтоохторо уонна ыалдьыттары эрчимнээх эдэр саастарын сирдэринэн аан бастакытын тимир суолунан айаҥна турунуохтара!

ТУР БЫРАҒЫРААМАТА:

- Поеһынан бэрт сынньаланг уонна умсугутуулаах айан;
- “Таежнай” эбэтэр “Бам” гостиницаҕа түһүү;
- Тыында куорат кэрэ-бэлиэ миэстэлэригэр сылдьы: БAM устуоруйатын түмэлэ, хомсомуол сүдү тутуутун умнулубат миэстэлэрэ, аатырбыт тимир суол вокзала, тыйаатырга уонна кэнсиердиир саалаҕа сылдьы, БAM бэтэрээннэрин кытары көрсүһүү, хомсомуол кэмин саныыр ахтыы киэһэтэ.
- Баҕалаахтар “Надежда” сонотуоруйга чэбдигирдэр процедуралары ылыахтарын сөп;

Билигин турга кыттыһыан баҕалаахтары барыллаан сурутуу ытыллар. Турга турунуох иннинэ Саха үһүн үйэлэниитин киинигэр медицинскэй чек-ап ааһаргытыгар сүбэлиибит. **Аадырыс:** Дьокуускай к., Октябрьскай уул., 26/4, **сипилии билсэр төл.:** 89142710088

Кыстыгы этэнгэ туораан, эдэр сааспытын санатар сааскы алгыстаах айаҥна турунарга ынгырабыт!

Хара дьайыы

Кулун тутар 22 күнүгэр киһэ Москуба аттыгар баар Красногорский куорат “Крокус Сити Холл” кэнсиэртиир саалатыгар улахан терагы онордулар.

Кэнсиэр буолаары турдабына, кэнсиэртиир саалаба тыһыынчанан киһи үөмэхтэһэ сырыттабына, аптамаатынан сэбилэммит 4 киһи киирэн дьону тирээн туран аңаар кырыытыттан ытыалаатылар. Бу кыыллыы дьайыы түмүгэр, билигин биллэринэн, 139 киһи өллө.

Быһылаан кэмигэр баһаар буолан, саала иһэн умайан, дьэ үрдэ сингэнэн, билигин ону ыраастыыр үлэлэр ытылла тураллар. Ол бары-

та ыраастаннабына өссө төһө киһи эмсэбэлээбитэ быһаарыллыа.

“Теракт” диэн ыстатыйанан холоубунай дьыала көбүтүлүннэ. Бу дьыалаба уорбаланан барыта 11 киһи тутулунна. Хараҥа дьыаланы онгортон баран массыынанан Арасыйыа арбаангы кыраныссатыгар тийбит 4 таджиги туттулар. Сылыктааһын быһыытынан, бу дьон ИГИЛ диэн Арасыйыаба бобуллубут террористар тэрилтэлэрин чилиэннэрэ буолуохтарын сөп. Бу хараҥа дьайыыны кинилэр ким “сакааһынан” онорбуттарын силиэстийэли сылдыаллар.

Оттон “Крокус Сити Холл” саала бу теракт, баһаар түмүгэр 9,5–11,4 млрд солк. тийэр ороскуоту көрсүбүт буолуон сөп. Санатар эбит буоллаха, бу улахан уорабай хаһаайына – Араз Агаларов диэн азербайджан миллиардера.

Франция хаһан кыттыһарый?

LCI диэн телеханаал “кимнээхтэрэ билигин этиллибэт байыаннай эргимтэбэ кэпсэтэллэринэн, Украина Сэбилэниилээх күүстэрэ букатыннаахтык кыайтардылар да, Франция Арасыйыаны утары аһаҥас байыаннай хапсыһыга киирсээри онгостор.

Ол эбэтэр, Аан дойду III сэриитэ сабаланаар” диэн иһитиннэрэр. Французтар “кирииллэрэ” эмиэ хас да барыйааннаах буолуо үһү. Олортон саамай кутталлааба – французтар саа-сөп тутан, Украина аармыйатын билингги окуопала-

рыгар, траншеяларыгар киирэн уоттаах сэриигэ быһаччы кыттыһан барыылара. “Ол эрэри дьыала онно тийиэ суоҥа, французтар Киевкэ анаан байыаннай собуоттары тутууга, Одесса таһыгар байыаннай контингены киллэриигэ, харабыл-манабыл сулууспаларыгар эрэ кыттыһахтарын сөп” дииллэр. Уопсайынан, Франция бэрэсидьиэнэ Э.Макрон “бу сэриигэ Арасыйыа кыайбатын туһугар туох кыаллары барытын онгорорго бэлэм-мит” диэн позицияны тутуһар.

Чэ, көрүөхпүт. Французтар – сэрииттэринэн аатырбатах дьон. 1940 сыл сааһыгар ньиэмэстэргэ биир да толору ыйы кыайан утарыласпака эрэ капитуляциялаабыттара. Ол да кэнниттэн сэриилээргэ үөрэнэн кэлбэтэх дьон буолуохтаахтар.

Ураны атыылаһаллар

“Билигин Евросойуус дойдулара Арасыйыаны утары кытаанах саансыйалары биллэрэн, тугу да ылысбакка-бэрсибэккэ олороллор” диэн буолар эрэри, РИА Новости быйыл Евросойуус дойдулара Арасыйыаттан урут хаһан да атыыласпатах улахан суумаларыгар ураны (хиимийэ радиациялаах бэссэстибэтэ) атыыласпыттарын суруйар.

Уран сыаната, 2021 с. холоотоххо, 2,5 төгүл улааппыт эбит. Арасыйыа Евросойууска, сүрүннээн, байытыллыбыт ураны атыылыыр. Уопсайынан, 2023 сылга Евросойуус атын дойду-

лартан (Арасыйыаттан, Казахстантан, Канадаттан уо.д.а.) 24 тыһ. туонна ураны 3,2 млрд долллар суумаба атыыласпыта биллэр.

Бэйэлэрин интэриэстэрин туруулаһаллар

Евросойуус тас дьыалаларга үрдүкү бэрэстэбиитэлэ Жозеп Боррель: “Биһиги дэлэгэйбит, баайбыт бэрт буолан дуу, украиналары сөбүлүүрбүт бэрт буолан дуу Украинаба көмөлөһөр буолбатахпыт.

Биһиги бэйэбит уонна АХШ интэриэһин көмүскүүбүт. Бу иирсээнгэ Арасыйыа кыайар түбэлтэтигэр, биһиги туохха да холооно суох улахан ороскуоту-охсууну ылыахпытын сөп”, – диир.

Биллэрин курдук, Украина саамай улахан “көмөлөһөөччүтүгэр” – АХШка – Кэнгириэстэрэ Украинаба ытыллыахтаах көмө харчыны тохтотон турар.

Дьоллоох дойдулар

ХНТ уонна Gallup института (АХШ) кыттыгастаах оноһуллубут “саамай дьоллоох дойдулар” эриэтиннэрэ табыста.

Онтон көрдөххө, “саамай дьоллоох дойдуларга” Финляндия, Дания, Исландия, Швеция уонна Израиль кириэллэр эбит. Урукку сэбиэскэй өрөспүүбүлүкэлэртэн “саамай дьоллоохторо” Литва (19-с миэстэ), салгыы Эстония (34-с), Латвия (46-с), Узбекистан (47-с), Казахстан (49-с), Молдова (71-с), Арасыйыа (72-с), Кыргызстан (75-с), Армения (82-с), Таджикистан (88-с), Грузия (91-с), Азербайджан (101-с), Украина (105-с) “миэстэлэр-

гэ” тиксибиттэр. Туркменистан уонна Белоруссия бу эриэтингэ букатын да хапсыбатахтар.

Ааттаах-суоллаах АХШ бу эриэтингэ 20 бастын иһигэр кирибэтэх. 23-с миэстэнэн эрэ мунурдаммыт.

Таарыйа, “Евросойуус саамай арыгылыыр дойдута” ааты Латвия ылбыт. 2020 сылга манна 15-ттэн аҕа саастаах дойду хас биридди олохтообор 12,1 лиитирэ ыраас алкоголь тиксибит.

Мадуро утары саагыбар

“Каракас диэн Венесуэла киин куоратыгар террористар дойду бэрэсидьиэнэ Николас Мадуроһу өлөрө сатаатылар да, табыллыбатылар” диэн суруйаллар.

Икки сэбилэниилээх боевик туллубут. Каракас куорат мээрэ эпипитинэн, Vente Venezuela диэн

оппозиция баартыйатын икки боевига уулуссаба маассабай хаамыы, бырааһыннык буола турдабына бэрэсидьиэн Мадуроһу дэлби тэптэрээри онгостубуттар үһү. Санаттахха, урут уонча сыллаабыта Vente Venezuela диэн оппозиция баартыйатын лиидэрэ Мария Корина Мачадо диэн дьахтар баартыйатын иһинээби праймеризка кыайан баран бэрэсидьиэн быыбарыгар кыттаары гыммытын, былаастар күүстэринэн бобон кэбиспиттэрэ. Онтон сылтаан Мария Мачадо 2014 с. Венесуэлаба бэрэсидьиэн Мадуроһу утары улахан бырачыас аахсыйаларын тэрийбитинэн биллэр.

Быйыл от ыйын 28 күнүгэр Венесуэлаба эмиэ бэрэсидьиэн быыбара буолуохтаах. Онон саагыбар буолла эрэ, буолбата эрэ... Баҕар, баара-суоҕа Мадуро пиарданар быыбарын хампааньата буолуон эмиэ сөп.

“Бойобуой” миниистир

Литва Оборонатын миниистиринэн дойду парламенын оборонаба уонна национальнай куттал суох буолуутугар кэмितिэтин бэрэссэдээтэлэ Лауринас Касчюнас диэн киһи ананна.

Бу киһи “Арасыйыа дьаарай өстөөбүн”, Литваба олохтоох нууччалар уонна белорустар бырааптарын күөмчүлээччи быһыытынан биллэр. Кэнники сылларга кини Литваба Белоруссиятан дьон бөбө көһөн кэлэрин утаран этэ-тына сылдыбыта.

Чэ, ол 2,8 мөл. нэһилиэнньэлээх кыра дойду оборонатын миниистиринэн ким эрэ талыллыбытыттан биһиги туохпун да итээбэт.

Төрөөбөттөр

Росстат суруйарынан, 2023 с. түмүгүнэн Арасыйыа дьахталларыгар төрөөһүн көрдөрүүтэ төттөрү түһэн, ортотунан, “биир дьахтарга – 1,41 оҕо” буолбут.

буоллаба. Холобур, ыһыллы-тобуллуу эңгээрдээх 1999 сылга биир төрүүр дьахтарга ортотунан 1,16 эрэ оҕо тиксэр этэ.

Дьингинэн, этэнгэ ахсаанын тутан турар уопастыбаба 1 дьахтарга 2,1–2,3 оҕо тиксиэхтээх. Судургутук быһаардахха, көлүөнэ ахсаана этэнгэ энчирээбэккэ иһэрин туһугар, хас биридди дьахтар бэйэтин уонна кэргэнин солбуйтарар курдук, 2-ттэн ордук оҕону төрөтүөхтээх этэ.

Билингги Арасыйыаба “саамай төрүүр” эрэгийиэннэр – Чечня (биир дьахтарга 2,66 оҕо тиксэр), Тува (2,44), Алтай өрөспүүбүлүкэтэ (2,03). Саамай төрөөбөттөр – Ленинград уобалаһа (0,88) уонна Севастополь (0,98).

Кытай эспиэрэ быһаарар

Кытайга баар Арасыйыаны, Илингги Дьобуруопаны уонна Киин Азияны чинчийэр институт эспиэрэ Ван Сюэцюань Москубаба “Крокус Сити Холга” буолбут терагы “Ислам судаарыстыбатын” (Арасыйыаба бобуулаах) боевиктара онорбуттарын саарбахтыырын этэр.

Кини: “ИГИЛ (Арасыйыаба бобуулаах) чилиэннэрэ терагы онгороллоругар, үгэс курдук, “смерт-

ник-террористары” эбэтэр биирдиилээн боевиктары туһаналлар. Москубаба оноһуллубут хара дьайыы оннукка майгыннаабат. АХШ уонна арбаангы дойдулар “бу теракка, баҕар, Украина кыттыгастааба буолуо” диэн эрдэттэн куттанан, хайыг охсунан, бэрт түргэнник уонна тутта ИГИЛИ күтүрүү сатыыр буолуохтарын сөп. Өскөтүн теракка чаччы Украина кыттыгастаах буоллабына, арбаангы дойдулар “террористарга көмөлөһөөччү” аатын ылан аан дойдуга аптарытыаттара барар буоллаба” диэн сылыктыыр.

Сочига – силлиэ-буурба

Сочига күн-дьыл туругуттан сылтаан “штормовой” сэрэтиини биллэрдилэр.

Кулун тутар 26–27 күннэригэр чача 20–23 км түргэннээх силлиэ үрэр, хайаба инчэбэй хаар түһэр, хайаттан буор-хаар халбаһата сингэн түһэр куттала баар. Ону сэргэ, муораба дохсун

холоруктар түһэр, 4 миэтэрэттэн тахса үрдүктээх долгун бааллара силлиэрэр чинчилээхтэр. Онон, быһааччылар Сочига сыһыана кэлэр дьон сэрэхтээх буолалларыгар ыңыраллар.

ЫАЛ – ыччат кут дабаан куорсуннанар БИҢИГЭ

(Бүтүүтэ. Иннин “Кыым”
11-с №-гэр көр)

Ыал – экодухуобунай чэлгийи эйгэтэ. Сэбиэскэй үөрэх миигин, тэлигириэйкэлээх, ынах этэрбэстээх мэник уолу, толкуйдуур, дылуурдаах буоларга иппит эбит. Оннук да буолан, биһиги, сэрии аччык көлүнэтэ, тыыннаах ордубупут. Тымтык-чүмэчи үйэттэтэн сэбиэскэй үөрэх кэрдийин барытын дабайан, дойду атомнай тэхиһикэтигэр тийэ чинчийибин суруйбут манагыраапыабын (2018) сэргэх педагогтар босубуйа курдук туһанан эрэллэр.

Арбаангыларга сүгүрүйүү сыһатын өйдөөтүбүт. Экодухуобунай дүүүктэ сүүрээни киэн кэскили арыйда. Кырдык, экодухуобунас мындыр уроуга дэбигис өйдөмөт. Ону ким өйдөөн ылыммыт иһиттэн сырдыы, таһыттан сарыллала түһэр эбит. Сократ “в каждом есть солнце, дайте светить ему” диэн мээһэбэ эппэтэх.

Ыал – “Семь-Я” (Сэттэ Мин) диэн уһулуччу күүстээх тыл. Күн сиригэр (Биосфера) эко-дьиэбэ) ким да бэйэтин баҕатынан “Мин аҕай!” диэн кэлбэт. Айылба оботун олонхохо курдук, үс Таптал паарата (иккилии эһэ-эбэ, аҕа-ийэ) сүбэлэһэн-сөбүлөһөн, “Киһи буол!” диэн албаан аҕалаллар. Ити курдук Ыал – “Сэттэ Мин” (Семья) сойууһа үөскүүр. Киһи ону ырытан бардабына, төрдүн-уһун, кимтэн кииннээбин билиитэ чычааһыттан соһуйар. Хомойор. Кут Дабаан үөрэбэ маны көннөрөр аналлаах. Оскуолаба бэйэни чинчийэн билиигэ “Ыал төрүүчүтэ – устуоруйа тыыннаах силиһэ” диэн биридимизти киллэриэххэ наада.

Киһи Үөһэттэн үрдүк анала – Ийэ сирэ диэн төгүрүк күөх био-биһик иһигэр айдан-тутан, дьолу уһанан, тыыннаах олобу үйэттэн үйэбэ салгыы туруу. Оҕо ону толорор анала төрөөбүт күнүттэн сабаланар. Олобун туһалаах суолун уһунун Айылба Ийэ чаһыта сүрэх тэбиитинэн биир тэнник “тук-тук” охсон ааҕар. Үс биирдии охсуу эн өйүң, толкуйун матэријаа (эттиккэ) кубулулар. Ол барыта эбиллэн, эн олоххо ситиһиигин, дьолгун түстүүр.

Ыал айылбаны көмүскээччини иитиэхтээх. Эһээхэй оҕо киинэ (Айылардын ситимэ) кырылларын кытта төрөппүт ийэттэн эт-хаан ситимэ быстар уонна туспа үүнэн-сайдан барар. Хомойуох иһин, билингги уопастыба сокуонунан, тийэбэр тийээн, “айылба хаһаайына” аатыран, технократическай цивилизация “охсор илиитэ, тэбэр атаҕа” буолар. Дьэ, бу оҕо айылбаны алдьатааччы буолбатын хайдах ситиһэбит? Бу уустук боппурос ыал иһигэр сөптөөх хайысханан иитилиннэбинэ ситиһиллэр.

Этнопедагогика сүрүн боппуруоһа. “Этнопедагогика – идея, опыт народного, национального воспитания” диэн, Чувашия улуу педагога Г.Н. Волков чопчу быһаарбыта. Саха

сиригэр национальной үөрэх кэнсиэпсийэтин күүскэ сайдыта новатор-миниистир Е.П. Жирков аатын кытары сибэ-эстээх. Дьэ, бу баар – үөрэххэ санга сүүрээни киллэрии биир киһи хорсун-хоодуот турунууттан тутулуктааҕа. Чунуобун-нук аймах үксэ ыстандаарка, сокуонҥа кыаһыланна. Онон санга сүүрэн харгыстанар. Дохсун сайдыыны күүстээх духуобунай куттаах эрэ салайааччы аҕалар.

1993 сыл кэннэ националь-най кэнсиэпсийэ “Эркээйи эргиирэ” бырагырааманан икитэ төхтүрүйэн салбанан бара турар. Манна айымнылаах кылааты бэтэрээн-педагогтар Т.М. Ильина, Е.П. Чехордуна, В.Е. Степанова уонна Ыал педагога Л.С. Аргунова киллэр-дилэр. Психолог-педагог Л.К. Петрова “Эркээйи эргиирин” экодухуобунай чэлгийи суола диэн сыаналаабыта.

Национальнай кэнсиэпсийэ үөрэбэ киһи айылбалыын төрүт ситимигэр тирэбирэр. Билингги үөрэх систиэмэтигэр этнопедагогика көйгөлөнө, бырагырааматтан таһаарылла сылдыарын билэн соһуйбутум. Этнопедагогика – оскуолаба киһи айылбаны кытары төрүт сибээһин көмүскүүргэ үөрэтэр биир сүрүн биридимизтэ. Этнопедагогика “лиичинэс туохтан сабаланарый?” диэн сүрүн боппуруостаах. Эппиэтэ: Айылба Ийэ оботугар биэрэр бастын бэлэбэ – үүнүү-сайдды олуга (“Закладка природно-этноментальных задатков развития”). Киһи оҕо сааһыгар уонна алын кылааска айылбатыттан, өбүгэтин үгэһиттэн, омугун култууратыттан өйдөөн ингэринэр дьобура, кыаба (потенциала) аһыллар. Ити – киһи интеллектуальнай, духуобунай сайдыытын кырдыар сааһыгар диэри хааччылар баайа. Баччаанҥа диэри үөрэтии-иитии систиэмэтэ бу боппуруоска сүрүн болҕомтотун уура илигэ хомолтолоох.

Үөрэх миссиятын култураттан духуобунаска өрө көтөбүү. Үөрэх ыстандаардын (ФГОС) ирдэбилэ – экология културата. Ыйытыахха: “Киһи културунай таһымын үрдэтэн, айылбаны төһө харыстаатыбыт?” Эппиэтэ биллэр, хобдох. “Культура – вторая натура человека” дииллэр. Ол аата, киһи дынг ис хоһооно буолбатах, булумһу айылгыта, тупсарыллыбыт социальнай хаачыстыбата. Бу киһи тулалыыр эйгэни биэс билгэ уорганын (органы осзания) мунгурунан билэр сирдээби өйдөбүлэ. И.Ньютон механикатын, Эвклид геометриятын таһыма. Оттон билигин информация-сыыппара киэлилээх виртуальнай эйгэбэ олобобут. Бу бириэмэнэн, миэстэнэн мунгурдаммат, “айылба – киһи – куйаар” ситимэ, духуобунай эйгэ. Үөрэх систиэмэтэ култура таһымыгар буксуйан, сайдыы аныгы тэтимиттэн хаалбытын өссө өйдүү илик курдук. Ол иһин XXI үйэ экодухуобунай инновацията билингги консервативнай үөрэх сүрүн соругун култураттан духуобунаска өрө таһаарары (квантовый переход, ону мин сахалыы Кут Дабаан диэн ааттыбын) ирдиир.

Кут Дабаан өрөгөйө – өй-санаа үрдүк идийээлигэр дьулуһуу. Үөрэбэ, тэхиһикэтэ, үрдүк технологията суох өбүгэбит хантан ылбыт күүһүнэн үс мөлүйүөн кв.км иэннээх киэн, тыйыс Хоту сири сылаас тыыннаан, киһи аймах цивилизациятыгар сүнгэн кылаатын киллэрибэ буолуой? Экодухуобунай көрүү быһаарарынан, киһи икки: эт мэйии уонна сүрэх билгэ өйдөөх. Өбүгэлэрбит сүрэх-билгэ өйдөрө күүскэ сайдыбыт буолан, сир олоҕо халлаан куйаары, күн систиэмэтин кытары ыкса ситимин билэлэр эбит. Куйаар (космизм) сокуонун тутуһаллар эбит. Ол баай уопуттарын олонхоһон, оһуор-бичик мандарынан, уурунуу сурук бэлиэнэн бу күнгэ тирэдибиттэр.

Ыал сылынан эбэн эттэххэ, дьулайа аһаҕас эһээхэй оҕо икки сааһыгар диэри үөһэ куйаары кытары квантовай сибээһин тутта сылдыар. Ону социализация энтропията халытан кэбиһэр. Оҕо бу куйаары кытары сибээһин хайдах харыстаан туһанаахха сөбүй? Педагогика билимэ оҕону иитини ийэтин иһиттэн (перинатальной) саҕалыахтаах.

Дьылбаны салайыныы

Орто оскуоланы бүтэрбит ыччакка ситии-хотуу аттестатын туттаран баран, олох сүүрүгэр көңүл ытан кэбиһэллэр. 17–18 саастаах Боотур Уол уонна Кыыс Куо иннилэригэр остуоруйа курдук кэскиллээх олох үс хайысхата арыллар. Бу диэки хайыһыан – куһаҕан дьаллык күчүмэһэин көрсүөн сөп. Бэйэбин кыамматтахына – сор суолланан. Ити диэки барыан – уопастыба сүүрүгүнэн чыппаан курдук мээһэ устуон. Этэнгэ да буолларгын, олох дынгнээх ис хоһоонун өйдөөбөккө бүтүөн. Үһүс суолу талыан – өй (толкуй), сүрэх (эмоция) икки мөккүөрүнэн салаллар диалектика кирилизин өрө дабайыан. Дьылбан суолун таба тутан дьолгун уһаныан.

Экодухуобунас оскуоланы бүтэрбиттэргэ аттестаты таһынан дьылбаны салайыы муһатын – “Кут Дабаан чэлгийи” алгыһын – туттарар. Манна ыччакка олох суолун куюмпаһын кирилизинэн дьолу уһана дабайар биэс хардыыта көрдөрүллүө. Бу бырайыагы киэҥник сүбэлэһэн онгорбут ордук ситиһиилээх буолуо этэ.

Культивизация саҕа сарыала

А.Е. Кулаковскай өссө 1912 сыллаахха саха омук аан дойдуну олобун ытыйахтаах холоруктан быһанар суолу аҕыйах алыптаах тылынан ыйбыта: “Единственным рациональным средством является наша культура и слияние с русскими”. Бу бөлүһүөпүйэли саҕа категорияны устудьуоннарбар “улуу нууччаны кытары алтыһан, кинилэр көмөлөрүнэн културууна уонна үөрэҕи баһылааһын” диэн тылбаастаабыппар, дьэ, өйдөөбүттэрэ. Тус бэйэм дьылбам дьоллоох дабаанын кэпсээн дакаастаабытым. Куль-

тивизация бөлүһүөпүйэтэ национальной идийэ буолан, саха интэлигенсийэтин үүннэрэн, Саха судаарыстыбыннаһын, өрөспүүбүлүкэтин туттарбыт уһулуччу исторической суоллаах.

Мин 1992–2012 сс. өрөспүүбүлүкэ каадыры Арас-сыһыа куораттарыгар, омук сиригэр тийэ бэлэмниир анал дэпэртээмэнигэр үлэлээн, культуривизация көмүс чыпчаалын билбит киһибин. Новосибир-скай 16 үрдүк үөрэх кыһатыгар кэлэн үөрэммит тыһынччанан саха устудьуона настаабын-ныктарын тэбэр сүрэбэ итиитин билбиттэрэ. М.Е. Николаев саҕалаабыт дэпэртээмэнэ 2011 с. исторической миссиятын түмүктээбитэ уонна Үөрэх министиэристибэтин иһигэр суураллыбыта...

Культивизация аныгы үйэ инники сайдыытын – экодухуобунаһы – төрүттээтэ. Экодухуобунас Арассыһыа национальной идийэтэ буолан, дойдуну чэлгитэр кыахтаах. Бу – туспа тизмэ. Экодухуобунай хамсааһын тэнийдэбин ахсын арыллан иһиэбэ.

Айылбаны кииннээн сомоҕолоһуу

Кут Дабаан чэлгийи стратегической сыала – айылбаа сиэмэх технократической цивилизация моһоллорун туоратар экодухуобунай куттаах, киһилии айылгылаах көлүөнэлэри үүннэрэн таһаарыы. Бу – глобальной суолталаах бырайыак. Эбэтэр экология кыһалбата Сир саарын биир туспа муннугар быһаарыллар кыаба суох. Тыыннаах олох биир кэлим, быстыспат биосфернай ситимнээх, куйаар сибээстээх. Ол аата, киһи – атомтан тиһиллэр Сир планета кыракый мөлүкүлэтэ. Ыал – уопастыба туспа килиэккэтэ, киһи аймах, хамсыыр харамай, үүнээйи – экосистемэ чааһа. Куйаар – космической өйүн (разум) быстыспат энергoinформационнай сайт-хонуута. Бу биир кэлим хонууттан сир баайын кэлтэй баһар эгоист-паразиттар киһи аймаҕы хайыталлар. Биир эко-дьиэбэ тапсан олобобт айдаанын тардаллар. Ону киһи ис кутун-сүрүн айылгытын байытан, биосфера эко-дьиэни өрүһүйэр суһал тактической соругу толоруохтаахпыт. Киһи аймаҕы туруктаах сайдыы таһымыгар (“Повестка -21-го века” стратегия устойчивого развития мира, Рио-1992) таһаарыахтаахпыт. Онон күннээби эрэ аһыыр-таннар кыһалбанан мунгурданан, дьылбабытын былааска эрэ дьаһайтаран олобобт үгэспит социальнай-экологической идээһэнгэ тирэдэн эрэрин өйдүүр кэм уолдыаста.

Саха сирэ – глобальной экодухуобунай чэлгийи тирэбэ Экодухуобунай Кут Дабаан чэлгийи тус сыаллаахтык культуривизациялаан үүннэрэн таһаарар саҕа киһитин иннигэр манньк тыын кыһалбалары быһаарыны ирдиир. Бастакытынан, технократической, сиэмэх уопастыба айылбаа алдыатылаах исторической албастарын чопчу билинэн көннөрүү. Иккиһинэн, киһи айылбаны уонна уопастыба иһигэр атааннаһар үгэһин

тохтотуу уонна киһи аймаҕы айылба тула сомоҕолоһун. Үсүһүнэн, үүнэр ыччаты айартуар ноосфернай чыпчаалын идеалыгар көтүтүү. “Оо, мин көтүөх курдукпун – кынатым ханнаһыи?!” диэн бүгүн саха ыччата мээһэбэ ыллаабат.

Мин, Арассыһыа киинэ Новосибирскай куоракка 65 сыл олобобт, улуу нуучча норуотун кытары хаан-уруу ситимнээх, элбэх омуктары кытары добордоспут саха киһитэ, хайдахтаах курдук кинилэр саха норуотун эко-муударай уратытын сөбө-махтайа биллэлэрин, дойду духуобунай чөллөрүүтүн хотулуу-илинтэн саҕалалырбытын, салайарбытын күүтэ, эрэнэ сылдыалларын билэбин. Онон Олонхо кута сүргэлээх саха норуота улуу Арассыһыа дойдубутун эко-духуобунай Кут Дабаан чэлгийи суолугар бары омуктарытын кытта бииргэ ситиһиһэн таһаарар кэммит уолдыаста.

Түмүк

Билигин аҕыс миллиард киһи аймах иннигэр айылбаа найылланан олоруу үгэһин уларытар саамай күчүмэбэй ирдэбил турда. Айылбаны кэрээнэ суох хоромһулаахтык туһаныы кэмэ бүттэ. Бириэмэ: “Саҕа чэлгийэ сайдыы суолун тыһа охсун!” – диэн модьуйда. Дьэ, ол хайдах онгоһуллуохтааһын илдьиритэн биһиги “Эко-духуобунай Кут Дабаан чэлгийи” (Инновация экодуховного созидаания) диэн бырайыак суруйдуубут. Барытын экодухуобунай тыыннаах киһи ситиһиэхтээх. Киһи дьыэ кэргэнтэн сабаланар. Ыал ыччаты иитэр. Ыччат – Кут Дабаан сайдыытын эрэлэ.

Эко-духуобунас – сакральнай алыптаах, киэн хабааннах тосхол. Бу Айыы үөрэбин научнай барыла, олонхо ноосфернай этнопедагогикатын аныгылы анаарыта. Киһи сүргэтин, ис кыаһын байытар. Айылбаттан айар-тутар Салгын Кут тыынныр. Духуобунас үлэһиттерин сомоҕолоор уопсай идеология. Арассыһыаны духуобунай чөллүйүтүтүн национальной идийэтэ буолар кэскиллээх. Киһи аймаҕы айылба тула кииннээн сомоҕолоһуур киэп (парадигма). Өйдүөххэ наада, киһи аймах бары биир ыал курдук түмсэн туруннабына эрэ, глобальной экологической катастрофаттан өрүһүнэр, турруктаах сайдыы суолун тобулар дьылбаланар.

Дьикитэ диэн, биһиги эко-духуобунай Кут Дабаан үөрэхпит кырдыга Ванга салбааччыта Каеда Убер (Франция) кыысчаан 2024 с. эппит манньк билгэлээһинигэр сөп түбэһэр эбит: “Арассыһыа өрдөөбүтэ умнуллубут билии төннүбэ, Сибиртэн кэлиэбэ. Онно тирэбирэн Арассыһыа сотору кэминэн аан дойду биир саамай күүстээх дойдута буолуоҕа. Бэйэтэ чэчирии сайдыаҕа уонна ол кэнниттэн саҕа духуобунай үөрэби тарбатыаҕа. Ол үөрэх киһи аймаҕы олоччу уларытаҕа, сырдык күүстэр диэки салайыаҕа”.

Улуу Арассыһыа АБДь-га кыйаара саарбаа суох. Дьэ, ол кэнниттэн дойдубут эко-духуобунас идеологиятын ылынан сайдара олус тороостоох. Эко-муударай сахалар, ону өй-санаа батыллан иннибит бадарааньтан ороон дьону өйдөтөрбүт – ытык изэспит.

Иоган МАКСИМОВ, тэхиһикэскэй билим хандьыдаата, СӨ Духуобунаһын академигатын бочуоттаах академига, атом бырамыысыланнаһын бэтэрээнэ. Новосибирскай куорат.

“Крокус”: террор алдьархайа эмиэ кэллэ

Тума буолар шафран сибэкки латынныы тылбааһа “крокус” диэн ааттанар. Кулун тутар 22 күнүгэр бу былыргы тылынан ааттаммыт “Крокус сити холл” диэн, Москуба аннынаабы Красногорскай куорат эргизэн-аралдьытар киинигэр киһи үөйбэтэх-ахтыбатах элбэх киһи өлүүлээх хааннаах теракт табыста. Официальной иһитиннэриигэ тирэбирдэххэ, билингнитэ 139 киһи өлбүт, 180 киһи бааһырбыт.

Арҕаалар “кулгаахтара көстөр”

“Бу үлүгэрдээх терагы хайдах билбэтэхтэрэй?” диэххэ сөп. АХШ, арҕаа дойдулар бэйэлэрин дьоннорун “кулун тутар сабаланыыта Москуба эргизэн кииннэригэр, элбэх дьон мустар сиригэр сылдьыман” диэн сэрэппиттэр эбит. Ол туһунан биһиги официальной ханаалларытыгар кытта эппиттэрэ. Ордук чуолкайдык CNN “Финансист” диэн нууччалыы телеграмыгар “Москубаҕа теракт буоларынан, “Метрополис”, “Крокус Сити Холл” эргизэн кииннэригэр, Авиапаркаҕа элбэх дьон мустарыттан сэрэнигэр, кулун тутар 20-с күннэригэр улахан иэдээн буолуон сөп” диэн сэрэппиттэр. Бэркэ билэр дьон этиттэрбиттэр.

Терагы Дьахтар күнүн эбэтэр Бэрэсидьиэн быыбарын ыһаары ытыахтарын сөбө да, этэҥнэ ааспыта. Бэрэсидьиэн быыбарыгар быраабы араҥаччылыыр күүстэр элбэхтэринэн сорумматах буолуохтарын сөп. Онтон нэдиэлэ ааһар, сэрэтии умнуллар. Дьон уоскуйбутун кэннэ хараҥа дьыалаларын онгорбуттар.

Кулун тутар 22 күнүгэр, бээтинсэ киһэ 20-00 чааска, Москуба аннынаабы Красногорскай куоракка баар «Крокус Сити Холл» Москубаҕа, өссө Арассыйаҕа да дириллэр, биир саамай улахан кэнсиердиер саалатыгар “Пикник” диэн культовой рок-бөлөх кэнсиерэ буолуохтааҕа. Билиэт барыта атыыланан, саалаҕа 6200 киһи ыы-быччары мустан ололорбут.

Улахан алдьархайы, аан дойдуну аймыыр айдааны онгорорго бу сир табыгастаах эбит. Элбэх киһи биир сиргэ мустубута террористар сыалларыгар сөп түбэһэр. “Крокус”

МКАД кытыытыгар турар, биир өттүттэн өрүс хаайар. Оттон бээтинсэ киһэ массыына элбэх, онон суол “пробкалаах”. Быһа кэлэр сир суобунан специализация, полиция түргэнник кэлбэтин суоттаабыттар.

Хайдах буолбутуй?

19.55. “Крокус” кэнсиердиер саалатын иннигэр маҥан “Рено” массыына кэлэн тохтообутун видеокамералар устубуттар. Массыынаттан 4 дуу, 5 дуу (чуолкайа көстүбөт) байыаннайдыы таҥастаах, аптамааттаах дьон киирэр ааҥна сүүрбүттэр. Бу дьон урукку терактарга курдук аманат ылар, тугу эмэ туруорсар соруҕа суох, саалаҕа киирээт, ытыалаан элбэх киһини өлөрөр эрэ сыаллаах кэлбиттэр. Бой-обуой уопуттаахтара сааны-сэби сатаан тутталларыттан да көстөр. Аны көннөрү киһи оҕону-дьахтары, элбэх киһини психологическай бэлэмэ суох ытан өлөрбөт. Онон бу мээһэ талыллыбатах дьон буолаллара чаччы. Таһырдыттан ытыалаабытынан киирбиттэр, фойега турар харабыллары, кэнсиергэ хойутаан кэлэн киирээри турар дьону өлөртөөбүттэр. Манна кыратык тардыллан, саалаттан дьон эрдэ куотан тахсан, элбэх киһи быыһаммыт. Саалаҕа киирээт, ытыалаан барбыттар, илдэ кэлбит умайар убаастарын (“Молотов коктейль”) быраҕаттаан уоттаабыттар.

20.13. Террористар, хара дьайдарын онгортон баран, уолуйан куотан эрэр дьону кытта булкуһан, дьыэттэн тахсан, массыыналарыгар олорон куоппуттар. Баран иһэн, биир оҕону түгүнэри көтөн, улахан-нык оһоллообуттар.

20.13. Телеграм-ханаалларга теракт буолбутун туһунан

бастакы иһитиннэриилэр тахсыбыттар.

20.15. Улахан баһаар сабаламмыт, хара буруо дьыбэ тарбаммыт. Того эрэ баһаары умулларар тэриллэр үлэлээбэтэхтэр. Дьон сороҕо таһырдыа куоппут. Сорох дьон, террористар барбыттарын билбэккэ, туалеттарга, хосторго куотан киирэн хатаммыттар, киллэримээри барыкаада онгостубуттар.

20.26. Суһал сулууспарлар кэлэн, дьону көрдүүлэр, таһырдыа таһаартыыллар. Ытыалааһын кэмигэр гардеробка, атын да быстах үлэҕэ сылдыбыт оскуола 4 оҕото элбэх киһини таһааран быһаабыттар. Олортон 100-чэкэ киһини таһырдыа таһаарыт Ислам диэн уолу элбэхтик кэпсээтилэр.

21.00. Умайа турар “Кроку-

ска” өссө да элбэх киһи хаайтаран хаалбыт.

21.10. Уот дьыэ үрдүн, үөһэ этээстэри хаппыт. Баһаарынайдар уоту кыайбатахтар, өр буолбакка, дьыэ үрдэ дьону хам баттаабыт.

Террористар кимнээбий?

Ити хааннаах дьайыыны Д.Мирзоев, М.Рачабализода, Ш.Фаридуни уонна М.Файзов диэн Таджикистан түөрт гражданина онгорбуттара тутулааттарын кытта биллибитэ.

Кинилэр үрүн “Реноларыгар” олорон куоппуттарын видеокамераларынан начаас булан, ФСБ Брянскай уобаласка 400 км айаннаан тийиэхтэригэр диэри кэтээбит, кэпсэтэллэрин истибит. Бу дьону Украина кыраныссата 100 км хаалбытын кэннэ туппуттар. Ол барыта араас каналынан көһүннэ. Нууччалыы куһаҕаннык сангараллар, биир олох да билбэт. Тылбаасчыттаах эрэ кэпсэтэр таджиктары бу ыарахан буруйу “чаччы, кинилэр онгорбуттара буолуо дуо?” диэн, эгин араас кэпсэтии баар. Ол эрэри бары буруйдарын билиммиттэрэ. Киһи сөбүлөө, бу түөрт киһи ити үлүгэр иэдээни барыта 500 тыһ. солк., биирдии киһиэхэ 125 тыһ. солк. тиксэр төлөбүрүгэр өлөрөргө сөбүлэспиттэр. Видеога көрбүккүт курдук, синнэригэр түспүт өлөрүөхсүттэр “Крокуска” ымыр да гыммакка дьону ытыалаатылар.

Маны таһынан официальнойа суох дааннайынан, биеррориһы – “Крокуска”, биери Брянскайга туталларыгар өлөрбүттэр дириллэр. Ону таһынан барыта 11 киһи тутуллубут. Олортон “Ренону” кинилэргэ атыылаабыт ыал аҕаларын уонна өссө дьыэ уларсыбыт биер киһини ыамыйын 22 күнүгэр диэри хаайдылар.

Тэрийээччилэр, сакаасчыттар – күлүккэ

Теракт бэрт кичэллээхтик бэлэмнэммитэ көстөр. Тутуллубут дьон ким кинилэри тылы-

гар киллэрбитин, үөрэппитин, дьингээх тэрийээччи, сакаастааччы буоларын эпэтиллэр, “билбэппит” дириллэр. Барыта сымыйа курдук. Телеграмынан “Проводник” диэн киһини кытта суругунан кэпсэппиттэр. Сирэйин көрбөтөхтөр үһү. Ол киһилэрэ харчыга дьону өлөрөргө тылыгар киллэрбит. Биер террорист абыйах хонук иннинэ Турцияттан көтөн кэлбит. Нууччалыы сангарбаттарын учуоттаахха, тэрийээччилэр бэйэлэрин омуктара буолуон сөп. Бу түөрт киһини абыйах хонук иһигэр хаанымсах өлөрөөччүлэргэ хайдах кубулуппуттара силиэстийэ кэнниттэн биллибэ.

Террористар, Украина диэки куоппуттарынан, тута СБУ үлэтэ диэн сабаҕа үөскээбитэ. Анал сулууспарлар иннэ диер буоллахтарына, Владимир Путин Терагы радикальной исламистарынан онготордулар диэтэ.

Оттон арҕаа дойдулар үксүлэрэ ислам фундаменталистара, ИГИЛ*-К (Арассыйаҕа бобуулаах) биер салаата “Хорасан вилаят” тэрийбит диэн биер киһи курдук этэн барбыттар. Оттон Зеленскэй “арассыйалар бэйэлэрэ онгорбуттар” диэн мэлдьэспитинэн барбыта.

Теракт сарсыныгар ИГИЛ*-К террористары батыһа сылдьан устубут киһилэрэ террористар ислам фундаменталистарын луоһуннарын, хаһыыты-хаһыыты ытыалыыр видеотын таһаарбыта уонна “биһиги онгорбуппут” диэн билиммитэ.

Ол кэннэ “Украина буруйа суох” диер эрдэ. Кинилэр бу терагы онгорорго ИГИЛ*-гэ харчы төлөөн сакаастаабыт, туһаммыт буолуохтарын сөп.

Кырдык, бастаан ИГИЛ*-К онук суостар-суодаллаах тэрилтэ буолбатах диэн итэбэйимизэххэ сөп. Биһиги, Сирияттан тэйиппиттэ үс сыл буолан, ИГИЛ* эстибит курдук саныыбыт. Дьон үксэ ислам фанатиктара идийэ иһин сылдьаллар диэн өйдөбүллээх. Ол иһин “Крокуска” онгорбуллубут терагы харчыга онгорбуттарын фундаменталистар буочардарыгар майгыннаабат диэн саарбахтыыллар. Ол оннугар араас үөйбэтэх-ахтыбатах түөрүэни өйдүү сатыахтара.

Ол эрэри, хасыһан бардахха, бу иһэ истээх дьыалата көстөр. ИГИЛ* саһа сылдьар, ол да буоллар үлэ бөбөтүн ытар, ыччаты тардар, эмискэ өрө турар идийэтэин тарбаттар эбит. ИГИЛ* аан дойдуну вилаяттарга (уобаластарга) арааран олорон, барытын бас бэриннэрээри ғынар. Оттон “Талибан” (Арассыйаҕа бобуулаах) Афганистанга ислам судаарыстыбатын тутар эрэ былааннаах курдук. Кэлин хайдах буолан туруон ким да билбэт.

Ити ИГИЛ*-К диэн ааттанар уобаласка Туркменистан, Узбекистан, Таджикистан, Афганистан, Иран сороҕо киерэллэр эбит. Ол аата, бу дойдулары барытын сэрйиллэн дуу, бас бэриннэрэн ылан дуу, ИГИЛ* судаарыстыбатыгар холбуохтаахтар. Кинилэр Афганистанга “Талибан” хамсааһыны (Арассыйаҕа бобуулаах) уонна АХШ утары сэрйиллэн, хотторон үүрүллүбүттэр. Ол кэннэ ИГИЛ*-К быһаччы өстөөхтөрүнэн Арассыйаны, АХШ-ын уонна Кытайы талбыт. Мусульманнары атабастыыллар диэн матыыптаан.

Сонуннары көрдөххө, Арассыйаҕа исламистар төбөлөрүн өндөтөн эрэллэр эбит. Бу кулун тутар 3 күнүгэр Ингушетия Карабулак куоратыгар бу тэрилтэ 6 чилиэнин байыаннай эпэрээссийэ ытан суох гыммыттар. Кулун тутар 22–26 күннэригэр Ингушетияҕа

отуттан тахса ИГИЛ* дьонун, ол иһигэр джиу-джитсуга аан дойду чөмпүүөнэ Сейд-Умар Имагожевы туппуттара.

Быйыл ИГИЛ*-К тохсунньу 3 күнүгэр Иран Керман куоратыгар эмиэрикэлэр өлөрбүт Касем Сулеймани диэн диригник ытыктыыр генералларын уыуобар тахсар процессияны дэлбэ тэптэрбит. 100-тэн тахса киһи өлбүт, 140-тан тахса бааһырбыт. Керман уонна “Крокус” терактара ИГИЛ*-К террористара бэрт кылгас кэм иһигэр элбэх дьону өлөрөр буочардарынан майгыннааллар.

ИГИЛ* бастаан тахсарын саһана билиэн туппут дьоннорун кыһыл таҥастаах тахсан, Голливуд киинэтин курдук өлөртүүү видеоларын умнубатыгыт ини? Ал-Каедаттан, Талибантан, (Арассыйаҕа бобуулаахтар) джихад атын да бөлөхтөрүттэн “дьону өлөрүүү террорун эстетикатын” пиарга кубулутууну аһара баһылаабыттарынан атыттар. Голливуд курдук үрдүк таһымнаах кырыктаах өлөрүүлэр видеоларын эдэр радикаллар умсугуйа көрөллөр. Кинилэр идеологията “Управление жестокостью” диэн кинигэлээхтэр. Хааны тобор илбистээх кырыгы бэлиитикэ көдүүстээх үстүрүмүөнэ онгостор дьон үөскээбиттэр.

Кэлингинэн аан дойдуга үлэ көрдөөн тарбаммыт таджиктар араас хайысхалаах радикаллары кытта сибээстэһэн террорга кытталлара элбиер чинчилэммит. Ахсынныы бүтүүтэ Германияҕа уонна Австрияҕа Мадрид, Кельн собуордарыгар теракт бэлэмни сылдьар, эмиэ Таджикистан хас да гражданинын туппуттар. Саамай элбэх таджик миграна 1,5–2,5 мөл. киһи Арассыйаҕа баара биллэр. Итилэртэн элбэх киһи Арассыйа гражданина буолан сылдьар. ОҚДБ тэрилтэ Таджикистан Афганистаны кытта кыраныссатыгар ИГИЛ* боевиктара элбээбиттэрин бэлиэтиир. Таджикистан бэрэсидьиэнэ Эмомали Рахмон “биһиги граждандарыттар теракта кытталлара элбээтэ” диэн дыксынэрин биллэрэр. Москуба терагын кэннэ, Украинаҕа Арассыйаны утары сэрйиллэрин ытыаары сылдьар Франция бэрэсидьиэнэ Макрон “аны сайын Парижка Олимпиада кэмигэр теракт тахсыан сөп” диэн дыксынэрин биллэрдэ. Орто Азия дойдуларыгар ИГИЛ* ыччаты радикальной идийэҕэ телеграмынан тардара иһиллэр.

Онон аны сайынга диэри радикализм күүһүрэн, Орто Азияҕа кырыктаах улахан долгуйуу тахсыа диэн билгэ туолуон сөп. Оччоҕо арҕаа дойдулар исламистары кигэн, Арассыйа собуруу өттүгэр сэри уотун күөдүтэр бабалара туолар.

“Крокус” хаһаайына А.Агаларов диэн баайынан Форбс испиһигэр 55 турар олигарх билигин страховкатын ылан, “Крокуһу” сагаттан тутары сылдьар. Оттон норуот “Крокуска” уоту утары систиэмэ үлэлээбитэ буоллар, баһаары умулларыа этэ? диэн санаалаах. Урут Пермгэ “Хромая лошадь”, Кемеровоҕа “Зимняя вишня” баһаарыгар дьон өлбүтүгэр хаһаайыннарын эппиэттэппиттэрэ. Оттон олигарх Агаларов хаайыллыа дуо? Террористары уодуганнары септээх-сэбиргэллээх полиция, харабыл тоҕо суох буолбутай? Итинтэн да атын болпуруостарга “Крокус Сити Холл” терагын силиэстийэтэ тугу быһаарбытын салгыы суруйуохпут.

Владимир СТЕПАНОВ.
* Арассыйаҕа бобуулаах тэрилтэ

“Кыым” сүүйүүлээх оонньотуута: кыайыылаахтар билиннилэр!

“Кыым” хаһыат аабааччыларыгар анаан ыытар үгэс буолбут сүүйүүлээх оонньотуутун быйыл арыый эрдэлээн, кулун тутар 25 күнүгэр, тэрийдэ. Манна “Кыымы” сэргэ “Однако, жизни!” хаһыат-сурунаалы уонна “Үһү – биирдэ!” кэмпилиэги суруппут аабааччыларбыт кытыннылар.

Урут “Кыымнар” сүүйүүлээх оонньотуубутугар ыалдьыт, көрөөччү бөбө мустара, бэйэтэ туспа бырааһыннык курдук ырыа-тойук добуһуоллаахтык, өрө көтөбүүлээхтик ыытыллара. Кэлин хамсык сабаанаабы хааччактар киирэннэр, быһымайгы күһэйэн, улахан дирбиэнэ-дарбаана суох социальной ситимнэрбитигэр быһа эпииринэн ыытар буоллубут. Устууну “Кыым.ру” саайт “Вконтакте” ситимигэр уонна телеграм-ханаалыгар уган тарбатабыт.

“Кыым” сүүйүүлээх оонньотуутун аабааччыларбыт билэн-истэн олоробут. Тэрий-биппит ыраатта: хайыы-үйэ 20-тэн тахса оонньотууну ыыттыбыт, ол чахчы. “Үһү – биирдэ!” кэмпилиэги, “сыана үрдээтэ” диэн тохтоон хаалбакка, бэриниилээхтик мэлдьи сурутар аабааччылардаахпыт. Биһиги сүүйүүлээх оонньотууларбыт кинилэрэ суох аспаптар. Быйыл сыл бастакы ангаарыгар бииргэ үлэлэһэр “Юнилайн” тэрилтэбит “Однако, жизни!” хаһыат-сурунаалын кыттыһыннардыбыт. Нууччалыы тыллаах таһаары буоларын, аны туран Москубаттан айаннаан кэлэрин аахсыбакка туран, балай эмэ аабааччыбыт сурутан үөртэ. Аабааччыларбыт, “Кыым” оонньотуутугар кыттаары, кибитээнсийэлэрин Саҥа дыл инниттэн ытан барбытара. Олору барытын (бири да көтүппэккэ) испииһэк онгору кытыннардыбыт. Оонньотуу хаһан ыытылларын сураспыт, кибитээнсийэлэрин ыытыахтаахтарын хойутаан долгуйбут аҕам саастаах аабааччыбыт бөбө бу күнүгэр эрийдэ. Аабааччыларбыт – күндү дьоммут, кыахпыт баарынан мэлдьи өйүүбүт-өйдүүбүт. Суһал тиэтэлинэн киллэрэ охсон, биир даҕаны суруппут аабааччыбытын матарбакка бириистэрбитин оонньоттубут.

Туох бириистэр оонньоннулар? Эрдэ этиллибитин курдук, сүрүн успуонсар – “Верона” миэбэл салона. Бу тэрилтэ үс сүрүн бириийи – үс араас остуолу – оонньотто! Кинигэ уурар стеллажтаах, сэбэрэни онгостор-тупсарынар уонна сурунаалы уурар остуоллары. “Верона” салон хаачыстыбалаах, уурбут-туппут курдук миэбэллэри онгорорун иһин дьон сөбүлүүр. Маны таһынан “Юнилайн” бэчээт кыһата сыаналаах бириистэри туруорда. “Кыымнар” аабааччыларбытыгар “Үһү – биирдэ!” биэс кэмпилиэги бэлэхтээтибит, онтон да атын дьиэбэ-уокка туһалаах, сыаналаах тэриллэри оонньоттубут.

Оонньотуубутун үлэ-хамнас арыый үмүрүйэр кэмигэр, кизһэ 5 чааска, эрдээксийэбитигэр ыыттыбыт. Тута быһа эпииринэн көрдөрө олордубут. Тэрээһини “Кыым.ру” саайт уонна социальной ситим эрдээктэрэ Мария Дегтярева-Күндэли иилээн-сабалаан ыытта. Би-лиэттэри Дьокуускай куорат “Кэнчээри” уһуйаанын иитиллээччитэ, 7 саастаах Алина Захарова таһаарда. Сэкирэтэ-эрдэр – “Ситим” медиа-бөлөх үлэһиттэрэ. Оонньотуу туох да уһатыҥа-кэнэтиитэ суох, чаас кэрингэ буолла. Оонньотуу би-

риистэрин, хаамыытын туһунан кылгастык билиһиннэрдэххэ, ити курдук.

Сүүйүүлээхтэр – мэлдьи сурутар аабааччыларбыт

Сүрүн бириистэртэн биирдэһин – 104 см кэтиттэ-эх, аныгы смарт-тэлэбиисэри – Горнай Солобонун олохтооҕо Анисия Семенова сүүйдэ. Кини уһуйаанҥа иитээччи көмөһөөччүтүнэн үлэлээбитэ 30-ча сыл буолбут. Ыал аҕа баһылыга 20-чэ сыл оскуолаҕа харабыллан үлэлиир. Икки кыыс оҕолоохтор, биир минньигэс си-эннээхтэр. Сүүйбүт аабааччыбыт 47 саастаах, билингги аабааччы орто сааһынан ыллахха, “эдэр аабааччы” кэккэтигэр киирсэр. “Кыымы” суруппута уонча сыл буолбут, онтон “Үһү – биирдэ” кэмпилиэк баар буолуобуттан тохтообокко сурутар эбит. Тэлэбиисэри сүүйбүт аабааччыбыт бу курдук санаатын үлэлэһиннэ:

– Убайым “тэлэбиисэр сүүйбүккүн” диэн бассааптаабы-тыгар, бастаан итэбэйбэтэбим. “Албас ини, биһиги ханнык да латарыайаҕа билиэт атыласпа-тахпыт” ди и санаабытым. Олус соһуйан, үөрэн олоробут. Дьэ, соһуччу бэлэх буолла. “Кыым” – тапталлаах хаһыаппыт. Манна туох барыта баар. Бэлиитикэ бу-оллун, кэпсээн-ипсээн буоллун. Гороскуобу көтүппэккэ ааҕабын, сөп түбэһэргэ дылы ээ. Мэлдьи сурутабыт. “Кыымнарҕа” барҕа махтал буоллун!

“Верона” миэбэл салонун кинигэ стеллажтаах остуола Ньурба Малдыаҕарыгар ай-анныыр буолла. Сүүйээччи – Виктория Васильевна Федорова. Оскуолаҕа өр сылларга асчытынан үлэлээбит, билигин бочуоттаах сынньаланҥа оло-рор. Кини “Үһү – биирдэ!” кэмпи-лиэги суруппут. “Кэмпилиэк баар буолуобуттан сурутуу дэкээдэтин биирдэ даҕаны көтүппэккэ суру-табын. Харчым суох кэмэ да буо-лан хааллабына, иэс ылан хайаан да суруйтарабын. “Кыыма” суох сатаммаппын, тугум эрэ тийбэт курдук буолар”, – диэн Виктория мэлдьи сурутар хаһыатыгар тап-талын сэмэйдик билинэр.

Саастаах дьон доруобуйатын бөөрөгөтөр-тупсарар, сыннатар-аралдьытар бырагыраамаларда-ах “Көхтөөх уһун үйэлэнии” киинигэр путевканы Үөһээ Дьаангы саамай ыраах, уһук сытар нэһилиэгэр – Сайдыы-га – олорор Нелли Бурцева сүүйдэ. Кини 32 саастаах, эдэр ыал хаһаайката. Уһуйаанҥа му-усука уһууааччытынан үлэлиир. Бэйэтэ Уус Алдантан төрүттээх, Сайдыыга кийииттээн олорор эбит. Былырыын күһүн кэр-гэнин ийэлээх аҕата Мария Константиновна, Анатолий Христофорович Бурцевтар: “Кыыммытыгар” сурутан кулу”, – диэн көрдөспүттэригэр, төлөпүн нөҥүө суруппут. “Сүүйүүлээх оонньотуу баарын истибитим эрэри, “сүүйбэт киһибин” диэн улаханҥа уурбатабым. Бу эн эрийбиккэр олус соһуйдум. Дьоммут “Кыымы” сөбүлээн аабаллар, күүтүүлээх ыалдьыт-тара буолар. Кыһынҥы өттүгэр хойутаппакка кэмигэр тиэрдэл-

лэр. Суол суох кэмигэр ыйга биирдэ-иккитэ кэлэр, ол да үрдүнэн сурутталлар”, – диэн Нелли Александровна кэпсэ-этэ. “Суол-иис мөлтөх, хаһыат хойугаан кэлэр” диэбэккэ, аҕам саастаах дьоммут хоту дойдуттан тапталлаах “Кыымнарын” аргыс онгостон сурута олороллоруттан үөрэбит.

Сүүйбүт бириистэрин баста-кынан Дьаангылар эрдээксийэбэ кэлэн ылылар. Дьаангы То-кума диэн кыра учаастагын олохтооҕо Майя Ильинична

Рожина утуйар таҥас кэмпили-эгин сүүйбүт, “Ийэм олус үөрбүт, махталын тиэрдэр”, – диэн уола кэлэн ылан барда. Онтон утаа буолбакка, тэлэбиисэри ылан бардылар. Үгүстэр хаһыакка көрөн бириийи сүүйбүттэрин билиэхтэрэ.

Сүрүн бириистэрбит, анаа-быт курдук, уонунан сылларга тохтообокко суруппут, “Кыым” эрэллээх аабааччыларыгар бар-быттарыттан биһиги, эрдэ-эксийэ үлэһиттэрэ, үөрдүбүт, астынныбыт.

Ити курдук, “Кыымы” су-руппут, аргыс онгостубут дьон мэлдьи сүүйүүлээх хаалал-лар. Чэпчэтиллээх сурутуубут сабаланаара субу кэллэ.

Санатабыт: 8968-150-67-15 нүөмэринэн үс ый устата (бэс ыйын ортотугар дьэри) тохто-обокко ылабыт. Онон, күндү аабааччыларбыт, эрийинг, сурутун уонна сүүйүн. Хайдах сурутары быһаарарга, сүбэ-ама буоларга бэлэм олоробут!

Диана КЛЕПАНДИНА.

“Кыым” сүүйүүлээх оонньотуутун кыайыылаахтара

№	Сүүйүүлээх сурутааччы аата	Сүүйүүтэ
1	Федорова Виктория Васильевна (Ньурба, Быһыттаах)	Кинигэ уурар стеллажтаах остуол (“Верона” миэбэл салона)
2	Егоров Карл Кириллович (Ньурба, Чаппанда)	Туалетнай остуол (“Верона” миэбэл салона)
3	Харайданов Николай Серафимович (Таатта, Боробул)	Журнальной остуол (“Верона” миэбэл салона)
4	Семенова Анисия Гаврильевна (Горнай, Өрт)	Тэлэбиисэр
5	Бурцева Нелли Александровна (Үөһээ Дьаангы, Сайдыы)	“Көхтөөх уһун үйэлэнии кииниттэн” сэртипикээт (күнүскү өттүгэр)
6	Осипова Мария Егоровна (Бүлүү, Сатаҕай)	“Үһү – биирдэ!” кэмпилиэги сурутуу
7	Николаева Светлана Дмитриевна (Таатта, Чымнаайы)	“Үһү – биирдэ!” кэмпилиэги сурутуу
8	Федорова Евдокия Прокопьевна (Ньурба, Өгөлдө)	“Үһү – биирдэ!” кэмпилиэги сурутуу
9	Федотова Светлана Дмитриевна (Сунтаар, Сунтаар сэл.)	“Үһү – биирдэ!” кэмпилиэги сурутуу
10	Николаев Николай Иванович (Сунтаар, Хордоҕой)	“Үһү – биирдэ!” кэмпилиэги сурутуу
11	Степанов Михаил Егорович (Сунтаар, Түбэй)	Микроволновка
12	Кардашевская Петр Михайлович (Үөһээ Бүлүү, Үөһээ Бүлүү сэл.)	Мясорубка
13	Рожин Егор Егорович (Бүлүү, Бүлүү куор.)	Мультиварка
14	Аввакумова Галина Николаевна (Сунтаар, Элгээйи)	Вафельница
15	Романов Василий Николаевич (Мэнгэ Хангалас, Майя)	Чааннык
16	Гоголев Петр Николаевич (Уус Алдан, Кэптэни)	Чааннык
17	Данилова Валентина Гаврильевна (Нерюнгри)	Утуйар таҥас кэмпилиэгэ
18	Рожина Майя Ильинична (Үөһээ Дьаангы, Токума)	Утуйар таҥас кэмпилиэгэ
19	Антоева Анастасия Петровна (Таатта, Чымнаайы)	Блендер
20	Алексеева Мария Исаевна (Горнай, Орто Сурт)	“Айар” Национальной кыһаттан сэртипикээт (5000 солк.)
21	Кюндяйцева Анна Афанасьевна (Сунтаар, Күндэйэ)	“Сахалыы көбүөртэн” көбүөр
22	Боесков Валерий Гаврильевич (Мииринэй куор.)	“SATA-SAKHA” үстүрүмүн маҕаһыныттан сэртипикээт (2000 солк.)
23	Борисова Любовь Дмитриевна (Уус Алдан, Эһэлээх)	“SATA-SAKHA” үстүрүмүн маҕаһыныттан сэртипикээт (3000 солк.)
24	Мухоплева Виктория Викторовна (Горнай, Аһыма)	Көстүрүүлэ нобуора
25	Стручков Дмитрий Дмитриевич (Мэнгэ Хангалас, Тумул)	Пароварка

Күндү аабааччыларбыт, бириистэргитин эрдээксийэттэн кэлэн ылабыт. 42-21-08 нүөмэргэ эрийэн билсин.

Суолга сэрэхтээх буолун!

Саха сиригэр кэнники сылларга “Куттала суох, хаачыстыбалаах суол” национальнай бырайыак иитинэн суол бөҕөтө онорулунна. Ол эрэри суол быһылаана элбии турара дыксиннэрэр.

Бу сыл икки бастакы ыйыгар номнуо 118 суол быһылаана бэлиэтэннэ, онно 13 киһи суорума суолланна, 128 киһи эмсэбэлээтэ.

Дыксиннэрэр чахчылар

Холобур, ааспыт сылга 806 суол быһылаана бэлиэтэммит, онно 69 киһи өлбүт уонна 1066 киһи эчэйбит. Суол саахалын аңаарын кэриэтэ (48%), сэрэйиллэрин да курдук, киин куоракка бэлиэтэнэр. Куоракка айан-сырыы, массына да элбэх. Маны таһынан суол саахала ордук Мииринэйгэ, Нерюнгрига уонна Горнайга бэлиэтэнэр.

Суол саахалын хайдах аччатабыт? Суоппардарга, сатыы сылдыааччыларга сэрэнэн сылдыалларын хайдах ситиһэбит? Бу уонна да атын боппуруостары ааспыт нэдиэлэбэ Тырааныспар министиэристибэтэ, куорат дьаһалтата, ГИБДД управлениета ыппыт пресс-кэмпириэнсийэтигэр дьүүллэстилэр.

ГИБДД иһитиннэрбитинэн, **суол саахала ордук суоппар дьалабайыттан тахсар.** Утары суолга тахсан биэрэллэриттэн, суол быһа охсуһуугар туруурга быраабыланы кэһэллэриттэн, дистанцияны тутуспаттарыттан.

Түгүнэри көтүү

Аны туран, дьону түгүнэри көтүү эмиз элбэх. Холобур, былырын Дьокуускайга 180 киһини түгүнэри көппүттэр. Олортон 50-на – анал суолу туруур сиргэ, светофорга, 30 – уулусса сырытын салайбат сиргэ. Оттон киһини тэпси 100 түбэлтэтэ дьиз тизгэнигэр, парковкаба, суол көнө учаастагар уо.д.а. тахсыбыт.

2023 сылга дьону тэпси элбэх түбэлтэтэ киин уулуссаларга Киров – Горькай, Ойуунускай – Октябрьскай – Поляков быһа охсуһууларыгар, Лермонтов – Сөргэлээх шоссета – Красильников уул., Хабаров – Ленин бэр. быһа охсуһууларыгар бэлиэтэммит.

Оттон быйыл тохсунньу-олунньу ыйдарга сатыы дьон кыттылаах суол 30 быһылаана бэлиэтэммит. Олортон 25 киһини Дьокуускайга түгүнэри көппүттэр. Бизс киһини сырыыны салайар сиргэ (регулируемый участок улицы) тэбистэрибиттэр. 16-гар диэри саастаах икки оҕо эчэйбит. Үс түбэлтэбэ суоппардар дьон туруур анал сирдэргэ үлтү көппүттэр.

Быйыл ордук элбэхтик сырыыны салайар суол быһа охсуһуугар дьону тэбистэбиттэр: Чайковскай – Каландаршивили, Поляков – Дзержинскэй,

Лермонтов – Халтурин, Ленин – Киров, Лермонтов – Свердлов.

Сордоох суоппардар

Быйыл тохсунньу-олунньу ГИБДД үлэһиттэрэ 60700 ПДД кэһиини бэлиэтээбиттэр (былырынтыгытаабыр 26,7% элбэх). Итинтэн сүүрбэ тыһыынча быраабыланы кэһи – харах тэстэринэн көтүү (+180,4%). Сыл сабаланыабыттан арыгы иһэн баран уруулга олохтот 400 суоппары түппүттэр, 40 суоппар иккистэн тутуллубут (кинилэргэ Арассыйа ХК 264.1 ыст. холуобунай дьыаланы көбүппүттэр), суоппардыы бырааба отой да суох 939 киһи уруулга олохтот тутуллубут.

Кэтиир камералар

Арассыйа атын куораттарыгар массыналар уонна сатыы дьон сырыыларын аңаардыы (светофор биер фазатыгар массыналар уонна сатыы дьон быһыта ааһыспаттар) быраактыка улахан абыраллаабын көрдөрбүт. Итинник быраактыка Нерюнгрига, Покровскайга, Мииринэйгэ туһаныллар эбит. Ол номнуо үтүө түмүктэри ажалыт. Анаалыс көрдөрбүтүнэн, биер да саахал тахсыбатах. Онон итинник быраактыканы киин куоракка киллэриэххэ диэн этии иһилиннэ. Оноуоха киин куорат интеллектуальнай тырааныспарын систиэмэтэ туһаныллыахтаах, ити систиэмэни сотору кэминэн киллэрэри сылдыаллар.

Тырааныспар уонна суол хаһаайыстыбатын министиэрин бастакы солбуйааччы Семён Коркин бэлиэтээбитинэн,

фотовидеофиксация комплексын тиһигэ сыллата улаата турар. Киин куоракка улахан суол быһа охсуһуугар уонна суол быһылаана элбэхтик тахсар сиригэр итинник кэтээн көрөр камералар турбуттар. “Камералары көрөн, суоппардар син бэйэ бодолорун тардыналлар” диэн бэлиэтээтилэр. Холобур, быйыл сыл икки бастакы ыйыгар кэтээн көрөр камералар 31 тыһ. 256 административнай кэһиини “түппүттэр”, инньэ гынан 22 мөл. 802 тыһ. 400 солк. ыстараабы анаабыттар.

Семён Николаевич эппитинэн, билигин өрөспүүбүлүкэбэ суол быраабылатын кэһэри бэлиэтиир 167 комплекс турарын, ол иһигэр 152 стационарнай комплекс, 11 мобильнай (онтон уона “АвтоУраган-МС” диэн аппаратнай-програмнай комплекс, биерэ – “Таркон” диэн массына тохтуур уонна турар быраабылаларын тутуһарын кэтиир). Эрэгийиэннээби суолга

Семён КОРКИН, министиэри солбуйааччы:

– Биһиги мантан саас өрүс суола сабыллынабына, Мэнгэ Ханалаһы, Уус Алданы уонна Дьокуускайы кытары сөбүлэнмит чэрчитинэн Өлүөнэни туруурга кэтээн көрөр мобильнай комплекстары туруоруохпут. Маны таһынан муниципалитеттар административнай хамыһыйалара кэммиттэн кэмигэр көңүлэ суох сиригэр өрүһү туорааччылары тутаттыырга эрийдэ ытыахтара.

Парковкалар

Дьокуускайга массынаны туруорар сири булуу – дьолго тиксибиккэ тэнг. Быйыл сайын “Азия оболорунан” сибээстээн, куораты биллэрдик тупсарыахтаахтар. Ол сибэккинэн симээгин уонна успуорт эбийиэктэрин тупсарыы эрэ буолбатах. Суолу огорооччулар ыам ыйыттан куорат уулус-

ры дуогабардаһан үлэлээбитэ. Биер нэдиэлэ иһигэр сыһа парковкаламмыт 30 массынаны ол сиргэ тиэйэн туруорбуппут. Биһиги суоппардарыт тротуардарга, дьизбэ кириэр суолларга мэхэйдээн туралларын сөбүлүүллэр. Арааһа, ити уһун кыһыммытыттан сылтаан, суоппардар чугас-чугас тура сатыылларыттан быһылаах. Билигин альтернатива быһытынан куорат киинигэр Тыыл үлэһиттэрин искибиэригэр парковка онорбуппут. Мантан саас итинник парковкала “Туйаара” эргизэн дьизтин иннигэр, Курашов уулуссаба 7-с №-дээх оскуолаба баар буолуохтара. Ити парковкала бэрэспиккэ массыналар турууларын абыыахтаахтара. “Азия оболоругар” бэлэмнэни чэрчитинэн ыам ыйыттан бэс ыйын 20 күнүгэр диэри күүстээх үлэ барыахтаах. Балтара ый иһигэр биер тутуу сезонугар барар үлэни түмүктүөхтээхпит. Ити – ардабы аахсыбакка туран.

Онон, түүннэри-күнүстэри тохтоло суох үлэлээн, куораппытын бэрээдэктиэхтээхпит.

Ыстарааптаан туруорар сир

Ыстарааптаан туруорар сири чааһынайдар бас биллэр. Онон сыананы эмиз кинилэр быһаллар. Ону Госкомцен хонтуруоллуохтаах эбит. Куорат дьаһалтатыгар туруорар сир сыаната үрдүгүн туһунан үгсүү бөҕө кириэр, оноуоха борокуруор бэрэбиэркэ ытылла сылдыбыт эбит. Быйыл тохсунньу Госкомцен сыананы үрдэтэргэ бирикээһи таһаарыт, инньэ гынан куорат иһигэр хайдах да гын – сыана син биер үрдүүр чинчилээх.

Пресс-кэмпириэнсийэ кэмигэр ГРЭС төлбөттигэр, Бабушкин уулуссатыгар, сотору-сотору суол саахала тахсар, суоппардарга табыгаһа суох гына бырайыактанан тутуллубут уулусса учаастагын туһунан ыйыттылар. Оноуоха ити учаастак судаарыстыба эспэртиисэтин ааспытын, куттал суоһаабат ыстандаардыгар толору эппиэттирин эттилэр. Ол эрэри, анал хамыһыйа көрөн, онно ускуустубаннай оллуру-боллуру ууралларын көрүөхтээхтэр эбит.

Соц-ситимнэри кэтиллэр

Социальной ситимнэринэн, бассаабынан эгин сотору-сотору суол быраабылатын куруубайдык кэһэн айанныыр суоппардары устан ытыталлар. **ГИБДД начаалынньыга Александр Архипов**, ГИБДД социальной ситимнэри кырабытык кэтээн көрөрүн уонна бэрэбиэркэ түмүгүнэн итинник суоппардары эппиккэ тардалларын эттэ. Онон, уопсастыбаннай хонтуруол баара, саахал тахсытын абыытарга эмиз төһүү буолар. Убаастабыллаах суоппардар, суол быраабылатын кэһимэн, абыйах сөкүүндэ ыксаан абырааары иэдэни таһаарыаххытын сөбүн санатабыт.

Түмүккэ айан култууратын үрдэтэргэ хас биердибит эппиэтинэстээх буолуохтаабын тэрээһингэ кыттыбыт дьон бары бэлиэтээтилэр. Суолунан айан хас биерди кыттылааба: суоппар, сатыы дьон – бары эппиэтинэстээх буолуохтаахпыт.

Дмитрий ИВАНОВ.

39 комплекс турбут, федеральной айан суолугар – 39, Дьокуускайга – 68, улуустарга – 10.

Күн бүгүн “Умнас”, “Бөтүн”, “Дьокуускай-Мабан” эрэгийиэннээби айан суолларга 2,1 км тимиер күрүөлэри туруорарга итиннэ Кэбээйи улууһугар суолу сырдатарга 4 хантараакка илии баттамыт эбит. Быйыл Мииринэйгэ “Анаабыр”, Бырамаба “Амма”, Туора Күөлгэ, Үрүн Күөлгэ, Дирингэ “Абалаах” айан суолларыгар уулуссалары сырдатыахтара.

Өрүһүнэн сырыы

Нэһилиэнньэлээх пууннар истэригэр суол саахала сотору-сотору бэлиэтэнэр эбит буоллабына, быйыл икки ый иһигэр нэһилиэнньэлээх пууннар тас өттүлэригэр суолга 25 саахал, федеральной айан суолугар 20 саахал бэлиэтэммит. Үгэс курдук, халлаан сылыйда да, өрүс көңүлэ суох суолугар муус анныгар түһүү сыллата тахса турарын эттилэр. Муус устар саңатыттан өрүс суолугар айанныыр уйугу кыччаппытынан барыахтара. Арктика улуустарыгар өрүс суола муус устар 20, киин улуустарга халлаан туругун көрөн муус устар 15 күнүгэр сабыллыаба.

Сылгыһыт буолбакка, сылгылаах дьон элбэх (эбэтэр сылгыны үөрдээн иити ситиһиитэ, кыһалбата)

Кулун тутар 21 к. Кулаковской аатынан Норуоттар добордоһууларын дьиэтигэр “Арчы дьиэтэ” духобунай киин “Күн Дьөһөгөйү уруйдаан” тэрээһини ытта. Лариса Андреева салайааччылаах дьобус кэлэктиип сыспай сиэллээх саха төрүт култууратыгар уонна духобунаһыгар сүнгүн суолтатын ытыктаан, балачча кыһанан-мүһэнэн тэрийбитин үтүө тылынан бэлиэтиир тобоостоох. Афанасий Федоров алгыс тылыттан сабалаан, кымыс иһиитин сиэрэ-туома, “24 снега” киинэттэн быһа тардыыны көрдөрүү, сылгыһыт Петр Неустроев хаартыскаларынан быыстапката, дьобус атыы-тутуу буолла. Тэрээһини “Сылгыһыттар ыллыыллар” диэн дьобус кэнсиэр түмүктээт.

“Төрүт дьарыкпыт – инники кэскилбит” уонна “Бараммат тон буорга – кымыс эйгэтэ” кэпсэтиини Лариса Андреева “Сахат” диэн уол оҕо уһуяанын үөрэтээччитэ, Тыгын Дарханы оонньообут Ньургун Бэчигэниин ыттылар.

Бастагы кэпсэтиигэ ТХМ миннистирэ Артем Александров, солбуйааччыта Николай Афанасьев, Ил Түмэн тыа сиригэр уонна ас-үөл бэлиитикэтигэр кэммитиэтин бэрэссэдээтэлин солбуйааччы, АГАТУ ректора Валерий Федоров, ТХНЧИ сылгыны иитиигэ отделын салайааччыта Михаил Неустроев ыгырыллыбыттар.

Миннистир Артем Александров сылгыһыттар ээрдэлээтэ, тэрийээччилэргэ махтанна. Кини 178 тыһ. сылгыттан 122 тыһ. биз буоларын, сылгы салаатыгар 1600-тэн тахса киһи үлэлиирин, сыллата, ортотунан, 500–600 мөл. солк. кэринэ үбүлээһин көрүлүрүн эттэ:

– Ил Дархан Айсен Николаев уонна бырабыталыстыба өйөөһүнүнэн үгүөрү үп көрүллэн, 5 сылга хамсааһын табыста. Ил Дархан Егор Борисов 2016 с. ыйаабынан Саха сиригэр сылгыһыт идэлээх бырааһынныыга кулун тутар 21 күнүгэр бэлиэтэнэр буолбута. Улахан тэрээһиннэр киин, Илин Энээр уонна Бүлүү улустарыгар буолбуттара. Онон быһыл муус устар 5–7 кк. тыа хаһаайыстыбатын кэлиэгийэтин ыыта таарыйа, Үөһээ Дьааһыга ыытыахпыт. Сылгыһыт күрээбэ онно буолуоба. Кизг кэпсэтии, ырытыы, үтүө түмүктээх буолуобар эрэллээхпит. Дьэиэни-оту умнан туран, төрүт үгэһи үйэтитэ сылдьар, олохторун сылгыга анаабыт, аныыр сылгыһыттарга Ил Дархан, бырабыталыстыба, ТХМ аатыттан ис сүрэхпиттэн махтанабын. “Сага сагалыыр бааһынай” уонна “Ыал пиэрмэтэ” чэрчиллэринэн быһа холуйан 600 мөл. солк. курдук үбү көрөн, 300-чэ сылгы иитэр пиэрмэр баар буолла. Ону тэнэ эпэрээссийэ ситиминэн кэнники сылларга абыйаба суох үп көрүллэн, хамсааһын тахсан эрэр. 2016 с. ыйаахха олобуран, 2017 сылтан сабалаан, дэриэбинэттэн тэйитэр гына ыраах сылгы базатын туттууга, сөргүтүүгэ диэн, 1-дии мөл. солк. суумалаах, кэлин 3 мөл. солк. буолбут 300-чэ грант бэрилиннэ. Судаарыстыба өттүттэн кэнники 5 сылга 150 мөлүөнтөн бүгүн 500–600 мөл. солк. диэри бүддьүөккэ сылгы салаатыгар үп көрүллэр буолла. Федеральнай киинтэн үп көрүллэн, дьон сылгы ииттэргэ интэриэһэ күүһүрдэ. Кыһалба да баар. Х-р, сылгы дэриэбинэбэ, дьэиэ таһыгар иитиллэр буолуута. Сылгыһыт буолбакка,

сылгылаах киһи элбээтэ. О.э., сүөһүлэрин эһэн баран, далларыгар сылгы ииттэр буолбуттара сүөһү мэчирэнгэр мэхэйдири. Бу туһунан кэлиэгийэбэ эмиз таарыллыа. Билим уонна үөрэҕири эйгэтигиттэн кэлиэһэлэр эмиз тус көрүүлэрин этиэхтэрэ. Тыа сиригэр ыччаты тардан, утум салбанарын ситиһэр бабалаахпыт. Ынах сүөһүнү тэнгинэн сыспай сиэллээбэ үксэтэр, төрүт дьарыгы үйэтитэр үлэни ыытабыт. “Ыччат сыстыа, утум салбаныа” диэн эрэллээхпит. Сылгыһыттар сойуустарын бэрэссэдээтэлэ Валерий Савичка сылгыны үөрдээн иити туһунан сокуон оҕоһулуутугар көмөтүн, “отгонное пастбище” тиэрмин кириитигэр кыттыытын, сүбэтин-аматын иһин махтанабыт. Арасыйыаба сылгыбыт ахсаанынан 1-кы миэстэлээхпит. Онон сылгы иитээччилэр оруоллара сүнгэн. Башкирия ТХМ миннистирэ Ильшат Фазрахманов: “Эһиги хайдах -60° С чугаһыыр тымныыга олохон, итичэ элбэх сылгыны иитэн олохобутуй?” – диэн сөбөр. Бу курдук өрүү бастагы буолуобун!

Учуонай Михаил Неустроев сылгыга мээһэ киһи үлэлээбэтин, сылгыга бэриниилээх дьон сылдыарын бэлиэтээтэ:

– Сылгыны иити ынах сүөһүнү иитэрдээбэр судургу курдук сыһа өйдүүлэр. Сылгы эмиз көрүүнү-истиини эрэйэр. Кыһамны уурулунабына эрэ, үрдүк бородууксуйа кэлэр кыахтаах. Сылгыттан төрүүбү ылы уустук. Кулун тахсыта, о.э. кулун дьыалабыай тахсыта диэн баар. О.а., 100 бизтэн төһө кулун ылыллара ааттанар. Онтубут былырын 53 эрэ % буолла. Ол аата, бизбит анаара эрэ төрүүбү этэнтгэ бизэр. Оттон сылгыны элбэтэр биір тутаах хайсыха – төрүүбү ылыны улаатыннарары.

Салгыы Михаил Петрович ринопневмония, сальмонеллез курдук ыарыыларга тохтоото. (Бу туһунан “Кыым” олунуу 29 к. 8-с №-гэр “Биз кээһиитэ – улахан хоромнуу” таһаарбыт буолан, хатылаамыым). Уонна килиэп да, арыгы да доруоһата буолбакка, быырпахха чуоллаан үүт доруоһата туттулуохтаабын быһаарда:

– Аныаха диэри үүт доруоһатын ким да була илигэ, биһиги булан, олору кытта тустаах микробтар киһиэхэ, сүөһүгэ буортута суохтарын Роспотребнадзорга быһаартардыбыт, кымыспыт көйөргөлөннө (закваска). Суорат киэһин эмиз быһааран, микробтарын булан, суорат 3 көрүнгүн онгордубут, ол үлэбитин быһыл түмүктээн, докумуон онгортон, судаарыстыба ыстандардыгар биһгэрттэриэхпит.

Аан дойдуга, о.и. Арасыйыаба, билигин антибиотик киһиэхэ, сүөһүгэ дьайбат буолан эрэр. Ол иһин балыыһаба, чуоллаан хирургияба, элбэх киһи олохтон туоруур. Итинник кыһалба сылгыны, сүөһүнү эмитиэргэ эмиз баар. Маны хайдах туоратабыт диэн, анаан үөрэтэн, эмиз Арасыйыа таһымнаах институту кытта биіргэ үлэлэһэн, оннук бактериофагтары буллубут. Бактериофаг – микробу сиір вирус. Ону сылгы ыарытын эмитиэргэ туһанар буолуохпуг.

Былырын АГАТУ-га сорох идээ туттарсааччы абыйах буолан, хойтуу эбии нобуор ыппыттар. Онон кэлэр үөрэх дьылыгар бүддьүөттэн көрүлүр миэстэ абыйабыт. Бу туһунан ректор Валерий Федоров этэн аһарда, салгыы:

– “Сайсары эбэбитин хайдах чөлүгэр түһэрэбит?” диэн билим-быраактыка кэмпириэнсийэтэ буолла. Эрдэ Валерий Слепцов-Тунах Сылгыһыт искибиэрин АГАТУ территориятыгар тутарга этиилээх кэлэ сылдыбыта. Ону кэлэктииппит өйүүр. Сылгыһыт эрэ кизэ буолбакка, ынах сүөһү көрөөччү искибиэрэ да наада этэ. Билигин оболортон хас Үлэ Дьоруойдаахпытын ыйыттааха, билбэттэр. Холобур, бастагы дьоруойдарбыт сылгыһыттар этэ. Алтыалар. Билигин эмиз өссө дьоруой сылгыһыт баар буолара буоллар үчүгэй буолуо этэ. Биллэн турар, көрдөрүү үчүгэй буолуон наада. Кэнники кэмгэ сылгы ахсаана улаханых хамсаабакка, 180 тыһ. иһинэн турар. Ол эрээри бизтэ элбиір. 2000 сс. сабаланыларыгар сылгы ахсааньттан бизтэ ортотунан 48 % ыла. Билигин 70-чаба чугаһаата. Төрүүбэ кыра: 53–54, үрдээтэбинэ, 55 % буолар. Төрүүх элбиэн, сылгы тыыннаах тахсар көрдөрүүтэ улаатын наада. Племенной үлэнэн дьарыктанар хаһаайыстыбабыт, племенной сылгыбыт да абыйах. Племен-сылгы уопсай сылгыттан 10–15 % буолара буоллар. Ил Түмэн тустаах кэммитиэтэ ити хайсыхаба үлэлэниэхпит, сылгыһыттары өйүөхпүт диэн эрэннэрэбин. Үөрөбүм кэнниттэн 3 сьл Нам “Искра” нэһилиэгэр сылгыһыттарга бэтэринээрээбитим. Ол сағана улуус чулуу сылгыһыта Д.Д. Парников үлэлиирэ. Онон үлэбин онгортон, бэтэринээр билимин хандьыдаата буолбутум.

Кырдык, племенной, о.э. бастыг, талыы боруода сылгыбыт уопсай баар сылгыттан, баара эрэ 5,4 %-ы ылар. Чопчута, 9700 племенсылгылаахпыт. Итинтэн бизтэ – 6746. Племенной үлэнэн 26 хаһаайыстыба

дьарыктанар. РФ племенной регистригэр киірін, ону кэрэһилиир анал сибидиэтэли-стибэлээхтэр. 2015 с. манньк хаһаайыстыба 16 эрэ баара. Кэрэхсэбиллээбэ, саха боруода сылгыны иитэр 3 племен-собоуттанныыт. Бастаан 2022 с. РФ таһымнаах сылгы собуота ааты Амма Абағатын Строд аатынан ТХПК ылбыта. Былырын – Мэнгэ Хағалас “Хорообут” уонна Таатта “Победа” ХЭУолара. Племен-хаһаайыстыбаларга кулун дьыалабыай тахсыта – 69,49%. Оттон өрөспүүбүлүкэ орто көрдөрүүтэ – 54,4%.

Бу кэпсэтиигэ биір кэрэ аһаар: “Киінэ тутаах дьоруойа: “Мин соботох хааллым”, – диір. Толкуйдатар. Чизски сытар сылгы базаларыгар баахта ныматын туһаны кыаллыа суоба дуо? Билигин, сүрүннээн, удьур сылгыһыттар эрэ оболоро үлэлииллэр. Урукку курдук, киіннээн, уопсай бас билиигэ сылдыар сылгылары ыраах анал учаастагар тэрийэн, эдэр дьону үлэлэтиэххэ баара. Куоракка да олорор ыччат үлэлиэн бағарыа. Саха сиригэр урукку курдук уопастыбаннай сылгы баар дуо? Эһиги кэтэх сылгылары ааба сылдыабыт дуу?” – ыйыты-этии аһаардаах санаатын үлэлһиннэ.

Миннистир Ил Дарханга муннахтаах буолан, тутта барбыта. Ыйытыларга министири солбуйааччы Николай Афанасьев эппиэттэстэ:

– Алгыс кэмигэр лаппа элбэх киһи баара. Дьинг интэриэстээх дьон хаалан олордоххут. “Сылгыһыттар диибит эрээри, тэрээһиннээх хаһаайыстыбалар бааллар дуо?” диэн ыйыттын быһылаах.

Өрөспүүбүлүкэбэ сылгыны иитиігэ биір судаарыстыбаннай хааһына тэрилтэтэ “Саха ынаба” диэн баар: Маалыкайга уонна Хатыыга салаалардаах. Онон судаарыстыба балаансатыгар турар сылгылар бааллар. Ону тэнэ Орто Халымаба “Өлөөкө Күөл”сылгы собуотугар тураллар. Бу тэрилтэлэргэ дьинг сылгыһыттар үлэлииллэр. “Туймаада” агрохолдинг иһинэн үлэлиир “Бөртө” хаһаайыстыбата судаарыстыба өлүүскэ кыттыылаабын быһытынан, судаарыстыбаннай аахсыйалаах хаһаайыстыба. Уоннаабылар кэтэх бас билии сылгыларын үөрдээн иитэллэр диэххэ сөп. 1995 сыллаахха мунгутаан 209 тыһ. сылгылаах этибит. Оччолорго кэтэх сылгы суобун тэнэ этэ. Сылгыны үөрдээн иитиігэ кыһалба, быһаарыыны ирдиир түгэн элбэх. Каадыр тиійбэтигтэн сабалаан тэрээһин үлэбэ тиіһэ. Оттон бүгүнгү кэпсэти сылгы иитиітэ аһаардас онгортон

таһаарыы, экэниэмикэ салаатын быһытынан эрэ буолбакка, сиэр-туом, култуура, үгэс өттүнэн оруолугар сыһаннаан барар. Сылгы куттаах, сылгыттан тардылаах омук буолабыт. Сыспай сиэллээбэ кытта ыксалаһан үөскээбит, сайдыыт норуоппут. Ол олонхопутттан сабалаан, ырыабытыгар-тойукпутугар, ыһахпытыгар тиіһэ кэстөр.

Дьон сэрғиірин быһытынан чопчулуум: күн бүгүн Саха сиригэр иитиллэр сыспай сиэллээх 43,1%-на – бааһынай хаһаайыстыбалар киіннэрэ. О.э., киіилэр 77,087 сылгылаахтар. Кэтэх хаһаайыстыбалаахтар 67,949 сылгыны көрөн-истэн олороллор. О.э., баар сылгы 38,0% на эмиз – кэтэх бас билии.

Оттон тэрээһиннээх хаһаайыстыбаларга 33,368 кыстаан турар. Бу – уопсай сылгыбыт баара эрэ 18,7 %-гар тэннэрэ.

Ону таһынан подсобнай хаһаайыстыбалар 452 сылгылаахтар (уопсай ахсаан 0,3%-на).

СӨ Сылгыһыттарын сойууһун бэрэссэдээтэлэ Валерий Слепцов-Тунах:

– Сылгыһыт сойууһа 2013 с. тэриллэбитэ. Бастаан утаа үлэ бөбөнү ыппыппыт. Хамсык хааччабын кэмигэр муннахтыыр, көрсүһөр табыллыбат этэ. 3 сьл хаайтаран, биллибэккэ-көстүбэккэ сырыттыбыт. Ол да буоллар сылгыһыттардын сибээһи быспаппыт. Лариса Константиновнаба киінг уорабайга көрсүһүү тэрийбитигэр махтанабын. Маны бастагы түмсүү, сабалааһын диэн өйдүүххэ сөп. Сабаланытыгар киһи элбэбэ. Атыыга-тутууга аралдьыйан дуу, ким интэриэстээх эрэ хаалла. Эбээһинэстээх киһи быһытынан, билигин да дьокутааттар оробуочай бөлөхтөрүгэр баарбын. Этиибин киіллэрэ олоробун. Сылгыһыт ыстаатыһын үрдэтэри туруорсабын. Боппууос элбэх. Ону билигин кириитикэлиир санаам суох. Николай Афанасьев баара, миннистир Артем Александров бэйэтинэн кэлэн кыттыбыта эрэ сағар. Үрдүк түрүбүһүтээн өйүүрүн биллэрдэ. “Дьөһөгөй куттаах сахалар буоламмыт” диэн киіигэ таһаартарбытым. Биһиги ынахсыт да, обусчут да буолбатахпыт, сылгыһыт удьурдаахпыт...

Иккис ыйытыы:

– Чурапчыга 3 племен-хаһаайыстыба баар. Биһигиттэн “Эрчим” чугас. КФХ-лар уонна тэрээһиннээх хаһаайыстыбалар племенной сылгы атытыгар датаассыйа көрүллэн дуу, удамыр сыанаба ылаллар. Оттон чааһынайдарга, холобур, ыччат убаһаны ылан ииттээри гыннабына, киіилэр “толору сыанатынан 80 тыһ. солк. ылыг” дииллэр. Ону ким ылайы? Кэтэхтэр бэйэ-бэйэбитигэр хардарыта бэрсэн олоробут. Мин Одьулуунгга 10-ча атыыры иитэн, сонобос онгортон атыылыбын. Улахан бааһынай хаһаайыстыба кытта ылбыта. Сылгыны иитэр интэриэс, дьингинэн, баар.

Николай Афанасьев:

– 26 племен-хаһаайыстыба 900-чэ тығы убаһаны уонна сонобон атыылаата. Онон субсидия көрөн, сыана быһабыт уонна ол сыанатыттан 60 %-нын ТХМ төлүүр. Ылааччы хаалбыт 40 % эрэ уйунар. Сөпкө өйдөөн: биһиги тэрээһиннээх хаһаайыстыбалары өйүү сатыыбыт. Дьэиэ атыгар сылгыны иитиі сыһа, биһиги ыраах учаастактарга үлэлиир хаһаайыстыбалары өйүүбүт. “Сылгыны олунньуттан кулун тутарга диэри аһатан кыстатабыт, ынах курдук буолаары гынна” диэн туруорсуу сиірээдэх. Биір эмэ ити этэринг курдук түгэн баара буолуо, бэрээдэктиэхпит. 4 сыллаабыта Амматтан сылгы атыылаһан, сылгы кыстаабатах Сургуулулар эрдэттэн үлэлэһэн,

өртөөн-хайаан, сылгылары илдьэн тураллар. Итинник сирдээх-уоттаах, дыһуннук иитэр дыону өйүү сатыыбыт.

Төрдүс ыйыты:
– Аймалҕаны таһаарбыт 939-с №-дээх бирикээс дыалата ханна тийдэ? Хайдах үлэлэһэн эрэйт? Хайдах да үлэлиир кыаҕа суох дыаһал. Нуормата биир сылгыга 16 гаа диэн этэ. Ыйдаабы, сыллаабы маршруттарын көрө олоробут, лаппа кизг сиринэн сылдыбаллар. Ону күрүөлүүр кыаллыбат.

Николай Афанасьев:
– Сурук суруйбуппун. Эппитти иликтэр. Сылгы ааттыын “Күрүө Дьөһөгөй”, күрүөлээх-хаһаалаах буолуохтаах. Онон иккис өттүтүн көрдөххө, ити быраабылааҕа сиэттэрэн, күрүө-хаһаа тутуутугар киинтэн үбүлээһин көрүллүтүгүр туһалаах буолуон сөбө. Тута этэбин: ити биһиэхэ сөп түбэспэтин билэн туран. “8-с пууну уларыта олоробут” диэ-биттэрэ. Уоннаабыта биһиэхэ дьайбат.

Манна даҕатан эттэххэ, ТХМ-тан сүөһүнү иити, племенной дыала, кэлэрээс-сийэ уонна хаһаайыннааһын дьобус көрүнүр дэлэртээ-мэн салайааччытын солбуйааччы Галина Осипова өссө иннинээҕи нэдиэлэбэ эрийэн: “Сурукпугар эппиэт кэллэ. Сэрэйбиппит курдук, быраабыла мөккүөрдээх пуунун “данная норма не устанавливает обязательное требование к установке дополнительных конюшен, а лишь предполагает возможность такой установки” диэн эбии быһаарбыттар. Ол аата, эбээһинэспит буолбатах, эрэкэмэндээссийэ диэбиттэр”, – диэбитин Владимир Степанов “Кыымга” таһааран турар.

Мантан да көстөрүнөн, тахсар быраабылалары, сокуоннары да, төһө кыалларынан бигэргэнэ иликтэринэ эрдэ билэн, сылааһына быһаарсар ордук. Сыһыаннаах тэрилтэлэр, бу түгэнгэ холобур, бэртэринээр сулууспата, оттон “балбаах” уонна “ыт сокуонугар” курдук түгэннэргэ Госдума дыкутааттара бу өттүгэр чугас, үлэлэхэр дыон быһыытынан, сонуну-нуомаһы эрдэ билэн, быһаарса, туруорса сылдыахтарын сөбө. Оттон билингитэ киин бэчээттэн эбэтэр киин тэрилтэлэр саайтарыттан алҕас түбэһэ түһэн тарбатыгы уонна уопастыбаннас туруорсуутун түмүгэр эр кизг эйгэбэ наадалаах иһитиннэри тахсара, туруорсуу барара сыһаа. Дьон онто да суох кыһалҕата элбэх. Онно эбии бэрт дьибэ-дээбэ сокуоннар ылыллан, төһө ыарытыгыгар кубулуйаллара, биир ыйыты хардата араастаһара үлэлээн иитиллээччигэ туох үчүгэйдээх буолуой?

“Хотуттан сылдыабын” диэбит эдэрс киһи:

– Биһиги сылгыны ииттэх-питинэ да, айахпытыгар эрэ ииттэр курдукпун. Элбэтэн да, этин батарар кыахпыт суох. Манна аҕалар уустук. Ырыы-накка сылгы этэ толору. Чугас улуустарга батараллара судургу. “Хаһан да манник буолбатаҕа” диэн эрэкэлээмэлээн, ыһааха бүтүн сылгыны эргитэ сылдыан буһаран, астаан аһаппыттар. “Сылгыттан төрүттээхпит, Күн Дьөһөгөй Айыы оболоробут” диэбит уонна баран итинник! Хотуларга ити – улахан аныы. Сылгы олоччу туһаҕа тахсыахтаах. Тириитин батара сатаабытым, ханна да ылбатахтара. Сыбаалкаҕа быраһан, эмиз сирэри кэһэр курдукпун. өртөөһүн, баҕар, алаас дойдуга сэрэхтээх буолуо. Оттон биһиги күөл элбэх дойдутугар олоробут. Хаһан баҕарар хаардаах кэмгэ өртөөччүбүт. Ууллубутун кэннэ биридэ онгоро сатыыллар. Бу куораккыт иһинээҕи тутуах

күөлгүтүгэр уһун баайы хомус, от үүнэн турар. Хайдах манник олоруохха сөбүй?!

Валерий Тунах:
– Өртөөһүнү бобору утарсан, борокуратуураҕа тийэ суруйа сылдыбытым. Өртөөһүн – биһиги үгэспит. Өртөөтөххө эрэ, сылгы маччирэнгин, сиритупсарар кыахтаахпыт. Олохтоох борокуратуура, юристар уонна ТХМ үлэлэһиэхтэрин наада.

Николай Афанасьев Москубаҕа “Созвездие первых” диэн сылгыны национальной баай быһыытынан көрөн, РФ Билим академията “Сылгы уонна норуоттар” диэн киэн кэмпириэнсийэни тэрийээр сылдыарын, биһигиттэн кини уонна Леонид Владимиров баран кыттыахтаахтарын, тэрээһин салгы Татарстанга буолуохтаабын эттэ. Туох кэпсэтии тахсыбытын сырдатых буолла: “Оттон бу тэрээһини этэр буоллаахха, сылгыны аһсаан эрэ өттүнэн көрбөккө, бэйэбит норуолпун сылгыны кытта сибээстээх култууратын сайыннаран, ыччаты сылгы иитиитигэр чугаһахтаахпыт, сылгыны үөрдээн иити быраабылатын быһыытынан технологическай ирдэбилгэ олобуран, ыраах, үрэх бастарыгар таһааран иитиини күүһүрдүөхтээхпит. Сылгыһыттар аныгы үйэбэ баар технологиялары туһанан үлэлииллэрин ситиһиэхтээхпит. 20–40 сылынан ыччаппыт Саха сирин кизг нэлэмэн сирин сылгы хаһылаах сирдэригэр баай дыон буолан олоруохтаахтарын ыралыбыт. Ол туһугар үлэлиибит-хамсыбыт”, – диэн этиитинэн кэпсэтии түмүктэннэ.

Устунан кымыс туһунан кэпсэтии буолла.
“Бөртө” сылгы собуотун дириэктэрэ Александр Павлов:

– Сылгыһыт кыһалҕата элбэх. Биир сүрүннэрэ – өртөөһүн бобуллуута. Айылҕа оҕото сылгы үрэх бастарынан сылдыар. Ол ойуур хаһаайыстыбатын, судаарыстыба сирэ. Биһиги түүлэхэн туһанабыт. Сэтиэнэх буолан, уот тахсар куттала улахан. Нэһилиэк баһылыгыттан саҕалаан бары: баһаарынайдар, улуус салалтата, полициялар – сылгыһыт үрдүгэр түһэллэр. Биир бэйэм испиискэ тутуохпун да саллабын. Күһүн, дыыл уһаатабына, кыратык хадьымалы эрэ өртөөтөҕө буолабыт. Ону да сэрэнэн. Ил Түмэн күүскэ туруорсан, өрөспүүбүлүкэ иһигэр көнүлүнэрин ситиһин наада. 21-с сылбын дириэктэрдибин. Ол тухары бастакы сылбытыгар эрэ өртөөбүппүт. Кэлин барыта – бобуу-хаайы. Биир кырдыаҕас сылгыһыптытын сууттаан, 200 тыһ. солк. тахсаны төлөппүттэрэ.

Ыччат интэриниэт, төлөпүүн тутан, сылаас дыэ таһыгар сылды сатыыр. Хамнаһы быһылгыттан МРОТ-ка эппиэттэһиннэрэн, уолаттар 50 тыһ. солк ылаллар. Ону таһынан ый айыы чэйгэ, табахха 2,5 тыһ. солк. көрөбүт. Саастаах өттүлэрэ сылды сатыыллар. Ыччат кэлбэт буолла. Сылгыһыты үөртэр 3 киин аһыллыбыта. О.и. 2011 с. Улахан Аанга. Устудьуоннар тахсаллар. Биир кэмгэ, ДьТХА эрдэбин, 2 сылгыһыкка ТХМ-тан истипи-

эндыйэ курдук 8 тыһ. солк. көрүллэ сылдыбыта. Кинилэр билигин да үлэли сылдыбаллар. Итинниги туруорса сатыыбыт да, туһа суох. Сылгыны билэр-көрөр дыон сааһыран эрэллэр. Итиннэ болбойуохха. Биһиги төрөлкөй биэ буолуор диэри 3 сыл иитэбит. Бу маны иитэр сылгыһыты толору хамнастыбыт. Эбиэстиибит, морсурутту-убут энгин. 1999 с. кэлин атыыга барыа, наада буолуо диэн ордурунар убаһаҕа (сверхременной молодняк) харчы бэриллэрэ. Ол кэмгэ өрөспүүбүлүкэбэ сылгы эбиллэ сылдыбыта. Билигин абыһыы турар. Итинник өйөбүлү сөргүтүөххэ. Очотугар убаһаны да тутуу абыһыа этэ. Сылгыны 3 сааһыгар диэри иитэр буоллаахха, судаарыстыба өйөбүлэ наада. Биэбэ 5 тыһ. солк көрүллэр буолла. Оттон убаһаҕа – суох. Сыллата 70–80 убаһаны хаалларабыт. Ороскуотун хаһаайыстыба уйунар. Быыл дыыл үчүгэй буоллабына, биэ төрүөбэ. Убаһаҕа көмө көрүлүннэбинэ, сылгылаах бурдугун ылыа, отун атыылаһыа этэ. Үс саастаабын этэ ордук ингэмтэлээх, туһаҕа тахсыта улахан. Холобур, 90 тыһ. солк. байтаһын биэни астаан-тагастаан, 156 тыһ. солк. тиэрдэбит. О.э. 60 тыһ. солк. курдук ыраас барыс буолар. Оттон убаһатыгар – кыра. Ыйааһына эриэ-дэкси 90–100 кг буолбат. Этэ, бэркэлээтэр, 80 тыһ. солк. турар.

Сылгы этин бэлэмэ, тыыннаах ыйааһынын, 2015 сыллаахха 10299 т эбит. 2023 с. түмүгүнэн 11,9 тыһ. т буолбут. Өрөспүүбүлүкэбэ бэлэмнэнэр эт уопсай кээмэйиттэн сылгы (убаһа) этэ 33%-ылар.

Ханалас Өктөмүттэн, сылы эргиччи биэ ыыр хаһаайыстыбалаах Марк Лиханов:

– 100-чэ сылгылаахпыт. Кымыстаан, өрөспүүбүлүкэ Оҕо сэллигин эмтиир сонотуоруйун хааччылабыт. Ону этэ кырат биирдиилээн кыахтаах дыоно атыылаһаллар. Сыллата итиччэ биэртэн 70–80 убаһаны ылабыт. Уонча убаһаны “абырахха” диэн хаалларабыт. 5 дыэ кэргэн буолан биир убаһаны сиибит. Бородууксуйатын тахсыта быдан ордук буолан, байтаһына ордук. Ыраас этэ кырата 140 кг кэринэ. Туох кистэлэй, оболор улахан сылгы уонна убаһа этин “сыттаах” диэн сиэбэттэр. Аныгы оболор сөбүлүүр астары – бургер, гамбургер. Ол иһин оннугу астыыбыт. Эриллибит сылгы эттээх бургеры сииллэр. Манна бүгүн аҕалан атыылаатыбыт. Сылгы хаһатын, бэл, улахан киһи сиэбэт, сүрэбэ чаалыйар. Ону кырбастаан баран, тиэстэбэ булкуйан, Тарбаахан онгорор лэппиэскэтин курдугу астыыбыт. Буһарыгар хаһата ууллан хаалар, оннугу оҕо тутта сылдыан сиир. Итинник ас доруобуйаҕа туһалаах. Кымыһы сиэннэрбит кырала-рыттан иһэ үөрэнэн, “кока” кэриэтэ тутта сылдыбаллар. Кымысчыт өрөспүүбүлүкэбэ олох абыйах. Уон тарбахтан арыый тахсабыт дуу? Кыһыннары ыаччы Байбаллыны иккиэбит. “Бөртө” сайын ый курдук ыан

кымыстыыр. Үрдүкү салалта, бырабыыталыстыба өйөөн, кымысчыттарга субсидия көрүө этэ. Х-р, биир л кымыска, саатар, 150 солк. курдугу көрөн, кымыһы батарыытын “Туймаада” агрохолдинг курдук тэрилтэбэ биэрэн баран, кымыс сыанатын хонтуруолаатын, биир сыананы быстын даҕаны. Холобур, билигин биһиги биир л кымыһы 400 солк. атыылыбыт. Эмтээх, наадалаах ынан баран, үгүстэр кыаммат сыаналара.

Павел Васильев-Кымыс Байбал:

– Оскуолаҕа физруктаан баран, бачыым көтөбөн, сылгыһыттарга тахсыбытым. 40-ча сыл ааста. Дьоммуттан хаалбыт биир биэлээх этим. Онтубун Саҥа дыылга диэри ыан, оболорбор кымыстаан иһэрдэим. Убаһата биэни кытта түүнгү өттүгэр аһаан, төлөһүйэн, күһүнгү убаһатааҕар эмис-тот буолара. Убаһаны өлөрбөккө, сылгыбытын элбэтэр баҕалаах буоллаахха, күһүн элбэхтик биэни ыахха. Улахан, тэрээһинээх хаһаайыстыбалар кырата 30–40 биэни ыахтарын наада. Оччоҕо бу биэлэр убаһалара кыстыыллар. Тохсунньуга–олунньуга диэри атыырын тутуохха сөп. Оттон тыһытын иитэн, улаатыннарабын. Сылгы олоччу туһаҕа тахсар кыахтаах. Бэл, туйабыттан сүбэһиир, мунха таастыгана онгороллор. Сылгыны, кырдык, убаһатын өлөрбөккө, 3–4 сааһыгар тиэртэххэ, этэ ордук ингэмтэлээх. Сылгы саас түүлүүр. Норуот маастардара ону тараан ылан (валяние), бэртээхэй сөрүөнү, сүбэһири бэлэмнииллэр. Кинилэрдиин бииргэ тутуһуохпутун сөп курдук. Тириини да бысталаан эгин-эргэлгэ көбүөрү оноруохха сөп. Кыһыннары ыыр түбүктээх эрээри, үтүө түмүктээх үлэ. Үлэтиттэн, көрүүттэн саллан, ыччат ылсыбат. Омуктар кэлэхтэринэ, миэхэ таһааран, биэ ыыры көрдөрүүхтэрин баҕарааччылар. Ону баара, билигин соботохпун. Сиэннэр улаатан, дыссаат, оскуола дыоно буолан, кэспүттэрэ. Кыттыгас, улахан кыахтаах хаһаайыстыбаны көрдүүбүн. Курат мээрийэтигэр, “Туймаада” агрохолдингга тахса сылдыбытым: биэ ыыр, кымыс онгорор туристары сырытыннарар, үүт соботуопкалыыр хабааннаах киһини тэрийиэххэ диэн. Утары олорон кэпсэтиигэ сөбүлүүллэр да, олоххо кириэ илик. 70-ча гаа түүлэһи сирдээхпин. Онтугар хапытаалынай тутууну ыппыккын диэн, сир тэрилтэте дуоҕабары тохтото сыһан, “олорор дыэбин, гарааскын, банньыккын уонна балабангын көтүр” диэн ыксата сырытта. ТХМ, мээрийэ көмөтүнэн син 3 сылга уһаттылар. Тутуута суох хайдах олоромуй? 202-с түөлбэ таһыгар оттуубун. Онно туристыр база онгостоллор үһү. “Оттоон бүтэбит” диэн, эмиз ыксата сылдыбыттара. Ыһаһын нэһиэлэ оттообуппун. Быйыл хайдах буолар? Тохтотулар да, хантан сайдыаный, сылгыларбын баттарбар тиийэбин. Оннук эрэ буолбатар диэн көрдөһүлээхпин. Өрөспүүбүлүкэ таһымыгар кэскиллээх былаан онгорон, куоракка Үс Хатын таһыгар үчүгэй, холобур буолар киин аһылыннар диэн күн баҕалаахпын. Хаһаайыстыбалар биэ ыан, саатар, оболоругар иһэрдэн, омукпун доруобуйатын тупсаран, кэнээри кэскилин кэнэтиэхтэрэ, эт-хаан өттүнэн сайдалларын хааччылаахтара этэ.

Хангаластан Еремей Скрябин кавалерист аҕатын туһунан кинигэ суруйбутун кэпсээтэ. Кымысчыттары кытта сыанаҕа олорон, үөлээннээхтэрин бэрт сэргээн иһиттэ. Түмүгэр кырдыаҕас тулуйбата бадахтаах:

– Көрүң бу, бэйэбит эрэ хааллыбыт! Үлэ үгэһин үлэли, олохтоох аһы дэлэтиигэ туруулаһа сылдыар дыону өйөөн, убаастаан да кэпсэтии бүтүөр диэри тулуйан олоруохха сөбө. Бүддьүөт бэлэм үбүгэр олорор дыон буоллахтара! Дойду ТХМ-гар “мунугуур элбэх сылгылаах биһиги буолабыт! Өссө элбэтэрбитигэр көмөлөһүң” диэн түөстэрин мөтөппүтүнэн кириэн, күүскэ туруорсуохтаахтара. Ханна баарый?! Табаҕа көмөлөһөллөр. Оттон сылгыга? Кымыһы онорууга туох өйөбүл баарый?! Лариса Константиновна! Бу мунньахха этилибити барытын бороткоуллаатыгыт, киллэрдигит дуо?

Кэннибин хайыспытым:
саалаҕа бэрт абыйах киһи “то-лугураан” олорор эбиппит. Көрө кэлбит дыон, олох да алгыска, дьаарбанкаҕа сылдыаат, ойбуттара. Сылгы этэ, кымыһа олохтоох онгорон таһаарааччыга эрэ наадатыгар дылы, сылгы иитэ-эчилэр тэрийээччилэри кытта бэйэлэрэ эрэ хаалбыттара, кырдыыга да, хомотуон хомотор.

СӨ ТХМ чахчытынан, тохсунньу 1 к. туругунан 178,856 сылгылаахпыт. 2022 сылтан сылгыбыт 2196 төбөнөн (1,2%) абыйаабыт. Сыл саҕалананыта 122,452 биз баара бэлиэтэммит. Ону да сылтан 889-нан абыйаабыт (0,7%).

Сылгы кыстыгы тыыннаах туоруур көрдөрүүтэ 2023 сылга – 97,1%.

Былырыын, 2023 сылга, сылгын үөрдээн иитиигэ судаарыстыбаттан 607,3 мөл. солк. көрүллүбүт. О.и. федеральной хааһынаттан 199,4 мөл. солк. кэлбит.

2024 сылга судаарыстыба өйөбүлэ 559,5 мөл. солк. буолара БЫЛААННАНАР, “о.и. 173,5 мөл. солк. – федеральнойтан кэлиэхтээх эбит.

Сыана күн-түүн үүнэ-үрдүү турдабына, өйөбүл үбүлээһинэ абыһыра, төһө да уустук кэмин иһин, сымната эттэххэ, өйдөмөт. Сылгыбыт аһсааннан Арасыйаа үрдүнэн хайа да эрэгийиэнтэн инники сылдыар буолбуппун да иһин, эрдэ холкутуйуу буолаары гыммыт дуу? Федеральной реестргэ 3 собуот эбиллэн киинтэн үбүлээһин үрдүө дии санаабытым. Быйыл сылгы собуоттарын өйөбүлүгэр 44,9 мөл. солк. былааннааммыт. Былырыын – 63,9 мөл. солк. эбит.

Ол эрэри министир суруналыыстары кытта көрсүһүүгэ тыа хаһаайыстыбатын салаатын үбүлээһин ороскуоттаах чааһыгар көрүллэр үбү улаатыннарар баҕалаахтарын этэн турар. Дьокутаат, тыа хаһаайыстыбатын кэммитэтин бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Валерий Федоровтан ыйыппыппар: “Үбүлээһин туһунан билигин чопчу этэр кыабым суох. Кэлэр сиэссийэбэ сийилии быһаарсыахтаахпыт”, – диэтэ. **Онон үбү-харчыны суоттанан баран, сөптөөх быһаарыы ылыллар ини диэн эрэл улахан.**

Аны “тыа хаһаайыстыбатыгар, олохтоох онгорон таһаарыыга үбү кутуу–кумаха куппунт тэнэ, бэйэбэ турар сыана манна үрдүк, кэлиһи ылбыт көнө”, – диир дыон эмиз бааллар. **Улахан кымысчыттар. Ким астаах – ол көмүскэллээх. Иккиһинэн, субсидия көрүлүүтэ түмүгэр кэлэн, атыылаһааччыга эмиз үтүө өттүнэн дьайар.**

Татьяна Захарова-ЛОҢУУРА.

Өймөкөөн улууһа

Өймөкөөн – Саха сириг илинги энээригэр сытар улуус. Сириг иэнэ – 92,3 тыһ. кв. км. Саха сиригэр Томпо, Уус-Майда, Муома улуустарын кытта кыраныссалаһар, илин уонна собуруу өттүгэр Магадан уобалаһын, Хабаровскай кыраайы кытта ыпсыһар. Улуус хоту уонна собуруулуу-арбаа өттүнэн Сунтаар хайата, Черскэй сис хайалара иилээн сыталлар. Бу улуус сириттэн Саха сириг биир улуу өрүһэ – Индигиир – сабаланаар.

Улуус улахан күөллэрэ – Лабынкыр, Алыһардаах, Ылбайа. Өймөкөөн оройуона 1931 с. уруккута Байаҕантай улуунун сириттэн тангыллан тэриллибитэ. Улуус киинэ – Уус-Ньара бөһүөлөгэ. Нэһилиэнньэтэ – 7600. (Дабатан эттэххэ, сэбиэскэй кэмгэ, көмүһү, үрүң көмүһү, хорболдуну, вольфрамы, сибиниэһи, сурьманы уо.д.а. хостуур бырамысыланнас үгэһнээн турар кэмигэр, Өймөкөөн улуунун нэһилиэнньэтэ 31 тыһ. (1989 с.) тийэ сылдыбыттаабыт).

Улуус иһигэр билигин 7 нэһилиэнньэлээх пуун баар: Уус –Ньара бөһүөлөгэ (олохтообун ахсаана 4160), Аартык (336), Өймөкөөн (599), Томтор (1175), Орто Балабан (344), Төрүт (340), Үчүгэй (331).

Сорох билэр дьон Өймөкөөн улуунун “сахалыы”

уонна “нууччалыы” диэн икки чааска араараллар эбит. Ол курдук, улуус сиригэр киирээккин кытта, Күбүмэ үрээбиттэн сабалаан, суол икки чааска араасар. Онтон хоту суолун тутустаххына – Уус-Ньараба, Аартыкка, Төрүккэ (балартан Төрүт эрэ саха бөһүөлөгэ), собуруу өттүгэр бардаххына дынг сахалыы Үчүгэйгэ, Томторго, Өймөкөөнгө, Орто Балабанга (Сордонтооххо) тийэбин.

Өймөкөөннөр – төрүт-уус саха дьоно. Этилибитин курдук, кинилэр былыр Байаҕантай улуунугар киирэллэр. Өймөкөөн уонна Томтор билигин да “I уонна II Борогон нэһиликтэрэ” дэнэллэр.

Биллэрин курдук, 1957 с. диэри Өймөкөөн улуунун сириг баһыйар үгүс өттүн Дальстрой диэн амырын тэрилтэ салайан-дьаһайан олоһубута. “Улуу сэрии сабаланын инни-

гэр, аҥаардас хаайыылаахтар илиилэринэн, Магаданныр суол 3100 килэмиэтир, ол иһигэр Халыма суолун 650 килэмиэтирдээх учаастага, тутуллубута” дииллэр.

Онон Өймөкөөннүүр суолунан айаннаан иһэн “бу суолу, бука, хаайыылаахтар ээйдэ-эхтэр туттаһара буолуо” диэ саныыгын. Сорох суруйууларга “суолга 20-чэлии км буола-буола хаайыы лаабырдара турбуттара” диэбит буолаллар да, билигин Өймөкөөннөөн иһэн биир да оннук лаабыр омонун көрбөккүн, сүтэн-оһон, симэлийэн хаалбыттар.

Биир үйэ анараа өттүгэр Н.И. Верещагин диэн аҕабыт Өймөкөөн суолун туһунан манньк суруйбута баар:

“Оймяконская дорога – злодейская, убийственная. Того, что перенесено мною на этом пути, я не пожелаю и лютому, отчаянному врагу своему... Кажется, я лягу в гроб с воспоминаниями об этой адской дороге...”

Биллэн турар, билигин оннук буолбатах эрэри, Өймөкөөн аартыга уруккуттан да хайа быһынан барарынан, уустугунан, кутталлаабынан аатырара. Чэхчэ, Томпо улуунун устун айанныыргар, быһа холоон 550–650-с килэмиэтирдэргэ, хайалар эниэлэринэн-тэллэхтэринэн, саха киһитэ кута-сүрө тохтообот сирдэринэн айанныыгын. Бу сиргэ ыраах айанныыр суоллардар “Черный прижим”, “Заячья петля” уо.д.а. диэн ааттыыр уустук учаастактара бааллар. Тула өттүн барыта үчүгэйдик көстөр үрдүк массынаба олорон күнүс сырдыкка айанныырга – бэрт уустук сирдэр. Үөрүйэбэ суох киһи мэйиитэ эргийэр, иһэ кычыгыланар, этэ тардар. Сорох сирдэринэн суолун кытыта – түгэбэ көстүбэт хайа халчаана, үөдөн түгэбэ... Сыһа туттан онно түстэххинэ – арбаастаах да абыраабат, бытырыыстаах да быһаабат. Хаһан да эргий-бэтти, “букатынны” барабын.

Суол бу учаастагынан айаннаан иһэн хаһан налыы, “сахалыы” сиргэ тийээргин эрэ күүтэбин.

Өймөкөөн улуунун сиригэр киирдэххинэ, хайалара арыый намтаан, ыраатан-тэиэн бараллар. Дьэ бу мантан саха киһитэ олохсуйарыгар, ынах-сүөһү иитэригэр табыгастаах сирдэр кэлитэлээн бараллар. Улуус “сахалыы учаастагар” барар собуруу суолу тутустаххына кэлэр бастакы бөһүөлэк – Үчүгэй. Бөһүөлэк үрэх аатынан ааттамыт. Быһата, былыр саха дьоно сылгылаах-сүөһүлээх айаннаан, адаар таас хайалары төлө түһэн баран, саха киһитэ олохсуйарыгар, сылгы-сүөһү иитэригэр сөптөөх үчүгэй сири булан баран “Үчүгэй” диэн ааттаабыттар өтө көстө сылдыар.

“Үчүгэй” таарыйбычча...

Билинги Үчүгэй нэһилиэгин олохтообун 70-ча бырыһыана “эбээннэрибит” дэнэллэр эбит. Эбээн тылын билигин биир эмэ кырдыабыс билэр эбитэ дуу, аныгы үчүгэйдэр бары сахалыы эрэ саҥараллар. Бу эбээннэр хайдах манна кэлэн хаалбыттар эмиз туспа болпурас.

Устуруйаттан биллэринэн, өрөбөлүүссүйэ кэнниттэн Лаамы (Охускай байбал) кытыла Саха уокругуттан араарыллан Уһук Илин оройуонугар бэриллибитин, онно араас бөрүкүтэ суох дьон кэлэн сэбиэскэй былаас аатыттан дьаһайан, тутан-хабан барбыттарын сөбүлээбэккэ, 1924–1925 сылларга “Лаамы тоҥустарын бастаанньата” буолбута. Өрө туруу хаптайбытын

кэннэ, сэбилэниилээх бастаанньа сорох кыттыылаахтара – эбээннэр-эбэнкилэр – дьэ кэргэннэрин, табаларын илдьэ Саха сиригэр көһөн хаалбыттар биллэр. Сорох устуруктар кинилэри “Өймөкөөн сиригэр-уотугар киирбиттэрэ” диэчилэр.

Онтон сылыктаахха, билинги Үчүгэй эбээннэрин соробо ол өрө турууга кыттан баран, холку олоҕу сырсан хаан аймахтыы Саха сиригэр көһөн кэлбит көнүл-дохсун дьон сыдыаннара буолуохтарын сөп эбит.

“Өймөкөөн” диэн тыл туох суолталааһый? Эбээн тылыгар – “нэйм, нэйүм – назамерзающее место на реке”. Бу тыл сахаба “эйим”, “өйүмү” диэн барыйааннарынан киирэ сылдыар. Ол тылга “-кан, -кэн” диэн тоҥус-маньчжурдуу кыччаттар сыһыарыы эбиллэн биэрбит. Атыннык эттэххэ “Өймөкөөн – кыһыннары тоҥмот, тааннаах дьобус үрэх”.

Чэхчэ, Өймөкөөн сириг устун айаннаан иһэн, бу дойду амырын тымныыларыгар да тоҥмокко сүүрэ сытар үрэхтэри көрөн ааһабын.

Эбэн эттэххэ, билигин Магадан уобалаһыгар киирэр Сеймчан – Өймөкөөн толору “түөһэтэ”. Онно “нэйм” диэн тылга эмиз “-чан” кыччаттар сыһыарыы эбилибит.

Томтор көстүүнэйэ

Томтор бөһүөлөгэр **Александр Харитонов** тэрийэн-дьаһайан үлэлэтэр “У Сусанны” (кэргэнин аатынан) көстүүнэйигэр түстүбүт.

55 саастаах Александр Васильевич бэйэтэ Томпо улуунун Кириэс Халдыаайыттан төрүттээх, учуутал үөрэхтээх, Томторго 1995 сылтан халбан-наабакка олоһор киһи эбит. Күтүөт. Чэ, быһата, син биир былыргы Байаҕантай улуунуттан төрүттээх (Кириэс Халдыаайы эмиз Байаҕантайга киирэр).

Киниттэн туризм билинги туругун, кимнээх кэлэллэрин-баралларын туһунан ыйыталастыбыт.

– Хоруона хамсыга, кэлин Украина айдаана, саансыа көбөн,

кэнники сылларга кэли-барыы кэмчи собуу. Холобур, хоруона хамсыга туруон иннинэ сылга 100-чэкили омум дьоно кэлэн хоһон-өрөөн ааһаллар. Кэлин балаһыанньа улларыан, бэйэ-бит дойдубуттунан, сүрүннээн, Москубаттан, С.-Петербуртан, Казантан, Аллараа Новгородтан уо.д.а. кэлэллэр. Хамсык иннигэр Дьобуруопаттан бизнсийэлээх дьон, 60-ча бырыһыана дьахтар аймах кэлэн түһэллэр этэ.

– Араас үтүө-мөкү дьаллык-таах, ол иһигэр иһэр-аһыыр дьон эмиз, кэлэн эрдэхтэрэ. Тас омум дьоно ордук тугу интэриэһиргииллэрий?

– Кыралаан “иһэр” дьон баар буолуохтарын сөп эрэри, чопчу сыаллаах-сорукутаах, тугу гыналларын билэр үтүө дьон кэлэллэр. Чэхчэ, бачча ыраах, уустук суоллаах сиргэ, ороскуот бөбүтүн көрсөн, анаан Тымныы полюһун көрө кэлэр дьон буоллахтара. Көлдүргээн көрүлүү сылдыар дьон буолбатах. Үгүстэр манна туораан кэлэ сылдьан баран, салгыы Магаданга ааһаллар.

Кэлбит дьон, сүрүннээн, “Тымныы теллэтыгар” хаартыскаба түһэллэр. Кыһыннары тоҥмот үрэби көрөллөр, сөтүөлүүллэр. Бу манна хайаба дьөлө хаһыллыбыт сопхуос былыргы ыскалаатын иһигэр киирэн сөбөллөр-махтайаллар. Ол түмэл-ыскалаат 100-чэки миэтэрэ диригнэ

киирэр, иһэ барыта – Тымныы кырдыабыс “бэйэтэ тутан-хабан онгорбут” кристаллара. Син биир Дьокуускайга баар “Царство вечной мерзлоты” түмэлин курдук. Сайын кэлэ сылдыбыт дьон “ирбэт тон” диэн тугун көрөн соһуйаллар.

Сорох дьон былыргы Сталин кэминээбэ лаабырддары интэриэһиргииллэр да, онтон биһиэхэ туох да хаалбатабын тэнэ. Туох да табличка, бэлиэ энгин да сыһа суох. Олохтоох дьон бэйэбит олору былыргы дьыэ акылааттарыттан, килиэп буһарар оһохтор омонноруттан энгин эрэ билиэхпитин сөп. Дьининэн, манна 20-чэлии км буола-буола лаабыр бараактара турдахтара.

Дьон саамай интэриэһиргиир – тымныы. Омум дьон кэлэн манна, дьэ, “уопул” бөбүтүн онгороллор, камераба усталлар.

– Холобур?

– Таһырдыа тымныыга тахсан “доширак” лапсатын уунагната-уунагната хас мүнүүтэнэн тоҥорун ааһаллар. Футболканы сууйан баран таһырдыа ыйаан тоҥороллор, ол кэннэ кумаабы курдук хайыта тытан “былааһы ылаллар”. Бананы тоҥорон баран онон тоһобону саайан киллэрэллэр. Ыстакаанга итии ууну кутан баран өрө ыһан “фонтан” онгороллор. Сорох дьээбэлээх дьон бытыылкалаах буюкканы

тоҥорон баран, мууһурбутун кэннэ кыһан сиэн үөрэллэр-көтөллөр. Араас дьээбэ-хообо, көр-нар элбэх буолар.

Кимнээх эрэ кэлин кэпсэл онгосто сылдыаары 50–60 кыраадыс тымныыга таһырдыа балаакканан хоно сатыыллар. Ол гына-гына түүн үлтү үлүйэн, ыксаан куотан киирээччи элбэх буолар.

– Араас “экстремальной” быһыы-майгы эмиз буолара буолуо. Туора омум дьоно тымныыны төһө бэркэ тулуйаллары?

– Иттиитэ суох массыынанан, дьүүрэтэ суох таҥастаах кэлэн баран үлүйэ сыспыт, трассаба баран суола-иһэ суох сүтэ сыспыт дьон эмиз баар буолааччылар. Табыгана суох кэмгэ бэлисипиэтинэн, матасыыкылынан айанныы сатыыр дьон бааллар. Улахан тымныыга сылдыбатах дьон манна кэлэн тыыннара хаайтарар үгэстээх. “Тынарга ырахан” диэчилэр.

Нууччалыы биир да тылы билбэт дьон тылбаасчыта суох кэлэллэр. Олору кытта төлөпүнүнэн эрэ кэпсэтэбин.

Арба, быйыл олунньуга РФ Оборонатын министриэстибэттэн саҥа байыаннай тиэхиникэни тымныы усулуобуйатыгар бэрэбиэркэлээн көрөр дьон кэлэн 10-ча хоһон барбыттар.

Хамсык бүтэн, кыранысса арылларын кытта кытай дьоно бөбө кэлэн ааспыттара. Улахан баай дьон.

Биир 62 саастаах омум

Иван ГАВРИЛЬЕВ.

“Кыым” үлэһиттэрэ — ӨЙМӨКӨӨНҮГӨ

Ааспыт нэдиэлэбэ хаһыат суруналыыстара тымныытынан аатырбыт Өймөкөөн улууһугар айанга туруннубут уонна хайалаах сиригэр айан уустугун эппитинэн-хааммытынан биллибит. Тус бэйэбин суолларын онгоһуута остуол ньуурунуу көнөтө, нэксиэтэ суоҕа, хаачыстыбалаах онгоһуулааҕа сөхтөрдө.

Сордонноох — Өймөкөөн уһук нэһилиэгэ

Сордонноох бөһүөлэгэ улуус киинэ Уус Ньараттан 500 км ыраах, оттон Томтор бөһүөлэгиттэн 50 км тэйиччи сытар Өймөкөөн саамай кытыы нэһилиэгэ буолар. Бу кэнниттэн Магадан, Хабаровская сирэ-уота сабаланаар.

Альберт ВЕНЗЕЛЬ, Сордонноох бөһүөлэгин баһылыга:

— Баһылыгынан үлэлээбитим 2,5 сыл буолла. Быыбарга кыттан талыллыбытым. Бу иннинэ Мэнгэ Хангалас Төхтүрүгэр оҕо ускуустубатын оскуолатыгар учууталынан үлэлээбитим. Бүтэһик ытыллыбыт нэһилиэнньэ биэрэпиһин түмүгүнэн олохтоох нэһилиэнньэ ахсаана 414 киһи этэ. Оттон бүгүнгү туругунан дынг чахчы

олороочута — 280, ыалынан — 80-ча. Ол курдук, мантан учуоттан тахсыбакка эрэ атын сиргэ олоҕор дьон бааллар.

Оскуолабытыгар оҕо ахсаана 50-ну кыайбат. Ким эрэ оҕото уһуяаны, ким эрэ алын сүһүк кылааһы бүтүрдүлэр да, бара тураллар. Киэн сиргэ талаһаллар. Дьонго-сэргэбэ илэтиэккэнэн дьиэни ылыы усулуобуйата тэриллэн, ордук эдэр ыал дьиэ ыларыгар кыах үөскээн, көһөн бараллар. Биһиги оскуолаҕа үөрэнэрибит сабана кылааска саамай кырата 6–8 оҕо үөрэнэрэ. Билигин сорох кылааска — биридди, атыттарга 3–4 эрэ үөрэнээччи баар. Онон демография өттүгэр лаппа түһүү баар.

Чааһынай уонна бааһынай хаһаайыстыбаларга 640-тан тахса сылгы, 117 ынах, 240-ча таба баар. Таба лаппа абыһаата. Урут сопхуостар баалларын сабана ыстаада бөҕөтө ньыргийэн олоҕор этэ. Үчүгэй бөһүөлэгэ элбэх табалаабынан

биллэр. Төрүт олохтоох эбээн буолан, табаларын тутан хаалбыттар.

Бастаан баһылыктаан саҕалыйарбар национальнай ыстаатыһы ылаары ааҕан-суоттаан көрбүппүт: эбээн ахсаанынан 30%-ны ылаахпытын сөп курдук этэ да, кыайан хапсыбакка хаалбыппыт. Ыраас хааннаах эбээн буолбакка, ийэтэ, аҕата саха диэн булкаастаахтар. Мин аҕам саха да буоллар, ийэм эбээн буоларынан, докумунунан эбээммин.

Былырын хоччулунайбыт тэрилэ барыта сангардыллыбыта. Онон нэһилиэнньэ 98%-на киин иттиигэ холбонон олоҕор. 2–3 эрэ ыал оҕоһунан олоҕор. Быйыл барыларын иттиигэ киллэрэн, 100% киинтэн иттиги баар буоларын ситиһиэхпит. Биллэрин курдук, манна кыһынын сүрдээх тымныы. Онон сорох ыал оҕоһоттон эбэр. Урукку курдук күн айыы оттубакка 2–3 күнгэ биридэ оттуналлар.

Сааскы өттүгэр өртөөһүн боппуруоһа сытыгыт турар. Өртөөһүн ытыллыбатаһыттан уот турар куттала улахан. Суолбут үчүгэй эрэри, муосталарбыт туруктара мөлхөх. Онон муостанан суолу кыһынҕы өттүгэр эргийэ бараллар (объезд). Суол сайынын эмиэ үчүгэй. Арай муостаны туоруурга ыарахан уйуктаах тиэхиньик кыайан сылдьыбат, 20 туюнаҕа эрэ диэри уйуктаах сылдьар. Онон муниципальнай таһымнаах суолбутугар уустугу көрсүбөппүт. Бу чааһыгар улууспут салалтата суолбутун сүрдээбин көрөн-истэн онгорттор. Манна даҕатан эттэххэ, өрөспүүбүлүкэттэн эмиэ улахан өйөбүлү, көмөнү ылабыт. Ол курдук, саамай улахан Куйдүһүн муостата Ил Дархан өйөбүлүнэн онгоһуллан эрэр. Сыаната да ботуччу — 700 мөл. солк.

ҮЧҮГЭЙ нэһилиэгэр таба элбэх

Үчүгэй бөһүөлэгэ улуус киинэ Уус Ньараттан 350 км ыраах сытар. Тыра-асса аттыгар сытар бөһүөлэк буолан, суола-иһэ олох үчүгэй. Ону бэйэбит айаммытыттан да биллибит. Дьокуускайтан барыга бастагы бөһүөлэк. Айан суолугар иччитэх Күбүмэ бөһүөлэгин ааһабыт. Манна Сойуус сабана суол туттааччылар 1000-нан киһи буолан олоҕор бөһүөлэктэрэ. Ол туһунта — толору хаачылыылаах иккилии этээстээх бырабыллыбыт дьиэ-уот, ол быһыгар таас дьиэлэр элэннээн ааһалларын хомойо-хоргута көрөбүн. Төһөлөөх оҕо-уруу төрөөн, үөрэнэн ааспыт сирэ буолуой... Үксүлэрэ Сойуус ыһыллаатын кытта, 1990-с сылларга, көһүтэлээбиттэр. Онтон салгы абыһах дьиэбэ Москваттан Магаданга диэри кабель бэрэбиэркэлиир, ону көрөр-истэр сибээс үлэһиттэрэ 2004 сылга диэри олоҕорбуттар. Курус, хобдох көстүү...

Үчүгэй бөһүөлэгэр, баһылык кэпсиринэн, тыын суолталаах социальнай эбийиэк тутуута суох. Арай чэпчэки матырыйаалынан оскуолаҕа бөбүгөтүү эбии тутуу саҕаламмыт даҕаны сарайа, муостата сууллан, тохтоон турар. Онон бырайыага уларытыллан, бырабыталыстыба эбии үп көрөн, быйыл үлэбэ кириэхтээх. Кулууптара былыргы үйэтээби, ааспыт үйэ 60-с сыллар ортолоругар тутуллубутун ис-тас туруга көрүнүлүр.

Семен АММОСОВ, Үчүгэй нэһилиэгин баһылыга:

— 2020 сылтан талыллан үлэлиибин. Бу иннинэ тыа хаһаайыстыбатын тэрилтэтин 15 сыл салайбытым. Ол таба уонна сылгы иитиитинэн дьарыктанар хаһаайыстыбам тэриллитэ быйыл 35 сылын туолар.

Нэһилиэнньэ оҕолуун-уруулуун 300-чэ кэрингэ. Мэлдьи олохсуйан олоҕорчута — 200-тэн тахса. Бөһүөлэктит национальнай, сүрүннээн, эбээн омок түөлбэлээн олоҕор (60%). Ол иһигэр абыһах ахсааннаах омок бэрэстэбиитэллэрэ — долган, чукча, дьукээгир — бааллар. Онон абыһах ахсааннаах норуот ыстаатыһын ылар сорукутаахпыт. Тух баар докумун хомуллан, бырабыталыстыбаҕа кириэн сытар. Бүтэһигин Ил Түмэн көрүүтүн аастабына, “эвенский национальный наслег” аатын ылаахтаахпыт.

Оскуолабыт этно-хайысхалаах эрдэбинэ оҕолору эбээн тылынан үөрэтэр этилэр. Билигин эбээн тылын үөрөппэттэр, баҕалаах оҕолору куруһуокка эрэ дьарыктыыллар. Ону сөргүтүөхпүтүн баҕарабыт. Эбээн тылынан, сүрүннээн, аба көлүөнэ эрэ кэпсэтэр. Ыстаада табаһыттар эбээнни сангараллар. Үйэтин тухары чуумга үлэлээбит, 85 саастаах М.Е. Громова эбээнни холкутук сангарар. Маны тэнгэ У.Е. Громова диэн сотору 90 сааһын туолуохтаах, ыстаадаҕа олоҕор норуот маастардаахпыт.

Нэһилиэкпитигэр баар социальнай эбийиэктэр — оскуола, оҕо уһуяана, хоччулунай диисэл ыстаансыанан үлэли олоҕорлор. Оскуолаҕа 60-тан тахса оҕо үөрэнэр. Оскуоланы улаатыннарар, чэпчэки матырыйаалынан (легкая конструкция) эбии тутуу бара турар, бу сылга үлэбэ кириэхтээх. Социальнай эбийиэк бырайыагар 2 этээстээх, 100 миэстэлээх таас кулууп тутуутун киллэрэн турабыт. Бырайыага барыта онгоһуллан турар. Нэһилиэнньэ абыһыыр, учуутал тийбэт. Дуоҕабынан кэлэн үлэлээн, болдьохторо бүтэ да, бара тураллар.

Хаһаайыстыбабытыгар табаһыт абыһаата. Табаһыт 8000 кэрингэ. Биир улахан хаһаайыстыба уонна 5 община баар. Манньк хаһаайыстыба баар буолан, нолуоктарын төлөөн, хамастанан олоҕорлор. Кэнники сылларга таба ахсааныгар эбиллиигэ баран эрбэт. Чааһынайга 400-чэ сылгы уонна 100-тэн тахса ынах баар. Онон абыһах ахсааннаах нэһилиэнньэбэ таба, сылгы, ынах элбэх, нэһилиэнньэ этинэн-үүтүнэн бэйэтин бэйэтэ хааччынан олоҕор.

**Саргылаана БАГЫНАНОВА,
Дьокуускай-Үчүгэй-Томтор-
Өймөкөөн-Сордонноох.**

Сибээс, интэриниэт тубуста

Айаал НЕУСТРОЕВ, Томтор бөһүөлэгин баһылыгын солбуйааччы:

— Томтор 1100-тэн тахса нэһилиэнньэлээх. Урут 2000-ба тийэ киһи олоҕорута. Тыа хаһаайыстыбатыгар, сүрүннээн, 100-чэ ынаҕы, 400–500 сылгыны иитэллэр, таба суох. Олохтоох эр дьон үксэ бырамысыланнас салаатыгар, көмүскэ Уус Ньара диэки баахтанан баран үлэлиир.

Былырын нэһилиэкпитигэр саҕа хоччулунай үлэбэ кириэн, олохтоохтор үксүлэрэ ититэр ситимгэ холбоннулар. Саҕа таас оскуола 2019 сыллаахха тутуллан кирибитэ, 160-ча үөрэнээччилээх. Сибээспит лаппа тубуста. Ол курдук, 3 эпэрээтэрдээхпит — МТС, Билайн уонна Мегафон. Аттынааҕы дэриэбинэлэргэ Билайн ситимэ эрэ баар.

Дьокуускайтан — 900 км, оттон улуус кииниттэн 400 км ыраах олоҕорбут. Уус Ньараҕа 8 чаас кэрингэ айанныыбыт. Улууска наадаҕа кириээччилэргэ айан ырааҕа эрэйи үөскэтэр. Балыһабытыгар терапевт, оҕо бырааһа баар. Абыһах сыллаабыта чэпчэки паныалынан онгоһуллубут 6 миэстэлээх амбулатория

үлэбэ кирибитэ. Улуус балыһатыгар Уус Ньараҕа көрдөрүнэ, эмтэнэ кириээччи абыһаҕа суох. Бу күннэргэ Дьокуускайтан мэдициинэ биригээдэтэ кэлэн олохтоохтору көрдө-иһиттэ.

Өймөкөөн бөһүөлэгэ — тымныы оройо

**Фаина ЕГОРОВА, “Чуораанчык” оҕо
уһуяанын иитээччитэ:**
— Өймөкөөн бөһүөлэгин төрүт

олохтообобун. Төрөөбүт дойдубунан сүрдээбин киэн туттабын. Аан дойдуга тымныытынан аатырар саамай тымныы полуюһа! Дойдубут айылҕата кэрэтэ, хайалара киһини эрэ барытын сөхтөрөр, умсугутар. Кыһынын 60 кыраадыска тийэ тымныыр, оттон сайынын итии, өгүрүк куйаас, 36 кыраадыска тийэ итийэр. Сир аһа дэлэй. Бултаах-алтаах. Куобах сөччө дэлэйэ илик да буоллар, дьон-сэргэ кыһынын куобахтыыр. Сүрү, дьарбаа, сыалыгар уонна соһолоох диэн саамай аатырар балыктардаахпыт.

Нэһилиэнньэбит 1000 киһиэхэ тийэ сылдьыбыттаах. Билигин онтон аҕаара эрэ кэриэтэ хаалла. Оҕобут эмиэ абыһаата. Дьон-сэргэ көһө турара кистэл буолбатах. Үлэ-хамнас да суоҕа атахтыыр. Сүрүннээн, бүддьүөт тэрилтэтигэр үлэлииллэр. Ол курдук, оскуола, оҕо уһуяана, балыһа, ДьУОХХ уонна “Сахаэнерго” бааллар.

Оскуола 70-тан тахса үөрэнээччилээх. Абыһах сыллаабыта 100-тэн тахса этэ. Туристар элбэхтик кэллэр. Сотурутаабыта оскуола үлэһиттэрэ Николай Кырбаһаанкын аатынан түмэли кини олоҕо сылдьыбыт дьиэтигэр тэрийдилэр. Дьиэтин чөлүгэр түһэрдилэр, олоҕо сылдьыбыт балаҕанын сангардан биэрдилэр. Маны сэргэ өрөспүүбүлүкэбэ Чысхаан диэн аатынан биллэр Семен Сивцев диэн киһилээхпит. Кини уруһуй, хаартыска дьарыктаах, ол барыта бэйэтэ туһунан галереялаах, балаҕаннаах. Өймөкөөн, уопсайынан, киһи олус интэриэһиргиир дойдута.

“Бөрө үүтээнэ” туристары ыңгырар

“Киһиэхэ балык оннугар илимнэ биэр” диэн бэрт бэргэн этии баар. Чахчы даҕаны, кыра дохуоттаах киһи бэлэм көмөнү ылыан оннугар соц-хантараакка киирсэн, бэйэтин дьыалатын тэринэн үлэлээбитэ быдан ордук буоллаҕа. Кэнники сылларга эдэр ыаллар социальнай хантараакка киирсэн, бэйэ дьыалатын тэринэн дохуоттанар буоллулар.

Сунтаар улуунун Наахаратыгар олорор Татьяна уонна Георгий ВАСИЛЬЕВТАР “Бөрө үүтээнэ” диэн, дьулаан собус ааттаах да буоллар, олус сэргэх турбаза тэринэн үһүс сылларын таһаарылаахтык үлэли-хамсыы сылдьаллар. Тыа сиригэр олохтоох туризмын сайыннараллар.

– Татьяна, “Кыым” хаһыат ааҕааччыларыгар анаан бука диэн, бэйэбит тускутунан сырдат.

– Биһиги үс оболоох Васильевтар диэн эдэр ыалбыт. Кэргэним оскуолаҕа харабылынан үлэлиир, мин дириэктэрдээбитим. Билигин обобун көрөн олоробун. Эһэм Пётр Игнатьевич Алексеев-Бөрө Бүөтүр бэйэтэ Маар Күөлтэн төрүттээх. Төрөппүттэрин кытары Наахара сиригэр көһөн кэлбиттэр, онтон ыла иккис дойдунан онгостон, бултаан-алтаан үйэтин монгоото. “Киһи тыыннааҕар чистэниэхтээх, аата ааттаныахтаах” диэн, мин эһэбинин бириг санаалаахпыт этэ. Эһэбит былырын 82 сааһыгар суох буолбута.

– Урут тугу үлэлээбикитий, тугу дьарыгыра сылдьыбыккытый?

– Урут Дьокуускай куоракка олорбуппун. Мин – суут бириистэбинэн, кэргэним автосервиска үлэлээбиппун. Эдэр дьон, ыаллар бириг үксүн киин сиргэ тардыһар эбит буоллахтарына, биһиэнэ төттөрү буолбута. “Эдэр дьон тобо төрөөбүт дойдубарыттан баралларый, ыччат тыа сиригэр тобо олохсуйбат буолла, төрөөбүт дойдубут тобо иччитэхсийэн хаалыахтаабыт?” диэн элбэхтик толкуйдур буолбутум. Инньэ гынан, кэргэмминин сүбэлэһэн, сыта-тура толкуйдаан баран, 2021 сыллаахха мин төрөөбүт дойдубар – Наахараҕа

– көһөн кэлбиппун. Наахара – 90-ча киһилээх бэрт кыра бөһүөлэк. Ол гынан баран айылбата тытыллыбатах, олус кэрэ сир.

– Тыый, олус ма-ладьыастаабыккыт... Чахчы, эдэр дьон кыра бөһүөлэктэн куотар эрэ айдааннаахтар. Оттон эһиги, төттөрүтүн, дойдутугар көһөн кэлбиккит. Туох санааттан бэйэ дьыалатын тэринэргэ

быһаарым-мыккытый?

– Дойдубутун, Наахараны, уонна эһэбитин ааттатаары турбаза тэринэргэ санаммыппун. Эһэм дойдутугар бултуурун туохтааҕар да сөбүлүүрү, ол иһин “Бөрө Бүөтүр” диэн хос ааттааҕа. Хас да сиригэр бултуур үүтээннэрдээх, онно мин оҕо сылдьан, хаста даҕаны хонон турардаахпын. Ыалдьыттары, туристары Наахара кэрэ айылбатыгар сырытыннарар, балыктатар, сир астарар сынньалан киинин тэрий-иэххэ диэн толкуйга түспүппүн. Бу турбазабытын эһэбит аатынан “Бөрө үүтээнэ” диэбиппун. Бастаан 4х5 иэннээх дьобус дьыэ туттан

үлэлэппиппун. Бириг сыл буолан баран, Сунтаар улуунун дьаһалтатыттан кирэдьиит ылан, бу сырыыга ыалдьыттарга анаан 8х9 иэннээх, икки этээстээх улахан дьыэ туттубуппун. Сэтинньигэ бүтэрбиппун, аны ис үлэтигэр, уотугар, иттиитигэр харчыбыт бүтэн хаалбыта. Ол иһин соц-хантараакка киирсэргэ сайаапка суруйбуппун. Хата, хантараагынан 350 тыһ. солк. көмө харчы ылан, дьыэбит ис бараанын бүтэрбиппун. “Самозанятай” буолбуппун. Икки аҕаар сылын эмиэ көмө харчы ылыахха сөп эбит. Ол гынан баран онно хайаан даҕаны ИП буолбут буолуохтаахпыт. Бэйэ дьыалатын саҕалыыр киһиэхэ олус туһалаах, табыгастаах бырагыраама.

– Билигин дьон сэргэ айылбаҕа тардыһар буолла. Эһиэхэ бириг үксүн сунтаардар сылдьан сынньанар буолуохтаахтар?

– Дьэ, кырдьык, саха дьонно кэнники сылларга дойдубут кэрэ-бэлиэ миэстэлэринэн, кэрэ айылбалаах сирдэринэн сылдьар, астына-дуоһуя сынньанар, айылбаҕа тардыһар буоллулар. Биһиэхэ сунтаардар эрэ буолбакка, бэл, ыраах улуустартан, куораттан тийэ истэн кэлэллэр. Үксүлэрэ уопускалары кэмигэр Сунтаарга дьонноругар ыалдьыттыы кэлэн баран, таарыйа биһиэхэ сылдьаллар. Ону сэргэ кэнники кэмгэ туроператордар дьону аҕалан сырытыннарар буоллулар. Уунан уста сылдьан, туристарын сир ортотугар сынньата таарыйа биһиэхэ аҕалан хоннорооччулар.

– Тийбит киһи туох да кыһалбата суох хонон турар,

Бу наһаа дьикти остуоруйалаах. 2018 сыллаахха Наахараҕа Сыдыаага диэн айылбалаах киһи кэлэ сылдьыбыта уонна: “Икки сылын Наахара бириг эдэр ыала айылба кэрэ көстүүтүн булуоҕа. Ол кэннэ турист бөҕө кэлиэҕэ, киһи сырыыта элбигэ. Ону эһиги төрүт утарсаайабыт, кистии-саба сатаайабыт”, – диэбитэ. Биһиги күннэтэ сылдьар хайабыт буоллаҕа, онно туох көстүөҕэй диэн соччо аахайбатахпыт. Иккис сылыгар кэргэммин кытта күүлэйдии тахса сылдьан, киһим соһуччу баҕайытык ити айылба дьикти көстүүтүн булан ылбыта. Аҕыйах күн буолан баран, хайаны көрө-истэ сылдьар икки ойуун биһиэхэ чэйдээн ааспыттара.

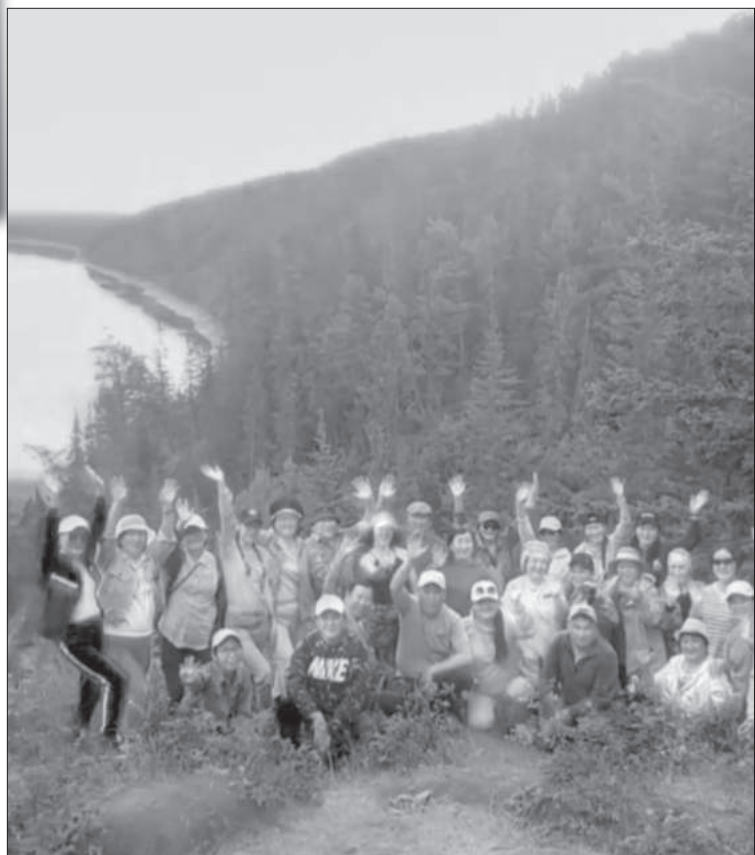
Онно ити көстүүбүтүн көрдөрбүппүн.

“Тыый, бу олус күүстээх энергитикэлээх айылба дьикти, ураты көстүүтэ эбит”, – диэбиттэрэ уонна “Сир хараҕа” диэн ааттаабыттара.

Бас-саапка тарбаммытын кэннэ, бэл, тэлэбидэниэттэн кэлэн устан барбыттара. Кэлбит дьон итинэ баҕа санааларын этинэллэр, ыраастаналлар, бэйэлэрин иһиллэнэллэр. Баҕа санаа туолар дииллэр.

Айылба дьикти көстүүтэ – “Сир хараҕа”

аһыыр, сынньанар буоллаҕа дии?

– Эрдэ эппитим курдук, ыалдьыттарга анаан хонор, сынньанар дьыэ тулуппун. Ыалдьыттары хоннорорго усулуобуйа барыта баар. Ол гынан баран утууар таҕастарын, астарын бэйэлэрэ илдэ кэлэллэр. Иһит-хомуос, миэбэл барыта баар. Таһырдыа плов, шашлык буһарар анал миэстэлээхпит. Дьыэ ис бараанын, тас көстүүтүн барытын бэйэбит толкуйдаабыппын. Булчут эһэбит бэйэтэ өлөрбүт кыылларын тириилэрин ыйаан туруорабыт. Таба, тайах төбөлөрүн чуучаларын эһэбит бэйэтэ онгорбута. Былырын “Вилую зовет” диэн Ньурбаҕа буолбут бэстибээлгэ кыттан, хата, 100 тыһынча

солкуобайдаах сэртипикээт ылбыппын. Онтубутугар харчы эбэн, мас эрбиир пилорама ылан туһана сылдьабыт.

– Турбазаҕыт сайынын эрэ үлэлиир дуо?

– Төгүрүк сыл үлэлиибит. 2020 сыллаахха кэргэним Георгий бэйэтэ өрүс уңуордаабы тыаҕа сылдьан, айылба дьикти көстүүтүн булан ылбыта. Онтубутун “Сир хараҕа” диэн ааттаабыппын. Сайынын кэлбит ыалдьыттарытын хайаан даҕаны өрүс уңуор турар хайабытыгар илдэбит. Ким баҕалаах ол хайаҕа тахсар. Чугас эргин балыктатабыт.

– “Кыһынны эмиэ үлэлэтэбит” диэтин. Кыһынны, сааһын дьыэнэн сынньанарга туох баар буоларый?

– Мууһунан сыыр, каток онгорбуппун. Кэлбит ыалдьыттар оболорун кытта онно сырылыллар, ханкылыллар, өссө сыал ытарабыт. Ону сэргэ дьыэ иһигэр араас остуол оонньуутугар, билийээргэ күрэхтэниэхтэрин, караокенан ыллыахтары эмиэ сөп. Иһийэн турар айылбаҕа, сибиэһэй салгынна астына-дуоһуя сылдьартан ураты кэрэ туох баар буолуой?!

– Бу туризмгытын атабар туруорарга ордук туох уустугу көрсөбүтү?

– Биһиги бу дьыэбит Наахара бөһүөлэгиттэн тэйиччи турар. Трансформатор эргэ буолан, уопут олус мөлтөөн кэлэр. Бүгүңгү туругунан сүрүн кыһалбабыт уопут эрэ диэххэ сөп.

– Үлэли сылдьар киһи быһытынан олохтоох туризмы, тыа сиригэр туризмны сайыннарыыга туох көрүүлээххиний?

– Куоракка, киин улуустарга, Илин Эңээргэ туризм балачча сайдан эрэр эбит буоллаҕына, биһиэхэ бэрт аҕыйах киһи дьарыктанар. Саха сиригэр арбаа өттүгэр олохтоох туризм сайдыан баҕарабын. “Сунтаарга туризм хайысхатынан үлэлиир урбаанныттары түмэн биригэ үлэлиэбин” диэн этиилээх тахсаары сылдьабын. Ил Дархан граныгар кыттаары, бырайыак суруйа сылдьабын.

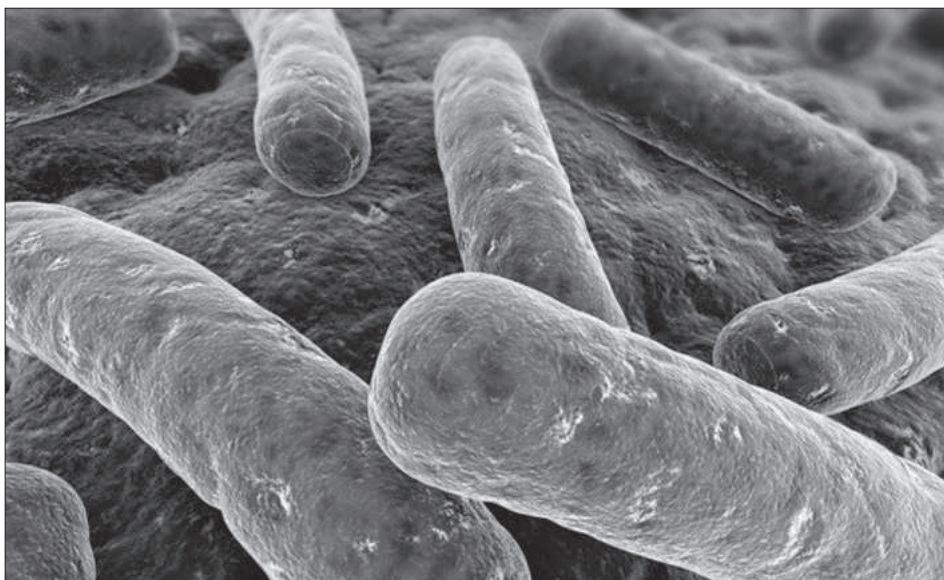
– Дьэ, чахчы да, куораттан көһөн тийэн, төрөөбүт дойдугут, олохтоох туризм сайдарын туһугар күүскэ ылсан үлэли сылдьар эдэр дьон эбиккит. Дьыалабыт, бырайыаккыт таһаарылаах, ситиһилээх буоллун!

Кэпсэттэ
Туйаара СИККИЭР.

Эһэлэрэ Бөрө Бүөтүр

СЭЛЛИК — СИЭМЭХ ЫАРЫЫ

Кулун тутар 24 күнүттэн — муус устар 24 күнүгэр диэри өрөспүүбүлүкэбэ “Сэллиги утары охсуһуу ыйа” биллэрилиннэ. 2022 сыл дааннайынан аан дойдуга сэлликкэ 10,6 мөл. киһи ыалдьыбыт, ити сыл 1,3 мөл. киһи сэлликтэн өлбүт. Онон бу сайдыылаах дэнэр XXI үйэбэ дабаны кутталлаах ыарыы.

Сэллик Саха сиригэр

Саха сиригэр 2023 сылга сэлликкэ бастакытын ыалдьыы 303 түбэлтэтэ бэлиэтэммит (2022 сылга 310 этэ).

Ыарыы көрдөрүүтэ намтыыр курдук эрэри, Арасыйыны кытта тэҥнээтэххэ, син биир үрдүк.

Кэнники сэллик эмкэ бэриммэт көрүнгө баар буолла. Аан дойдутаабы доруобуйа харыстабылын тэрилтэтин (ВОЗ) дааннайынан сэлликтэн күн аайы 4,1 киһи өлөр, 30 тыһ. киһи ыалдьар. Аан дойдуну нэһилиэнньэтин чизэппэрэ сэллик импиексийэтин илдэ сылдьар. Бу дьон доруобуйдар эрэри, ыалдьар куттал кинилэргэ атыттардаабыр үрдүк.

Сэллиги Mycobacterium tuberculosis диэн бактыарыйа көбүтөр. Тас эйгэбэ, кураанахха, ичигэскэ 3 сылга диэри тыыннаах сылдьыан сөп. Бактыарыйаны аһабыс сэлликтээх дьон уонна кыыл-сүөл тарбатар. Сэллик салгынынан, быылы кытта, аһылыгынан, хат ийэттэн оҕоҕо бэриллэр. Сэллик, сүрүннээн, тынганы, атын да уорганнары хаарыйар.

Сэллик неандерталецтарга

Сэллик хаһан киһи аймабы буулаабытын учуонайдар чопчу билбэттэр. Ол эрэри, археология булумһуларын аныгы ныманан чинчийэн, интэриэһинэй түмүктэри онорбуттар. Ол курдук, өссө 1932 с. учуонайдар Венгрияҕа Шубалюк диэн хайа хоспобор археология хаһыларыгар былыргы неандерталецтар 40–35 тыһ. сыл анараа өттүгэр олоҕо сылдьыбыт (дьахтар уонна 3–4 саастаах оҕо) кыраамталарын булбуттар. Аныгы учуонайдар бу дьон уңуохтарын биомолекуляр-

най ныманан үөрэтэн, дьахтар уңуох сэлликтээбин, оҕо сэллик менингитинэн ыалдьыбытын быһаарбыттар.

Аны Франция учуонайдары 1994 с. Авен-дес Ибусье диэн сиргэ дьон 291 кыраамтатын уонна 15 тиһи булан чинчийбиттэр, барыта 9 киһи киэнин. Бу палеолит сабанаабы уңуохтарга эмиэ сэлликтэн уларыыы баара бэлиэтэммит. Уңуох сэллигин хас эмэ сүүһүнэн тыһыынча сыл анараа өттүнээҕи биридиилээн хаһыларга көстүбүт дьон кыраамтатыгар эмиэ булаттаабыттар. Дьэ, ол кэннэ, неолит сабана, ыарыы киэҥник тарбанан барбыт. Ону кыылы-сүөлү, сүүһүнү иитиини кытта сибээстэ-эх диэн быһаараллар.

Бактыарыйа суолунан

Ыарыы үксэ дабаны кыылтан, көтөртөн, үөнтөн-көйүүртэн дьонго сыстар. Холобур, “эбола” диэн кутталлаах ыарыыны дьон ортодугар көтөр кутуйахтар көбүппүттэрэ. Сибииньэттэн кириип сыстыбыта. Онон “тыһыынча сыл анараа өттүгэр былыргы Перу олохтоохторугар сэллик бактыарыйатын Африкаттан түлүүннэр аҕалбыттар” диэн хайдабыт?

Сэллиги киһиэхэ 10 тыһ. сыл анараа өттүгэр сүүһү сыһыарбыта диэн сабагалыыллар. Атын-атын материктарга сэллик ДНК-лара уратылаһар эбиттэр. Кэлин олох дабаны “сэллик киһиэхэ 100 000 сыл анараа өттүгэр сыстыбыт” диэн түмүк онорбуттар. Онон тарбанытын киһи аймах көһүүтүн кытта сибээстииллэр. Холобур, Эмиэрикэбэ сэллик шамнара Дьобуруопа киэнин кытта атылылар. Ол өйдөнөр — сэллик айанныттары, көс дьону кытта кэллэбэ. Саха сиригэр сэллиги эмиэ Арасыйыаттан Сибири, саҥа сирдэри баһылы кэлбит дьон аҕалбыттар.

Индеецтэргэ — түлүүннэртэн?

Оттон Эмиэрикэ Колумб иннинээҕи олохтоохторугар сэллик хантан кэлбитэ биллибэт. Бактыарыйаны “Алясканы Сибири кытта холбуур суолунан кэлбит бизоннар, мастодоннар аҕалбыттар” диэн сабагалыыллар. Чуолкайын билээри, учуонайдар Собыруу Эмиэрикэбэ көстүбүт былыргы дьон кыраамтатын үөрэппиттэр. 68 сэлликтээх дьон киэнин. Олор ДНК-ларын Дьобуруопаттан көстүбүт 200 саастаах дьон уңуохтарын, микобактыарыйалары, 250 араас кыыл ДНК-ларын кытта тэҥнээн көрбүттэр. Былыргы индеецтэр сэлликтэрэ муора кыылларын бактыарыйатыгар ордук майгыныыр эбиттэр,

онон “сэллиги түлүүннэр эбэтэр муора котиктара Африка бизэргиттэн аҕалан, Собыруу Эмиэрикэ олохтоохторугар тарбаппыттар” диэн буолбут. Бу дьон муора кыылын бултаан, онон аһаан оло-роллоро, онон буолуон сөп. Ол эрэри сэллик Эмиэрикэбэ атын суолунан да кэлбит буолуон сөп. Баҕар, Перу “бэйэ” бактыарыйалааба да буолуо.

Ыраахтаабылар кытта ыалдьаллара

Сэллик баттаммыт, атабастаммыт араҥа ыарыыта этэ дуо? Суох. Холобур, Арасыйыаба Романовтар династияларын ылыахха. Александра Николаевна — Николай I ыраахтаабы кыыһа — 19 саастаабыр өлөөхтөөбүтэ. Ыалдьара сыбаайбатын иннинэ биллэн, онтон ыарахан буолан баран, ыарыыта бэргээбитэ. Оҕотун да, дьахтары да өрүһүйбэтэхтэрэ... Ыраахтаабы таптыыр кыыһа өлбүтүн “декабристар бастаанна-ларын баттаабытым иһин таңара накаа-стаата” диирэ. Александра Николаевна-ны кэриэстээн, ыраахтаабы Петербурга оҕо дьиэтин (приют) уонна Александрий-скай килиинькэни астарбыт.

Улуу Наполеон Мария Луиза Австрийская диэн Австрия импэрээтэрин кыһыттан собохто сокуоннай уола Франц Наполеон Бонапарт II аҕатын көрбөккө улааппыта. Ол эрэри кини аҕатын дьоруойдуу суолун хатылыыр, байыаннай буолар ыра санаалаах улааппыта. Кинини таптаан “Орленок” дииллэрэ. Хомойуох иһин, уол доруо-буйата мөлтөх буолан, 21 эрэ сааһыгар сэлликтэн өлбүтэ.

Импэрээтэр Александр II кэргэнэ Мария Александровна (1824 — 1880) эмиэ сэлликтэн өлбүтэ. Кини Арасыйыаба дьахталлар гимназияларын, Кыһыл Кириэс тэрилтэлэрин, епархия училищеларын арийтаабыта, үтүө дьыаланы онорууга (благотворительность) сыра-тын, күүһүн аныыра, онон норуот кинини ытыктыыра, махтанара. Сэлликкэ хаһан ыалдьыбыта биллибэт, сорохтор “өссө кыыс сылдьан дойдутугар Германияҕа тымныы дыбарыаска олонор” дииллэр. Сорохтор “кэлин” дииллэр. Ньэмэс быраастара, консилиум тэрийэн баран, туга ыалдьарын быһаарбатахтар. Нуучча лейб-медигэ С.П. Боткин “пневмония” диэн, Кырыымҕа, Ливадияҕа эмтэнэ бар диэбит. Онно ыарыыта арыый мүлүрүйбүтүн “тымныйым ааста” ди-эктээбит. Эдэриттэн да аһаах дьахтар 36 сааһыгар 8-та оҕоломмут! Ыарыһах дьахтарга төһөлөөх ноҕуруусканы! Ол да иһин ыраахтаабылыын эрдии-ойохтуу сыһыаннара тохтоон, атын дьахтарга иирбитэ биллэр. 1849 с. 6 саастаах кыыстара, онтон 1865 с. улахан уоллара Николай өлбүттэр. Мария Александровна дьылба охсуутун тулуйуона, ыарыыта бэргээн, 55 сааһыгар умуллаахтаабыта.

Дьулаан ыарыы “арамаантыката”...

Оччолорго хас 10-с киһи сэлликтэн өлөрө. Ол эрэри бу ыарахан ыарыыны кутталлаах диэбэккэ, аристократтар ыарыылар” дииллэрэ. “Сэлликкэ ор-

дук олохторугар табыллыбатах, дьылба охсуутун ылбыт эбэтэр хардата суох таптаан, сүрэх баастаах дьон ыалдьар” диэн үһүйээн баара. Быһата, ыарыыны “арамаантыкалыыллара”. Ол оччотообу литэрэтиирэттэн да көстөр: сүрүн дьоруойдар сэлликтээхтэр, сорохтор ыалдьан өлөллөр... Сэллик дьоруой уобараһын ордук сытыырахан, чочуйан көрдөрөргө көмөлөһөр. А. Дюма “Дама с камелиями” арамааныгар сэлликтээх кы-расаабыссаны ойуулуур: дьахтар кубар-хай сирэйигэр “чох хара хараба уотунан умайара, издэһэ оруоса сибэкки курдук тэтэрэрэ”. Ыйы-ыйдаан кыраадыһа тах-сар киһи буолуона. Санатар буоллаха, бу арамаан сүрүн дьоруойа кыыс сэллик-тэн өлөөхтөөбүтэ.

Гиэньийдэр уонна сэллик

Сэллик туһунан “талааннаах, айар үлэ дьонун, гиэньийдэр ыарыылара” диил-лэр. Ону аңаардас үһүйээн диэҕи элбэх суруйааччы, мусукаан, худуоһунньук суорума суолламмыт чахчыта баар. Хомолтолообо диэн, бу ыалдьыбыт дьон үйэтэ уһаабата, бары кэриэтэ эдэр саастарыгар, дьэ айыах-тутуох кэм-нэригэр Орто дойдуттан бараллара. Холобур, композитор Шопен сүрэбин хостоон үөрэтэн баран, “сэллик сүрэбин быччынар дьайбыт” диэн быһаарбыттар. Композитор үөлээннээхтэрэ кини кыыс кэрэ, куюбайбыт номобон дьүүһүнүн ахтал-лар. Ыарыытыттан да оннук сэниэтэ суох буолаахтыа. Ол эрэри сотору өлөрүн билэр гиэньий айбыт муусуката киһи дууһатын кылын хайдах курдук таарыйа-рый, үөрдэр-ытатар дыкти күүстээбэйт?!

Арасыйыа талааннаах публицист-су-руйааччыта Виссарион Белинский эмиэ сэлликтээбэ. Кини умайа сылдьар курдук дьүүһүнэ, төлөннөөх тыла-өһө ыарыытын сабыдыала буолуон сөп. Казах аатырбыт уопсастыбаннай дьийэтэлэ, учуонайа, сырдатааччыта, айанныт Чокан Валиха-нов эмиэ олох эдэр сааһыгар сэлликтэн

өлбүтэ. Оттон Антон Павлович Чехов, бэйэтэ быраас эрэри, кэмигэр эмтэм-мэккэ, ыарыытын баалатан, олохтон эрдэ туораабыта. Эмтэнэн да диэн, оччолорго быраастар эрэсиими тутуһарга, долгуй-бакка олонорго, килиимэти уларытарга сүбэлииллэрэ эбэтэр судургу туох эмэ хааппылан аныыллара. Чехов “кили-имэтин уларытан”, Ялтаҕа көһөн олонор тэһийбэккэ эрэйдэммитэ биллэр. Кэлин быраастар “муора салгына, төттөрүтүн, куһаҥнык дьайыта” дииллэр эбит.

“12 стульев” диэн бары да сөбүлээн аабыр арамааммыт ааптара көрдөөх юмо-рист киһи Илья Ильф 39 эрэ сааһыгар сэлликтэн өлбүтэ. Киинэ уонна тыйаатыр сулуһа, “Унесенные ветром” киинэбэ сүрүн орулуу оонньообут Вивьен Ли эмиэ сэлликтээбэ. Быһата, хомолтолоох испииһэҕи салгы туруохха сөп — сэллик кими да аһыммат. Урукку мэдиссиинэ сэллиги эрдэ диагнозтыыр нымана, бактыарыйаба дьайар эмэ-томо суох буолан, төһөлөөх киһи суорума суоллам-мыта буолуой?!

XIX үйэ бүтүүтэ ыарыы сыстыганнааба биллэн, ыарыһахтары чэгиэн дьонтон араара тутар буолбуттара. Кох бактыа-рыйаларын “булан” ылан, чопчу дьайар эми көрдөөн барбыттар. Охсуһуу кыл түгэнэ да тохтообокко барбыта. Саха сиригэр сэллик ыалы ыалынан эһэрэ, аас-туор ачык сылларга, сэрии сабана, ол да кэннэ сүрүн тарбаммыт ыарыы этэ. Сэллиги эмтээһин, кыайыы сэбиэскэй былаас биир дьонун ситиһиитэ буолбута.

Ол эрэри сэллик билигин дабаны кэтээн-манаан турар. Ханна табыгаста-ах усулуобуйа баар да, онно “мэнэстэ” түһэри. Ыарыыны эмтиирдээбэр, сэрэ-тэр быдан чэпчэки! Онон ыалдьыман, чөл олобу тутуһун, сылга биридэ хайаан да флюорографияҕа түһүн!

**Бэлэмнээтэ
Н.ГЕРАСИМОВА.**

Өлөөн улуунун хаһыата

Өлөөн улуунун “Сардаҥа” уопсастыбаннай-бэлитичэскэй хаһыатын эрдээктэрэ Дмитрий Скороходкин үлэтин-хамнаһын туһунан кылгастык манньк билиһиннэрэр.

– Хаһыат эрдээктэринэн үлэлээбитим 5-с сыла буола. Эрдээксийэбэ барыта 8 үлэһиттээхпит. Онтон суруйааччыта – 3. Тиражпыт – 328. Нэдиэлэбэ иккитэ тахсабыт: сэрэдэбэ уонна субуотаба. Хаһыат тарбатытыгар, “Арасыйа почтатын” кытта үлэлээбэппит. Ол улууспут иһинээби суол-иис, тырааныспар балаһыанньатын кытта сибээстээх. Онон, 4 нэһилиэккэ бэйэбит хамнастаан биридди үлэһити тутубыт. Ээйиккэ хаһыаппытын “дистанционнайдык” ыытан, анараа А-3 принтергэ таһаарыбыт.

Хаһыаппыт манна ризографка бэчээттэнэр. Бэйэбит дьобус фото-устуудьуйалаахпыт, полиграфия өгөтүн онгоруубут: халлаандаар, хартыына бэчээттибит, иһиккэ-хомуоска ойуу түһэрэбит...

Эрдээксийэбэ сылдьан хаһыакка, сүрүннээн, тыа хаһаайыстыбатын суруйуугар идэтийбит Николай Михайлович Стручкову кытта абыях тылы бырахсан аастым.

“Стручков” диэн “өлөөннөргө тарбамматах” араспаанньатын интериэһиргээн, хайа дойдутун ыйыталастым...

Дмитрий Скороходкин, Николай Стручков

– Төрдүм – абыйбын. Бу дойдуга күтүөппүн. Сааһым – 78-һым. Биэнсийэбэ тахсан баран хаһыакка сыстан үлэлээбитим 13 сыл буолла. Ол иннинэ улуус Тыатын хаһаайыстыбатын управлениетын салайааччыта этим. Онон бэйэбэр чугасты улуус т/х-тын туһунан кылгастык билиһиннэрдэххэ... Урут улууспутугар, күһүнгү идэһэ кэнниттэн, тохсунньутаабы туругунан, таба ахсаана 24 тыһ. тийэ сылдыбыта. Билигин 6 тыһ.

эрэ хаалан турар. Өлөөнгө – 4, Дьэлингдэбэ – 3 ыстаада. “Таба ахсаанын элбэтэргэ туох ирдэнэрий?” – диір буоллаха, бастатан туран, ыстаадалар тутуллара табыгастааба наада. Таба үөрүн тутулун, сүрүннээн, манньк бөлөхтөргө араарыаха сөп: көлүүр табата, төрүүр ийэ таба, сачары (1,5 саастаах тыһы таба), муойкаа (1,5 саастаах атыыр)... Үөргэ атыыр таба нуорманы таһынан элбиірэ – үөрү алдьатар. Онон ыстаадаба ийэ таба 42–55 бырыһыаны ылыыта – саамай сөптөөх көрдөрүү. Төрүүр тыһы таба ахсаана онтон итэбэс

Өлөөн түмэлэ

Наталья Бенчик дириэктэрдээх Өлөөннөөбү Хоту сир норуоттарын устуоруйатын уонна этнографиятын түмэлэ бэрт интериэһинэй уонна баай ис хоһоонноох тэрилтэ эбит. 1988 с. арыллыбыт. Бастакы дириэктэринэн **Вла-**

димир Бенчик ананан үлэлээбит. Түмэли тэрийэр үлэлэргэ этнограф Вильям Яковлев, устуоруктар Т.Ю. Сэм, билигин устуоруйа билимин дуоктара Никита Архипов уо.д.а. үлэлэспиттэр. Бу манньк биллэр дьон түмэл кэнсиэпсийэтин онгоруутугар кыттыспытара тутта биллэр. Анал идэтийбит дьон билинэллэринэн, бу түмэл өрөспүүбүлүкэбит биір саамай интериэһинэй, баай матырыйааллаах түмэллэрин кэккэтигэр киірэр эбит.

Бу түмэлгэ киірбит дьону **Прокопий Трофимович Саввинов** диэн бэйэтин идэтигэр бэрт бэриниілээх экскурсовод ытыс үөһэ түһэрэн ылан көрсөр. Бүппэт кэпсээннээх эбит, онтон 2–3 чааһа суох төлө көппөккүн. Түмэлгэ сылдьан Өлөөн улуунун устуоруйатын сийилии билсбитим таһынан, Өлөөн бөһүөлэгэ “хайа энээригэр, тирэбээт (?) үрдүгэр, сырык (үрэх)

түһэр тумуһабыр” турарын биллим. Улууска, сүрүннээн, тиит, харыйа, талах, тирэх үүнэрин, сайын сугун уонна “боронгоо” (морозка) дэлэйдик үүнэрин өйдөөтүм. Таба моонньугар иилилэр кизэргэл – “быйан”, табаны миинэн олоорор киһи тирэнэр тайаба – “нөөрү”, таба чуораана – “кинкинээн”, Хоту сир олохтоохторо кэтэр сонноро “хопоо” эбэтэр “мэккэ” диэн ааттанарын иһиттим.

Родовой состав

1. ЧОРДУ
2. МАЙМАҔА (МАЙМАГА)
3. УРУҢҢҢ (УРУҢҢҢ)
4. КӨБӨӨХ (КЕБЕЕХ)
5. БООТУЛУ
6. БЭТИ
7. ХАТЫГЫН
8. ӨСПӨХ (ЕСПЕХ)
9. ОҕОГОСТОХ (ОСОГОСТОХ)
10. ТЭГЭ
11. СОЛОҔООН (СОЛОГОН)
12. БААТАҔАЙ (БАТАГАЙ)
13. ЭЭДБЭЭН (ЭЖЭН)
14. УҔУЛЭЭТ (УГУЛЯТ)

Административное деление Якутской области. Конец XIX-нач. XX в. В Якутской области были созданы пять округов: 1. Якутский округ, 2. Вилюйский округ, 3. Олекминский округ, 4. Верхоянский округ, 5. Колымский округ

Иистэнэр мастарыскыйа

Өлөөн улуунун Харыйалаах бөһүөлэгэр 4 үлэһиттээх иистэнэр мастарыскыйа баар. Бу тэрилтэ урут “Өлөөн” сопхуос бас билиитэ эбит буоллабына, билигин “Өлөөн” МУП иһинэн, табаһыттарга-булчуттарга анаан тири тангаһы иистэнэллэр. Сабылла сылдыан баран 2020 с. хос арыллыбыттар. **Мастарыскыйа сэбиэдиссэйинэн Розалия Степанова-Томская** диэн норуот маастара үлэлиир. Бэрт кэнгэс, ыраас, уурбут-туппут курдук мастарыскыйа киирээри кытта, бэрт эйбэс, дьэллэм-сайдам эдьиийдэр туох да хааччаба-тардылыга суох кэпсээн-ипсээн, күлэн-салан, ыйан-кэрдэн, үлэлэрин кистэлэнгэрин арийан бараллар. Барахсаттар, үтүө дьон.

Киһи судургутук толкуйдуурунан, тири тангаһы иистэнэр мастарыскыйа иһэ барыта күөдэл курдук тири-тыс кырадаһына, түү быыла, түүпэбирбит тири уонна никсик сыта, кыпкыарабас энгин буолуон сөп курдук. Оттон бу мастарыскыйа бэрт кизэ, ып-ыраас, сып-сырдык дьиз буолан биэрдэ. Ол эрэри ханнык да аныгылыы оборудование, тэрил-тээбирин, хиймийэ эттиктэрэ суохтар. Үлэ барыта былыргылыы, илиинэн онгоһулар.

Манна үлэлиир маастардар тири сон – хопоо, мэкчэ, тири

ыстаан, этэрбэс, аныгылыы унтуу, үтүлүк, кээнчэ, сутуруу, эмчиирэ, билэ, кизгэл, көбүөр уо.д.а. тигэллэр. Дьон сакааһынан, тири имитэллэр. Бөһүөлэк олохтоохторо хаһан бабарар манна кэлэн бэйэлэригэр иистэнэллэрэ кенгүл эбит. Туох да хааччах суох. Холобур, чааһынай дьон бүтүн таба тириитин 5–6 тыһ. солк. сыанаба имитэр буоллахтарына, бу мастарыскыйа үлэһиттэрэ ону 2,5 тыһ. эрэ курдук сыанаба имит-

эл-лэрин кэпсииллэр. Хамна-стара сэмэй собуус үһү. Дьонго өнгө онгорбут харчылары барытын МУП бухгалтериятыгар туттараллар.

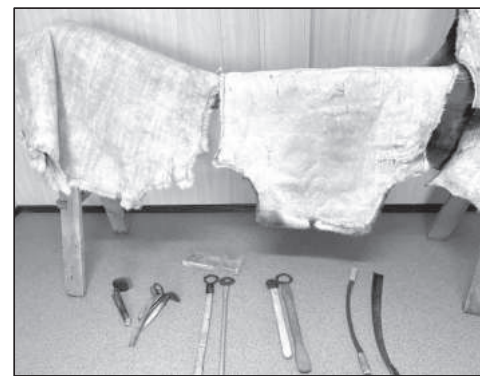
“Бабар, кимиэхэ эрэ туһалаах буолуо” диэн киирээт да: “Дьэ, таба адаарыччы хаппыт тириитэ баар. Ону хантан уонна хайдах сабалаан имитэн, танастаан барабыт? Бу эһиэхэ талкы энги баара көстүбэт эбит дии” – диэн ыйытабын.

Розалия Ивановна Степанова-Томская уонна ол кэми тобоһо мастарыскыйа “бэйэ-тигэр үлэлэнэ” сылдьар иккис Розалия Ивановна (Полуэктова) ыһа-тобо кэпсээн бардылар. Барытын көрдөрө-көрдөрө.

– Хаппыт тириини туорай маска иилэн туран бастаан кыһахтыбыт. Уунан сиигирдэ-сиигирдэ кыһыйан “тыаһатабыт”. Ол кэннэ кыһыл эмэби (тиит мас эмэбэ) илитэн баран, тириибитин сиргэ тэлгэтэ сытан илиибитинэн ыбылы ныйккэ-рийэн чараас араҥа гынан сыһыарабыт уонна тириитин, түүтүн тас өттүгэр гына ыбылы суулаан баран, баттатан хонноробут. Киин Саха сиригэр тириини суоратынан энгин илитээчилэр. Оттон биһиги мас эмэбин эрэ туттабыт. Эмэх быдан ордук. Сыта суох, кэлин үөн-көйүүр, моль энгин буулаабат, тириини үчүгэйдик сымнатар.

Хоннорон, эмэбин сүөкээн баран, кыһыл эмэхтэн кытаран хаалбыт тириигин били туорай маска иилэн туран “сонгоһоонунан сонгуяабын”. Уһаты уонна туора. Ол кэннэ тириигин устан ылан, олорон эрэн, ныйлбэк-кэр сыттыкка ууран кэдэрээннигин. (“Кэдэрээн” диэннэрин эргэ хотуурунан онгороллор). Биир таба тириитин, быһа холоон, 3 күн иһигэр имитэн бүтэрэбин...

Быһата, тириини кыһахтаан “тыаһатан”, эмэбинэн сотон хоннорон, сонгоһоонноон, кэдэрээннээн имитэллэр эбит. Талкылааһын, илиинэн мускуйан имитии энгин көрүллүбэт. Тири

сып-сымнабас, тангас курдук харбынныы сылдьар буолан хаалар.

Бу сылдыан өйдөөбүппүнэн, этэрбэс уллунгун таба туйабын аннынаабы тириититтэн танган онгороллор. Биир этэрбэс уллунгар уонтан тахса оннук тири лоскуйа ирдэнэр. Таба туйабын аннынаабы тири илий-бэт, хаары сыһыарбат үһү.

Бөрө тыһа элбэх суб-алаах буолан, таба тыһын имитэрдээбэр быдан уустук, кытаанах буолар үһү.

Таба тириитэ сонун (мэкчэни, хопоону) 2–3 күн устата тигэллэр.

“Собуокка имиллибит тири тас көстүүтэ быдан тупсабай, сымнабас курдук гынан баран, хиймийэ быһа сиэн, кумаабы курдук кэбирэх буолар. Сиигэ сиирэ баран хаала сылдьар. Бу маннык былыргылыы технологи-янан имиллибит тири хайдах да балаһыанньаба силибэт, сиирэ барбат” эбит.

Ырыган таба тириитэ, хайдах да танастаабыт иһин, имил-лэ охсон быстыбат, лаһыгыры сылдьар буолар үһү.

Тири тангас киртийдэбинэ, сылааһы туппат буолар. Онон мэлдьи ыраас буолуохтаах.

Кыыл да, дьиз да табатын тириитэ имитэргэ уратылары суох.

Таба тирииттэн тигил-либит тангас түүтэ түспэтин туһугар, тымныыга хараллы-ахтаах. Таһырдыа тымныыга сылдыа-сылдыа итии дьизэ киллэрэн харайар буоллун да, таба тангас түүтэ түһэ сылдьар буолан хаалар.

Харыйалаах оскуолата

Өлөөн бөһүөлэгин утары, Өлөөн өрүгүн унуор туар Харыйалааха саҥа таас оскуола тутулан 2021 с. үлэбэ киирбит. Христофор Христофоров диэн нэһилиэк бастакы учууталын аатын сүгэр. Ыраах хоту улууска киһи соһуйа, сөбө-махтайа көрөр үтүө тутуута.

Оскуола дириэктэринэн былырынгыттан **Христофор Павлович Васильев** ананан үлэли сылдьар.

Кини бэйэтэ омук тылын учуутала ид-элээх эбит, бу манна ананан иннинэ уонтан тахса сүл Өлөөн нэһилиэгин дьаһалтатыгар исписэлиһинэн, кэлин баһылыгы солбуйааччынан үлэлээбит. Билэр дьон эппиттэринэн, эдэр кэскиллээх каадыры улуус барытын кизн туттуута буолбут үтүө оскуолаба “сайын-нарыа, күүһүрдүө” диэн улахан эрэлинэн анаабыттар.

Быйыл оскуолаба 131 үөрэнээч-

чилээхтэр, о с к у о - ла иһинэн үлэлиир уһуйаанга 66 оҕо сылдьар.

Быйыл 1-кы кылааска 17 оҕо киир-бит. Кыра да буоллар, оҕо ахсаана эбиллэр. Ол курдук, былырынгы үөрэх дьылыгар үөрэнээчилэрэ 119 эбитэ үһү.

Оскуола дириэктэрэ Христофор Васильев эппитинэн, ханнык бабарар хотугу улууска курдук, педагогической каадырынан хааччылыыга уустуктар бааллар. Сүрүннээн, математика, информатика биридимиттэригэр...

Иван ГАВРИЛЬЕВ.

САҢЫЛ дэриэбинэтин САТАҔАЙ тутуута

(суруналыыс сирийэн көрүүтэ)

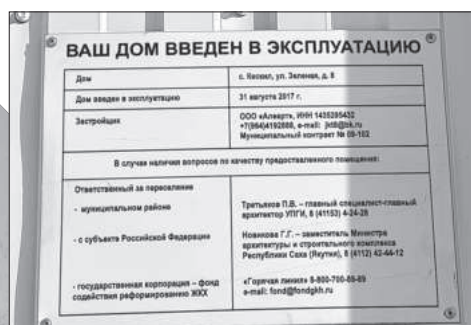

Томпо улууһун Саһыл дэриэбинэтин киинигэр толору хааччыл-ылылаах дьиэ ыраахтан дьэндэйэн көстөр. Мин түһүүхтээх ыалым манны ололорлор. Бастаан киэн-куон кыбартыраны көрөн-истэн “тыа сиригэр дьон ололоругар үчүгэй да усуллубуйа тэриллит” диэн испэр сөхтүм-махтайдым. Ол эрэри таһа эрэ дуйдаах-солотуулаах буоларын хантан билиэмий?! Ис дьынн хонһолоон эрэ баран биллэбим.

Чэ, ол туһунан саас-сааһынан... хаартысканан уонна бэйэм устубут биидийэбинэн кэпсиим.

Хайдах, туох матырыйаалтан
оңоһуллубутун
ааҕааччы бэйэҥ сыаналаа

Дьиэ 2018 сыл күһүнүгэр тутуллан, олохтоохторун кынатын анныгар олохсуппут. Онон ололорбуттара 6 сыл буолбут. Манны 10 ыал ололор. Онтон 5 ыал приватизациялаан, 5 ыал уларсыкка (социальный найм) ололорлор. Бу дьиэбэ 2018 сыл балаһан ыйыгар хаарбах дьиэ бырагырааматын чэрчитинэн көһөн киирбиттэр. Бу иннинэ ааспыт үйбэ тутуллубут арболит дьиэбэ ололорбуттар. Бастаан көһөн кэлэллэригэр киэн-куон, сырдык кыбартыраларга киирэн сүрдээбин үөрбүттэрин кэпсииллэр. Таһыттан көстүүтэ, биллэн турар, туруга үчүгэй.

Киирэ түһээти кытта уун-утары хоско дьиэ өрөмүөнүттэн хаалбыт бөх-сыыс “уруйдуу-айхаллы” көрсөр. Ыйыталаһан билбитим, дьиэ тутуллан киирэбүттэн 6 сылы быһа “харах аалыыта” буолан сытаахтыыр эбит. Икки этээһинэн муоста билиитэлэрэ алдьанан, хамсыы сыталлар. Манны хонһолообутум тухары оҕолор хамсыы сытар билииккэлэр үрдүлэринэн кэлэ-бара сылдьаларын, оонньууларын бэлиэти көрдүм.

6 сыл устата
хомуллубакка сытар
тутуу тобохторо

Тутуллан олоххо киирбитэ 6 эрэ сыл буолбут дьиэ ордук ис өттүттэн түөрт эркинэ хайыта барар буолбута. Ону ололор дьон ис өттүн утарынан сыбаан иһээтииллэр эбит. 30-ча, 40-ча сыллаабы тутуу эбитэ буоллар, бабар, сөбүлэһиэххэ сөп этэ.

Дьиэ ис туругун иһиттэн билээри, биір кыбартыраны тонсуйан киирэбин. Аҕам саастаах дьон ололорлор. Хостору, сааланы кэрийэ көрөбүн. Хосторун истиэнэтэ быйыл улаханлык хайа барбытын күүгэнинэн ыстарбыттар. Барахсаттары аһына көрдүм... “Кырдыар сааспытыгар сынньаланлык ололор усуллубуйа киирдибит” диэн, истэригэр төһөлөөх үөрбүттэрэ, астыммыттар буолуой?!

Уопсайынан, дьиэ “буоллун-хаалын” диэн көтүмэхтик тутуллубута хараха бырабыллар. Дьиэ икки этээһин кэрийэ сылдьан көрдөхкө, тутуу сүрүн матырыйаала гипсокартон буолара биллэр (ол барыта ыстатыы аллараа өттүгэр сыһыарыллыбыт куар код биидийэтигэр ырылхайдык көстөр. Төлөпүнү дабайан ону көрүүххэ сөп).

-50 кыраадыс тымныыга
сабыллыбат түннүк

Дьиэ, сүрүннээн, гипсокартон матырыйаалынан бүрүллүбүт. Бастаан көһөн киирэллэригэр иһэ-таһа кэрэ көстүүтүнэн, дьиэ иһэ киэнгинэн-куонунан олохтоохтор үөрүүлэрин сүөм үрдэппит. Ололорбуттара биір сыл буолбутун кэннэ, дьиэ ис эриэнэ кубулбатын көрдөрөн барбыт.

Олохтоохтор этэллэринэн, бу дьиэни 3 бэдэрээтчит түппүт. Онон билигин итэбэһи-быһаһы туораталларыгар, ирдэһэллэригэр балаһыанһа уустугурбут. Ону олохтоохтор “уопсайынан, тиэндэринэн биір бэдэрээтчит хампаанһа ылан тутуохтаах эбит” диэн санааларын этэллэр. Ол курдук, биір биригээдэ кэлэн дьиэ көндөйүн тутар, иккиһэ – итититин, атына уотун-күөһүн тардар. Бүтэһигэр ким эппиэти сүгүөхтээбэ биллибэккэ, бары, саһыл курдук ньылбыйан, сүтэн-ингэн хаалбыттар.

Хараххын быһа симэ-симэ, араастаан да көрбүтүн иһин, тутуу мөлтөбө ырылыччы көстөр, мөкүтэ сүппэт. Судургу, чэпчэки сыаналаах матырыйаалынан тутуллубутун балай, алаа да киһи илиитин иминэн тутан билэр, сэрэйэр. Сэтиннигэ иккис этээскэ тахсар кирилизскэ үөһэттэн ыарахан мас сингэн түспүт. Хата, ол кэмгэ оҕолор суох буолан биэрбиттэр. Ол маһы 4 киһи нэһиилэ көтөбөн таһаарыттарын ороһуйа кэпсииллэр. Манны даһатан эттэххэ, дьиэлээх оҕолор бары көрүдүөргэ мустан оонньуур, алтыһар эбиттэр.

Суолласта
Саргылаана БАГЫНАНОВА,
Дьокуускай-Саһыл (Томпо)-
Дьокуускай.

Дьиэлэр икки ардылара тыаһы таһаарбат бүрүөһүннэрэ (звуковая изоляция) суох, кэпсэтэр саңалара дуорааннанан иһиллэр. Чэпчэтинэр уонна баанна хонун туһунан этэ да барыллыбат. Тэхиниичэскэй батарыайа уутун күннээби олохторугар туһаналлар. Сирэй, тиис суунарга сыта амырын... “Мэлдьи манньк сыттаах уунан суунабыт дуо?” диэн интэриэһиргээтим. Онуоха: “Ааспыт сайын саңа турбалары уларыппытара. Ол кэнниттэн итинник сыттаах. Сотору кэмминэн ааһыа диэбиттэрэ”, – диэтилэр. Дьэ, ким билэр... Хас да ыалга баанналарын кафела саңардыы олорон истэхтэринэ, куулаан түспүт түгэһнэрэ баар эбит. Ол аата удамыр, хаачыстыбата мөлтөх суурадаһыннары туттубуттарын түмүгэ буоллаба. Ону, хата, уларыппыттар.

Күүгэһинэн ыстарыы
төһө өргө барара буолуой?

Дьиэ хамсыырыттан эбитэ дуу, 50 кыраадыс тымныыга кыбартыра түннүгэ кыайан сабыллы-бакка аңайан турарын сотторунан, таһаһынан саба бүрүйэн туралларын муодаргыы көрөбүн. Хата, батарыайа итии буолан, түннүгүнэн киирэр тымныыны биллэрбэт эбит. Дьиэ сыбаайата хамсыырын түмүгэр кыһыннары-сайыннары өрө түллэнгээн, хамсыы турар буолан, истиэнэ испиэскэтэ көөрөттөн түһэ турар. Муоста лүнүөлүмүн аннынаабы хаптаһын тоһобото курдаттаан, киһи атаһын оһоллоох курдук. Сэрэнэн сырыттаха сатанар. “Манньк буоллабына, сотору кэмминэн эмиэ хаарбах туруктаах дьиэбэ кубулуйуо дуо?” диэн ыйытыгы сэмээр бэйэбэр биэрэбин. Нуорма быһыытынан, мас дьиэ 20 сыл кэнниттэн биірде өрөмүөнгэ барар дииллэр. Оччотугар олохтоохтор уонунан сыл кэтэһэллэригэр тиийэллэр.

Томпо улууһун Саһыл бөһүөлэгин Зелёная уулусса 8-с дьиэтин тас эркинигэр ыйанан турар дуоскаба суруллубутунан, тутуааччы “Алеарт” ХЭУо (муниципальной хантараак №09-102), онтон көһөрүүгэ эппиэтинэстээх УПГИ кылаабынай-исписэлиһэ-кылаабынай архитектор П.В. Третьяков ыйыллыбыттар. Онно суруллубутунан, дьиэ 2017 сыл атырдыах ыйыгар үлэбэ киирбит (?).

”КЫЫМ” ХАҢЫАТ УУС-УРАН СЫҢЫАРЫЫТА

2024 сыл, кулун тутар 28 күнэ

Күнү үөрэ көрсөбүн

Илин халлаан иититтэн
Күммүт көстөн сырдаата,
Көмүс аалыы саһарбатын
Күлүм-чабыл күллэрдэ.

Ийэ сир кэтит изнин
Күн сарыала сырдатта,
Уйан дууһабын миэнин
Кустук өгүнэн кууста.

Күнү үөрэ көрсөбүн
Көмүс дуйунан күлэрин,
Сарсыардаангы салгынын
Ырааһын ыймахтыбын.

Иринньэх, аһаах бэйэм
Ийэ сирим илгэтин
Итиитик эбирийэн
Иитиллэн улааппыппын.

«Ийэ сирим илгэтэ
Күнтэн бэриллэр», – диэммин,
Олуһун махтанаммын
Күнү үөрэ көрсөбүн.

2011 с.

Хоту саас кэлбит үөрүүтэ

Бидилгэх биллибит –
Суол хаара сымнаабыт,
Айаны бытаарпыт –
Буксуйуу буолунай.

Күнүс айан тохтообут,
Хатааһынҥа көспүт,
Оҥоһуута суох суол –
Олуйара баар суол.

Дыргы кутуу суолбут
Бидилгэби билбэт,
Хоту саас үөрүүтэ
Тымныыны сүөрдэбэ.

Тонгу күөйэр үүрүүгэ
Халлаан кыттыспыта,
Оҕо аймах үөрбүтэ –
Санаа көнньөрбүтэ.

2018 с.

Ол эрэн күүтэ түһүң

Сай тыаллар үрэннэр,
Өрүс мууһа эстэн
Көһөҥө көмүлэ
Байбалга үүрүллэр.

Өрүс баай кэһиитин
Байбалбыт сайгыаба.
Ону модун уоҕа
Билиммэт, суйдуоҕа.

Онтутун хардатын
Балыгын өксөтүө.
Ол эрэн, күүтэ түһүң –
Күн да уһун, күүтүң.

2017 с.

Саас кэлэрин күүтэбин

Сааһырдахпыт даһаны, сэмээр
Сааспыт кэлэрин күүтэбит,
Сандал саас сандаара сыламнаан,
Салгыммыт тымныыта мүлүйэн,
Сааскы күн сылаабын таһааран,
Санааҕар сааскын да уһатан,
Ураты күүстэммит сананан,
«Сэниэ да син баар дуу!» дэнэбин.
Саас күнтэн күүс ылан эбинэн,
Эрчиммэр эрчимим эбиллэн,
Кырдыарбын сааскы кэм бытаардар.
Ол иһин олустук манньыйан,
Сүргэбин сааскы кэм көтөбөн,
Сааһырдарбын даһаны, сэмээр
Сааспыт кэлэрин күүтэбин.

2017 с.

Ахсым аллаах дохсун сүүрүккүн

Күүгэннирэ устар сүүрүктээх
Өлөөн ахсым, дьэллэм айана
Күрүлгэнтэн күүс эбинэн
Муустаах Байбалга тиэтэйэ,
Куугунуур будулбан
Баараҕай уорбата манхайа,
Күүстээх тыал күпсүйэн, күүркэтэн
Эрэхэ долгун күүгэннирэ,
Дэбилийэ мөхсүнэр күүһэ
Кыыл таба үөскэ үөмэхтэхэ,
Уңуоргу кытылы былдьаһа
Харса суох харбыырын санатар.

Сааскы салгынҥа саба охсор
Эбэ дархан тыынын сөрүүнэ.
Үөрүүнү үксэтэ, көбүтэ
Эрилийэр, дырилийэр баал.
Көмүс мөһүүрэлээх сүүрүгүн
Урсуннар оһуору симиир.
Тапталлаах өрүспүт, Өлөөммүт,
Ахсым аллаах дохсун сүүрүккүн
Айааһаа үгүс үйэлэргэ.

2017 с.

Көп күөспүн кэмигэр өрүнэн

Көп күөспүн кэмигэр өрүнэн,
Кэннибин-иннибин көрүнэн
Тиэтэйэн охтон биэрбэтэрбин –
Билиниэм оччоҕо эдэрбин.

Дьолбуттан
ордук дьолго тиксизэхпин –

Ыксаабалпын оннугу булуохпун.
Дьорбойбоппун
дьонтон таһы ордуохпун –
Дьоло суох атыны сордуохпун.

Айыллыбыппынан ордо саты –
Адьяһын даһаны санаммаппын,
Дьулуһабын дьон тэнэ сылдьарга,
Дьоллоохтук, этэнгэтик кырдыарга.

2018 с.

Кини ээт «ЭН-МИН» дэһэр

Үтүө доҕор көстөрө
Көмүстээбэр да күндү,
Оо, олох бөтөстөрө
Тамты-быһа атыттар.
Добору кичимэтик
Сүрэххэ-быарга, эккэ
Сыһыары тутан, сыстан,
Кыыһырса кэлэппэккэ
Кичимэллик харыстаанг.
Ыгатык энгээрдэһэр
Кини ээт «ЭН-МИН» дэһэр.

2018 с.

Биирдэ эмит да, биллэн аас

Саргылардаах оҕо сааспыт
Сандаарыйбыт кэмнэриттэн
Ханна, хаһан, тоҕо, туохтан
Хайабыт урут саспыттай?

Оҕо сааспыт көрө-нара
Дуоһуйар, астынар гына
Оонньуута адьас ситтэрбэт,
Таба харбаппат, туттарбат.

Сиргэ кэлбит киһи аймах
Үөрүү чабылынан күлэр.
Оҕо саас күөгэйэр күнэ,
Биирдэ эмит да, биллэн аас.

2022 с.

Көнөтүнэн сылдьар ордук

Сахаҕа өс хоһооно баар –
«Танҕараҕа мастаммыт» диэн.
Наһаа үөһэ чарбачыһар,
Тардыалаһар, үгүлэхэр
Туохха тиэрдиэн санаабаккын.
Ычаны ыараннаппакка,
Бэйэ кыабын билиммэккэ
Киирэн биэриэн алдьархайга.
Тиит мас хайдыганын курдук
Көнөтүнэн сылдьар ордук.

2020 с.

Сирэй ньуурун килбиэнэ
Сыыстан, буортан киртийэр.
Албан аат килбиэнэ –
Аат-суол былдьаһыттан.

Хоруупсуйа хоруоллара
Хоро таһан хорбоппуттар,
Хааһынаны хапсыппыттар,
Хармааннарын хаһаппыттар.

Силлиэ суолгун ытыйар,
Хайысхабын бутуйар.
Суолгун-иискин ыт ыйар,
Дьиэбэр тиэрдиз, утуйаар.

Иэйэр-туойар ил тыл – астык,
Иитэр эрэл – биттээх хаттык.
Истигэн дууһам сылаастык
Курдары куустарда бэртик.

Ийэ тыл толоонун
Итэтэр толооһун!
Итэбэс тононнун,
Ириэринг тоҥ оннун!

Хаста кыс хаар бүрүйэн,
Күүс үлэ үмүрүйэн,
Кэм-кэрдии үтүрүйэн
Көстө кылгаата үйэн?

Күнтэн иллэн булбакка
Үлэлиэххэ, үөрэниэххэ,
Олох ахсым айанын
Араарбакка аһаһыахха.

Илин, арҕаа сабахтар –
Илин да арҕаа ыаллар.
Урут-хойут алтыһаннар
Утары көрсүспэтэр.

Иннэ саптаах буолуохтаах –
Кыыс-дьахтар эрдэниэхтээх,
Олобун оҥостуохтаах,
Онтон оҕолонуохтаах.

Бэлэми сомсор бэрдин бэрт,
Эрэйэ суох туох да кэлбэт,
Эрэй эрийэр киһини,
Эрэй эрэйэр билиини.

Күннүүн көрсөр оонньулаах
Күлэр-үөрэр оҕо саас
Күнү үөрдэр мичээрэ
Күндү туохтан даһаны.

Семён Николаевич ГАВРИЛЬЕВ

– тобус уонус
хаарыгар үктэммит Өлөөн ытык
кырдыаҕаһа, тыыл бэтэрээнэ,
СӨ үөрэбириитин бочуоттаах
бэтэрээнэ, СӨ ҮөМ «СӨ Учуу-
талларын учууталлара» бэлиэ-
тин туһааннааҕа, Өлөөн эбэнки
национальнай оройуонун бочу-
оттаах олохтооҕо.

1934 с. олунньу 20 к. Уус
Алдан Найахытыгар төрөөбүт.
СГУ устуоруйа салаатын бүтэрбит.
Өлөөнҥө учууталлаабыт. Бизенсийэбэ
тахсан баран, Өлөөнҥө устуоруйа,
этнография түмэлигэр үлэлээбит.

«Хотугу норуоттар успуорка оон-
ньуулара», «Күнүнэн көрдөрөн, ыйынан

ыйдаран», «Өлөөн
спортсменнара икки
үйэ кирбиитигэр»,
«Сүрэбим сүмэтэ»,
«Кэнчээри ыччакка
кэпсээри, кэрэхсэ-
тээри», «“Сарданга”
хаһыат айар кутта-
ах суруналыыста-
ра», «Ириэнэх изэ»,
«Ыраас ыра ымыы-
та», «Сарыал сахпыт
сырдыгынан» уонна «Учуу-
тал үрдүк аата» сиэрийэнэн
тахсыбыт «Тамара Николаевна Петро-
ва» диэн кинигэлэр ааптардара. Ыста-
тыйалара, хоһоонноро өрөспүүбүлүкэ,
улуус хаһыаттарыгар, сурунаалларыгар
бэчээттэммит.

Быйыл «Сааскы ыал-
дьыт – ньургунун» диэн хо-
муурунньуга Өлөөн эбэнки
национальнай оройуонун
дьаһалтатын (баһылык Л.С.
Иванова) үбүлээһининэн В.В.
Габышева кинигэ таһаарар
тэрилтэтигэр бэчээттэнэн
тахсыбыт.

Хомуурунньук түөрт
түһүмэхтэн турар: «Ийэ сирим
илгэтинэн», «Санаа нуурал
долгуна», «Дьылҕа дьыбара»
уонна «Тэттик тэбэнэт».

Кинигэ эрдээктэрдэрэ – суру-
налыыстыка уонна кинигэ таһаарыы
эйгэтигэр уһуннук үлэлээбит бэчээт
бэтэрээннэрэ кэргэнни Василий
уонна Линда Ивановтар.

Хомуурунньукка С.Н. Гавриль-
ев хоһооннорун туһунан санаатын
үллэстибит бэйиэт, СӨ култууратын
үтүөлээх үлэһитэ Саргылаана Голь-
дерова-Саргы Куо суруйуутун манньык
түмүктээбит:

«Кэрэни наһаа кэрэхсиир –
Бэйэтэ эмтиир эликсиир.
Кырдыары ыраах кыйдыахха,
Кэскили чугас түстүөххэ.

Сүрэххитинэн кырдьыманг,
Сүтэн-мэлийэн бизиримэнг,
Үлэни бата хатыһан
Үйэбитин уһатыахха!

Субу курдук эриэккэстик,
хоһоонугар эппит сүбэ соргу тыллара
дьонугар-сэргэтигэр алгыс буолан
тийиэ турдуннар!»

Суруйааччы диэн кимий?

Судургу ыйыты курдук. Ол эрэри, ырытан, ырыгалаан бардахха, иһэ истээх ыйыты.

Саха тылын быһаарылаах улахан тылдьытыгар манньк омос өйдүүргэ эмиэ судургу курдук быһаары бэриллэр: «Уус-уран литература айымньытын суруйар киһи».

Ол эбэтэр, уран сурук айымньытын суруйар киһини барытын «суруйааччы» диэн өйдөхпүтүн сөп.

Нуучча тылын быһаарылаах тылдьыттарыгар эмиэ итиннэ холоонноох быһаары бэриллэр: «Человек, который занимается литературным трудом, пишет художественные литературные произведения» (С.И. Ожегов тылдьыта).

Б ы й ы л « К ы ы м н а » (29.02.2024) суруналыыс Нина Герасимова онгорбут ыйытыга «Суруйааччы диэн кимий?» диэн төбөлөөх тахсыбыта. Онно манньк хоруйдаабытым.

«Саха бастакы суруйааччылар» – бастакы үөрэхтээхтэрбит. Бары араҥага улаханньк ытыктанар мааны дьон. Онтон сэбиэскэй кэмгэ үөрэх тэнийэн, хоһоонньут-кэпсээнньит дэлэйэн «суруйааччы» диэн өйдөбүл эмиэ уларыан барар. Суруксут идэлээх уонна суруйар илбискэ, сорох ардыгар дьаллыкка даҕаны ылларбыт дьону итинник өйдүүр, этэр буолаллар. Ити – киэҥник ыллахха. Оттон дынг таһымҥа ыллахха, сэбиэскэй тутул мунгутаабыт кэмигэр «суруйааччы» диэн өйдөбүл Суруйааччы сойууһугар ылыллыбыт дьонго эрэ сыһыаннаах буолар. Оннук сыһыан салбанан, бэл диэтэр, 2000 сыллаахха (хайы үйэ сэбиэскэй тутул суох буолбутун кэннэ) тахсыбыт «Писатели Земли Олонхо» ыйынньыкка, холобур, Дмитрий Дыдаев (1935–1974), Альберт Бүлүүүскэй (1943–1979), Варвара Потапова (1946–1979) курдук суруйааччылар киллэриллибэтэхтэр. Ити итэҕэс 2019 сыллаахха тахсыбыт ыйынньыкка туоратыллыбыта хайбаллаах. Билигин «суруйааччы» диэн хоһоон-кэпсээн суруйбут, кинигэ таһаартарбыт киһини барытын этиэххэ сөп курдук. Куһаҕана диэн, «Суруйааччы сойууһугар киирэн суруйааччы буолабын» диэн саныыр дьон элбээтэ. Бу дьон Суруйааччы сойууһугар дьонго-сэргэҕэ биллэн, дорбоонноохтук «суруйааччы!» дэтэр уус-уран айымньыны айан-суруйан баран кириэхтээхтэрин, сойууска кирири уопастыбаннай тэрилтэ кыттылааҕа буолууну эрэ мэк-тиэлирин өйдөөбөттөр эбэтэр баардылаабаттар. Ити өттүнэн билигин «суруйааччы» диэн өйдөбүл биллэ өлбөөрдө. Ол сүрүн төрөтүнэн баар сойуустар уонна кинигэ таһаарар кыһалар өттүлэригэр уус-уран айымньыга ирдэбил мөлөөбүтэ буолар.

Үгүс киһи, чэхчы, «суруйааччы» диэн өйдөбүлү Суруйааччы сойууһугар чилиэн быһытынан киририни кытта ситимниирэ баар суол. Онно, ыйытыкка хоруйдаан эппитим курдук, сэбиэскэй кэм өйдөбүлэ күүстээх сабыдыалы онгорор. Сэбиэскэй былаас суруйааччыга сыһыана оннук ураты этэ. Ол быһытынан «Суруйааччы сойууһа» диэн ааттанар уопастыбаннай тэрилтэ үлэтэ эмиэ ураты болломтоҕо тутулла. Дойду урдүнэн биир «СССР Суруйааччыларын сойууһа» диэн тэрилтэ баара. Хомуньууһум тутулун уонна айар-суруйар үлэҕэ социалистическай реализмы сүрүн ньыма быһытынан тургурдар соруктаах тэрилтэ. Кытаанах устааптаах, чинг ирдэ-биллэрдээх тэрилтэ.

Ол быһытынан сэбиэскэй кэмгэ оннук тэрилтэ чилиэнэ буолбут киһиэхэ дьон да, бы-

лаас да сыһыана дьохуннаах буолара.

Итиэннэ, төрүкү, хайа даҕаны омукка «суруйааччы» диэн өйдөбүлү үрдүктүк тутуу баар. Ол «Төрүт Тыл», «Уран», «Кырдык» диэн курдук үрдүк өйдөбүллэртэн төрүттээх. Хайа да омук бэйэтин суруйааччытын төрүт өйүн-санаатын кырдыгын, тылын туругурдар ухханнаах, дьайааннаах чулуу киһитин быһытынан өйдүүр. Оннук да буолан, холобур, саха дьоно Күлүмнүүр, Алампа, Ойуунускай диэн суруйааччылардаабын хайа даҕаны кэмгэ умнубатаба. Ити кинилэр эрапириэссийэҕэ түбэспит кэмнэригэр, кинилэр ааттарын-суолларын көлбөүрдүү кэмигэр диэн этэбин.

Суруйааччыларга сыһыаннаах омсолоох бэлиитикэ дьон өйүгэр-санаатыгар суола-иһэ, содула, соттуга суох хаалбат.

Ол курдук, уонча сыллаабыта Саха гимназиятыгар сырыттым. Саха тылыгар аналлаах анал хос онгорбуттар, бастакы түөрт суруйааччыларбыт мэтириэттерин ыйаабыттар – Өксөкүлээх Өлөксөй, Алампа, Николай Неустроев, Ойуунускай. Хайбаатым уонна: «Бу үлэбит «биэс» сыанаҕа онголлубут диэхпин, Күлүмнүүр мэтириэтэ суох эбит, кини эмиэ саха уран суругун төрдүгэр турбут суруйааччыбыт», – диэтим. Онтон, эһилигэр дуу, эмиэ сырыттым. Күлүмнүүр мэтириэтин ыйаа-

быттар. Ол эрэри, хаҥастан – бэһис. Ону: «Дьэ, «биэс» сыанаҕа син биир тийбэтэххит, Күлүмнүүр мэтириэтэ, урут күн сириҥ көрбүтүнэн даҕаны, бастакы буолуохтаах», – диэбиппэр саҥарбатылар. Саарбахтаатылар. Хата, ол соторуттар Национальной библиотекэҕэ сылдьан суруйааччыларбыт мэтириэттерэ ыйанан турарыгар Күлүмнүүр киэнэ бастакы ыйамытын өйдөөн көрөн, гимназияларга ону хаартыскаҕа түһэрэн ыттым. Ол кэннэ мэтириэттери библиотекэ киэнин курдук наарынан ыйаабыттар этэ.

Суруйааччыга сыһыаннаах омсолоох бэлиитикэ содула итинник. Дьонго утуму-ситими өйдөөбөт быһыы-майгы үөскүүр. Сэбиэскэй кэмгэ Күлүмнүүр туһунан киэн кэпсэтии, суруйуу суох буоллаба. Үгүэ аата 1992 сыллаахха эрэ чөлүгэр түһэриллибитэ. Онон ол иннинэ киэн бэчээккэ кини туһунан «саха батталлаах баайа», «саха омугумсук тойоно», «сэбиэскэй былаас өстөөҕө» диэн курдук эрэ этиллэр. Эгэ, суруйуута, айымньыта, тылбааһа бэчээттэниэ дуо? Дьон утумнаах өйдөбүлэ кэһилиннэҕэ ол.

буолуохтааҕа. Ол курдук, СӨ Бырабытталыстыбата 2015 сыл ахсынньы 22 күнүнээҕи уураабынан биэргэппит быраабылаларыгар олобуран бэлэмнэммит тылдьыкка туһааннаах тыл «библиотекэ» диэн суруллар, ол эбэтэр «библиотека» диэн суруллуо суохтаах этэ.

Эмиэ бу күннэргэ «Айар» национальной кыһа дириэктэрин солбуйааччы В.Н. Луковцев-Дьурустаан Национальной библиотекэҕэ Күлүмнүүр аатын иһэрэри туруорсалларын туһунан кэпсээтэ. Ону бэрт сөптөөх уонна утумнаах туруорсуу диибин. Ол курдук, 2009 сылтан Национальной библиотекэ төрүт дьэитин эркинигэр Күлүмнүүргэ анаммыт өйдөбүнньүк дуоска ыйанан турар. Аны туран, кини – Саха сиригэр босхо туһаныллар бастакы норуодунай библиотекэлэри тэрийээччи. Уонна «Саха сирэ» диэн өйдөбүл дьон өйүгэр-санаатыгар баарын тухары Күлүмнүүр аатыгар сүгүрүйүү мэлдьи баар буолуо турдаҕа.

Күлүмнүүр – ханнык даҕаны суруйааччы сойууһугар киирбэтэх суруйааччы. Өксөкүлээх Өлөксөй, Николай Неустроев эмиэ. Олорбут үйэлэрэ, дьылбалара оннук. Оттон Алампа ССРС Суруйааччыларын сойууһугар хандьыдаат эрэ буолбута, сойууска тута ылбатахтара.

Дьэ, ол иһин Нина Герасимова ыйытыгар хоруйдаабыт бэтэрээн учуутал Мария Сивцева-Оконешникова: «Суруйааччы диэн дьылба ээ», – диэтэҕэ буолуо.

Сэбиэскэй кэмгэ Суруйааччы сойууһа диэн чопчу идеологияҕа үлэлиир күүстээх уопастыбаннай тэрилтэ этэ диэтибит.

Онтон 1991 сыллаахха дойду үрэллэр. ССРС Суруйааччыларын сойууһа эмиэ. Сүрүн утумнааччытынан МСПС (Международное Сообщество писательских союзов) буолар. Бу тэрилтэ бастакы салайааччылар: Тимур

Пулатов (1992–2000), Сергей Михалков (2000–2008). Арасыйыа иһигэр АСФСӨ Суруйааччыларын сойууһа икки ангы арахсар: СПР (Союз писателей России – бэрэссэдээтэл Юрий Бондарев), СРП (Союз российских писателей – Дмитрий Лихачёв, Виктор Астафьев, Евгений Евтушенко, Фазиль Искандер, Белла Ахмадулина уо.д.а.).

Саха сириҥ Суруйааччыларын сойууһа итинник быһыга-майгыга эмиэ икки ангы арахсыбыта.

«Саха сириҥ Суруйааччыларын сойууһа» диэн ааты тутан хаалбыт сойууһу Софрон Данилов салгыы салайбыта. Бу сойуус Арасыйыа Суруйааччыларын сойууһун (СПР) иһинэн буолбута. Билигин бу тэрилтэни «Чолбон» сурунаал бас эрэдээктэрэ Гаврил Андросов салайар.

Иккис сойуус «СӨ Суруйааччыларын сойууһа» диэн ааттаммыта. Бэрэссэдээтэлинэн Моисей Ефимов талыллыбыта. Бу сойуус ССРС Суруйааччыларын сойууһун сүрүн утумнааччытынан буолбут МСПС биир тэрийээччитинэн буолбута. Син биир Арасыйыа Суруйааччыларын сойууһун (СПР) курдук.

МСПС билигин аатыгар эрэ баар курдук да буоллар, итинник тэриллии утума уларыа илик. Ол эбэтэр «Саха сириҥ Суруйааччыларын сойууһа» уонна «СӨ Суруйааччыларын сойууһа» диэн ааттанар сойуустар чилиэннэрэ биир МСПС диэн тэрилтэҕэ сыһыаннаахтар. Оттон кэлин үөскээбит суруйааччылар атын тэрилтэлэрэ МСПСка сыһыана суохтар – чопчулаахтаахха, «Саха сириҥ суруйааччылар» ассоциация уонна «Айар кут» СӨ поэттарын уонна прозаиктарын сойууһа» диэн ааттаах тэрилтэ.

Онон, лаппыйан эттэххэ, Саха сиригэр 1991 сыллаахха икки сойуус үөскээбит сүрүн төрөтэ – Сэбиэскэй Сойуус үрэллээтэ уонна ону кытта ситимнээх дойду олобор-дьаһаҕар буолбут уларыыйы. Аҥардас суруйааччылар бэйэ-бэйэлэрин кытта сатаспатахтарын, сананыларын уодьуганнаабаатарын, «киин улуустарга» уонна «Бүлүү энгээрдэргэ» арахсыбыттарын түмүгэ буолбатах. Биллэн турар, урут да, билигин да итинник «улуустаһыы», «аакка-суолга сананыы» диэн курдук өйдөбүллэри күүркэтэн суруйааччылары утарыта туруоруу баар суол – этэргэ дылы, «араартаа уонна баһылаа» диэн буоллаҕа.

Оттон, дынгэр, «Бүлүү энгээрдэр» диэн буолбут СӨ Суруйааччыларын сойууһун бастакы бэрэссэдээтэлэ – Моисей Ефимов (Дьаангы). Кини кэнниттэн талыллыбыт Егор Неймохов – Томпо. Онтон бэрэссэдээтэл буолбут Иван Мигалкин – Уус Алдан. Ону сэргэ бу сойууска бааллара: Иннокентий Артамонов – Уус Алдан, Рафаэль Баҕатайыскай – Мэнгэ Ханалас, Николай Босиков – Уус Алдан, Василий Бочкарев – Уус Алдан, Семён Горохов – Аллалыаха, Егор Лаптев – Орто Халыма, Николай Литвинцев – Уус Алдан, Борис Попов-Барылбан (Чурапчы), Василий Саввин – Уус Алдан, Степан Юмшанов – Дьаангы. Эбэтэр Пётр Тобуруокап, Сэмэн Руфов, Николай Тобуруокап, Василий Сивцев, Степан Дадаскинов, Василий Титов аҥардас Үөһээ Бүлүүлэрин ырыынан мунурдаммытара буолуо дуо? Оттон Иван Гоголев-Кындыл? Ксенофонт Уткин-Нүһүлгэн? Миитэрэй Зверев? Николай Харитонов-Чуор?

Быһата, «СӨ Суруйааччыларын сойууһа» диэн эмиэ ССРС Суруйааччыларын сойууһун биир утумнааччыта буолар дьохуннаах тэрилтэ үөскээбитэ.

Оттон бүгүн Сахабыт сириҥ түө-мааны дьонно, ааттаах-суолтаах суруйааччылар тэрийбит уонна чилиэн буолбут сойуустара хайдах-туох туруктаабыт?

Дьокуускайга – Өксөкүлээх күнэ

Кулун тутар 16 күнүгэр Саха сириг бары улуустарыгар саха норуотун духуобунай лиидэрэ А.Е. Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй төрөөбүт күнүн үрдүк таһымнаахтык бэлиэтээтилэр. Өрөспүүбүлүкэбит киин куоратыгар бырааһыннык сарсыарда 11 чаастан Дөбөрдоһуу болуоссатыгар турар Өксөкүлээх пааматынныгар сибэкки уурууттан сабаланна. Сыл аайы буолар үөрүүлээх миитини СӨ Култууратын уонна духуобунай сайдыытын министиэристибэтэ, “Кулаковскай эргимтэтэ” уопастыбаннай түмсүү уонна Тааттаттан төрдүлээх биір дойдулаахтар түмсүүлэрэ тэрийдилэр. Миитини Эстрада судаарыстыбаннай тыйаатырын артыыһа Николай Гоголев салайда.

Ил Түмэн, министиэристибэлэр, Дьоккуускай к. дьаһалтата, култуура уонна үөрэхтээһин эйгэлэрин бэрэстэбиитэллэрин, суруйааччылар эбэрдэлэрин кэнниттэн, тылы А.Е. Кулаковскай аат. СӨ Судаарыстыбаннай бириэмийэтин быйылгы лауреата, РФ үтүөлээх, СӨ норуодунай артыыһа Г.С. Васильев эттэ.

Миитингэ Өксөкүлээх аатынан Норуоттар дөбөрдоһууларын дьиэтэ сыллата ытыллар “Читаем стихи А.Е. Кулаковского” диэн биидийэ роликтаһын куонкуруһун түмүгүн таһаардылар. Быйыл онно 67 киһи кыттыбытыттан Норуоттар дөбөрдоһууларын дьиэтин генеральнай дириэктэрэ А.Н. Корякина сүрүн наһарааданы мэдиссиинэ билимин дуоктара Е.Е. Борисовка-Буор Булгуннаахха туттарда.

Итини таһынан, Саха сириг норуоттарын Ассамблеятын эдэр ыччаттара 20 араас омук тылын Кулаковскай “Оттоку олук алгыһа” хоһоонуттан быһа тардыылары тылбаастаан аахтылар. Миитини “Дьүрүскэн оһуор” вокальнай кэлэктиип (салайааччы А. Пилецкая) ырыата кизэргэттэ.

Салгы ити күн күнүс 14 чаастан Национальнай бибилиэтиэкэ историческай саалатыгар “А.Е. Кулаковский-Өксөкүлээх Өлөксөй” диэн кинигэ биһирэмэ буолла. Бу 2016 сыллаахха төрүттэммит саха бастакы интэлигиэнсийэтигэр уонна судаарыстыбаннас олохтоһуугар аһаҕастык сирэйиэ төрдүс тома “Айар” Национальнай кыһаба 2022 с. 1000 аһаанынан бэчээттэнэн тахсыбыт.

Биһирэм Өксөкүлээх сардангата” аахсыаттан сабаланна. Чүмэчин Саха сириг устуоруйатыгар бастакы интэлигиэнсийэ оруолун кинилэр олохторун нөҥүө сырдатар сирэйиэ ааптара, Ил Түмэн бэрэссэдээтэлин бастакы солбуйаачы А.Н. Жирков уматта. Манна дабатан эттэххэ, “Өксөкүлээх

сардангата” аахсыта сыллата кэнээн иһэр. Михаил Ефимович Николаев Өксөкүлээх төрөөбүт күнүгэр чүмэчи уматар үгэһи олохтоһуоттан, оһуолаларга, үөрэх тэрилтэлэригэр, тыйаа-тырдарга, бибилиэтиэкэлэргэ, араас үлэ тэрилтэлэригэр, биһирдүүлээн ыалларга даһаны сүгүрүйүү бэлиэтэ – Ытык чүмэчи – умайар, Кулаковскай туһунан кэпсэтии буолар буолла.

Кинигэ сүрэхтэниитин А.Е. Кулаковскай аатынан Норуоттар дөбөрдоһууларын дьиэтэ, М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илиҥҥи федеральнай университет иһинэн үлэлиир А.Е. Кулаковскай билим-чинчийэр институтта, Саха сириг Бастакы бэрэсидьиэнэ М.Е. Николаев архып-бибилиэтиэкэтэ уонна СӨ Национальнай бибилиэтиэкэтэ тэрийдилэр. Биһирэми Кулаковскай институтун аһа научнай үлэһитэ С.Д. Дарбасова салайан ытта.

лар. Маны таһынан, сыһыары быһыытынан Өксөкүлээх олоһун хронологията, айымньыларын, чинчийиһириттэн ылыллыбыт афоризмнар уонна максималар кирибиттэр.

Кинигэ биір уратыта диэн – манна СӨ түөрт салайааччытын ыстатыйалара түмүллүбүттэр. М.Е. Николаев, В.А. Штыров, Е.А. Борисов, А.С. Николаев Өксөкүлээх Өлөксөй үөрэһэ саха сайдар кэскилигэр суол-

татын, билингги кэмнэ хайдах туһанылларын, аан дойдуга сахалар хайдах тэринэн олоһоллорун уонна да атын тыын болпуруостарга ааһааччы эрэ барыта сэнээрэр, дойдубут билинггитин, инникитин туһунан толкуйдатар ыстатыйалары суруйбуттар. Биһирэмнэ Егор Афанасьевич Борисов дириг ис хоһоонноох, хору-туулаах толкуйдаах тыл эттэ, өрөспүүбүлүкэ баһылыгын дуоһунаһыгар үлэлиир кэмигэр Кулаковскай үлэлэрин кэммиттэн тутулуга суох көрүүлэрэ тирэх буолбуттарын бэлиэтээтэ.

СӨ Судаарыстыбаннай сүбэһитэ, А.Е. Кулаковскай аатынан СӨ Судаарыстыбаннай бириэмийэтин лауреата

интэриэһинэй буолуон сөптөөх ыйытыларга хоруйдаатылар. Тыл билимин дуоктардара А.А. Бурцев, И.И. Мордосов, В.В. Илларионов, педагогика билимин дуоктара Е.И. Михайлова, тыл билимин хандьыдаата Л.Н. Романова Өксөкүлээх кырдьык даһаны бастакы бэйиэт эрэ буолбакка, уһулчуулаах чинчийэ-эччи буоларын итэбэтиллэр. Биһирэмнэ ааптардар, ускуустаба билимин хандьыдаата, СӨ Национальнай ойуулуур-дүһүннүүр түмэлин дириэктэрэ В.В. Тимофеева, тыл билимин хандьыдаата, Гуманитарнай чинчийи уонна хотугу аһыах аһааннаах омуктар проблемаларын институтун билимнэ үлэһиттэрэ Е.П. Антонов, Н.А. Сивцева эмиэ кытыннылар. Тэрийэччилэр ааптардарга Өксөкүлээх “Былыргылы алыс” хоһоонноох, “Үс кут” үрүг көмүс харысхаллаах Махтал суруктарын туттардылар.

Кинигэ сүрэхтэниитин биір сэргэх түгэниэн Саха сириг норуоттарын Ассамблеятын эдэр ыччаттара (Н.Нурудинов, Ф. Хотамов) Кулаковскай “Оттоку олук алгыһа” хоһоонун Арас-сыһыа, аан дойдуга таһымыгар буолар ыччат түмсүүлэригэр, бэстибээллэригэр ааһалларын, кини нэһилиэстибэтин үөрэтэн бэйэлэрин омуктарын литэрэтиирэтин сагалы ылыммыттарын туһунан кэпсээбиттэрэ буолла. Аны, кинигэ ааптардарыгар анаан бэйэлэрин тылбаастарын кирибит сахалыы, нууччалыы тизкистээх “Ортоку олук алгыһа” хоһоону дьобус кинигэ гынан таһаарыттарын туттардылар.

Биһирэм үөрүүлээх уонна долгутуулаах чааһынан үрүг көмүстэн оһуһуллубут мо-ойго кэтэр Кулаковскай уор-дьанын туттарыы буолла. Бу уопастыбаннай наһараада Өксөкүлээх нэһилиэстибэтин үйэтиитигэ уһулчуу кылаа-ты кириэри иһин быйыл аан бастаан туттарылынна. Уор-дьаны Бастакы бэриэсидьиэн пуондата уонна уопастыбан-нас олохтообут. “Кулаковскай эргимтэтэ” уопастыбаннай түмсүү салайааччыта С.А. Неус-троева уонна “Николаев-киин” салайааччыта Ю.И. Семенов 1-кы №-дээх уордьаны М.К. Аммосов аатынан ХИФУ бэрэ-сидьиэнигэр Е.И. Михайловага Кулаковскай нэһилиэстибэтин үөрэтэр научнай институту арыһытын иһин туттардылар. Иккис уордьаны В.Н. Оконеш-ников аатынан Мэнэ Хагалас улуһун Павловскай орто оһу-олатын “Обонньор кэпсээнэ” мэтэдиичэскэй лабаратыа-рыа 30-тан таһа сыл устата Өксөкүлээх үөрэһин олоһо ки-лэриинэн дьарыктаммыттарын иһин ыллылар (салайааччылар С.Д. Пудова, Г.В. Егорова). Наһараада туттарытыгар кэл-бит дьон ис сүрэхтиригэр уһун-нук ытыс таһыммыттар олус долгутта. “Туймаада” су-даарыстыбаннай ырыа ансам-была (уус-уран сал. С.П. Ива-нова) наһараадаламмыттары эбэрдэлээтэ.

Ити курдук Өксөкүлээх күнэ Дьоккуускай куоракка үрдүк тэрээһиннээхтик буолан ааста. Аһаардас кинигэ биһирэмигэр 150-ча кэригэ киһи кэлбитэ, куйаар ситиминэн холбоммут истээччи элбэһэ, сибэкки уу-руутугар дьон-сэргэ тобуруһа мустубута А.Е. Кулаковскай саха дьонугар кырдьык даһаны духуобунай лиидэр буоларын туһулаата. Сыл аайы Өксөкүлээх күнүн тэрээһиннэрэ дьону түмэрэ кэнээн иһэрэ бэлиэтэннэ.

**“Николаев-киин” –
Бастакы бэрэсидьиэн
архып-бибилиэтиэкэтэ.**

Тымныы чыпчаалыгар – Өймөкөөңө

**“Кыымнар” бу күннэргэ киһи санаатах аайы тий-
бэт ыраах нэһилиэктэригэр: Өймөкөөн Үчүгэйигэр,
Томторугар, Өймөкөөнүгэр, Сордоннообор – бара
сырыттыбыт.**

“Шаман” үрэх

Кулун тутар 20 к. Дьокуу-
скайтан күнүс 14.00 чааска ай-
аннаан баран, Томпо улуунун
киинигэр – Хаандыгаба –
киэһэ 20.00 сабана тий-
дибит. Айаммыт уһун, суо-
ла ыарахан, онон хоннубут.
Күн-дьыл биллэ сылгийан,
ыраах барар дьон эрэх-турах
сананныбыт. Айаммыт иккис
күнүгэр Хаандыгаттан сарсы-
арда 05.00 чааска арахтыбыт.
Аара Халымалыыр суол 535-с
килэмиэтиригэр тоһуттар тым-
ныыга тонмотунан биллибит
“Шаман” үрэх сүүрүгүрдэ сыта-
рын көрдүбүт. Айанныттар бу
үрэххэ тохтоон баҕа санааларын
этэллэр уонна бытархай харчы
бырабар үтүө үгэстээхтэр. Бэл,
сорохтор үрэх эмтээх уутун кут-
тан илдэ бараллар эбит. Сал-
гыы хаартаба “Развилка” диэн
бэлиэтэммит сиртэн чабылхай
күннээх сааскы халлаанга хар-
баспыт хайалар көһүннүлэр.
Сахабыт сириҥ киһи тылынан
ойуулаан кыайан тиэрдэбэт кэрэ
көстүүтэ манна баар эбит.

Кулун тутар 21 к. баста-
кы көрсүһүүбүт, былаан
быһытынан, Үчүгэйгэ 15.00 ч.,
онтон иккиспит Томторго 18.00
ч. Биһиги Үчүгэйгэ Дьокуускай
бириэмэтинэн күнүс 13.00 ч.
ааһыта, оттон Өймөкөөнүнэн
14.00 ч. ааһыта тийдибит.

**Көрсүһүү кэмигэр нэһилиэк
бибилэтиэкэрэ Наталья Ки-
мовна Громовалыина кэпсэтэ
түстүбүт:**

– 2012 с. бибилэтиэкэбэ
үлэлибин, ол иннинэ кулуупка
үлэли сылдыбытым. Били-
гин дьон үксэ соц-ситимнэргэ
көстө, кинигэ, хаһыат ааҕар киһи
абыһаата, оҕолор даҕаны биир-
диилээн эмэ сылдьаллар. Наар
сылдьар биир кыра кылаас оҕото
баар эрэри, нууччалыыны эрэ
уларсан ааҕар. Аҕам саастаах
дьон Виталий Егоров кинигэ-
лэрин, “Айар” кыһаба тахсар
тэттик кинигэлэри сэнээрэллэр,

уларсан ааҕаллар. Ону тэнгэ кы-
лаассыка буолбут улахан айым-
нылар санга таһаарыыларын
сөбүлүүлэр.

Ааҕар киһи аҕаардас
сангатыттан-ингэтиттэн,
билиитин-көрүүтүн таһымыттан
тута биллэр. Холобур,
бибилэтиэкэбэ ытыллар дык-
таан суруйуутугар мэлдьи сыл-
дьар ааҕааччыларбыт үчүгэйдик
суруйаллар. Хаһыаттан, суру-
наалтан кырдыктаах, толору
информацияны ылар буоллахпы-
тына, соц-ситимнэ сонун барыта
чахчылаах буолуо суобун сөп.
Уус-уран кинигэбэ, биллэн ту-
рар, тыл баайа, сүөгэйэ-сүмэтэ
барыта баар.

Саастаах дьон төрөөбүт дой-
дуларын устуоруйатын бэркэ
биллэллэр, онтон ыччат кини-
лэр курдук диригинник билбэт.
Арай “Инникигэ харды” курдук
кэмпириэнсийэлэргэ кыттаа-
ры билиилэрин хангатааллар.
Бу кэнники сылларга суол
онгорооччулар чугас баар Буор-
сук диэн үрүйэбитин нууччалыы
“Внимание” диэн суруйбуттар.
Оннук курдук Ат Моюйо диэни
“Адьмолэ” диэн суруйбуттар.
Нэһилиэкпит аатын эмиэ наар
“Ючүгэй” диэн суруйаллар, ну-
уччалыы, дынгинэн, “Ючүгэй”
диэн буолуон сөп этэ. Үрэхпит
аата эмиэ итинник суруллан
турар. Сир-дойду аатын итинник
сыһа суруйуу элбэх, манна ити
туһунан элбэх кэпсэтии тахса
сылдыбыта.

Томторго күн чабылыччы
тыган турдагына 17.30 ч. эргин
тийдибит. Модельнай биби-
лэтиэкэ үлэһиттэрэ киирээп-
питин кытта күө-дьаа кэпсэтэ
тоһуйдулар. Бэлиэтээн эттэххэ,
бибилэтиэкэ аттыгар турар
“Сусуман” маҕаһынҥа тахса
сылдьан, хоту улууска ас-танас
сыаната биллэ ыараханын
көрөн итэҕэйдик.

**Томторго көрсүһүүгэ ана-
ан-минээн кэлбит Павел Алек-
сеевич Сивцев:**

– Мин төрүт олох-
тоох киһибин, ийэ-
лээх аҕам манна
төрөөбүттэрэ,
эһэм оҕонньор
117 сааһыгар
Өймөкөөнҥө
олорон өлбүтэ.
Урут мунньахха
энгин сылдьыбат
киһи “Кыым” хаһыат

эрэдээксийэтигэр са-
наабын этээри кэлиим. Баар-
суох уолум Украинаҕа буола
турар анал байыаннай дьайыы-
га баран суох буолбута. Ол
кэннэ сүтүктээхтэр, кырдык-
пытын булаары, дьыалабы-
тын, докумуоммутун ситиһээри,
араас тэрилтэбэ киирдибит-
табыстыбыт. Бу – аҕаардас мин
кыһалҕам буолбатах, сүтүктээх
дьону барытын таарыйар суол.
Бэйэм өттүбүттэн оччолорго
оройуоммут дыкуутаа Сахаан
Миланович Афанасьевка сурук
суруйбутум, ол суругу туппута
эбитэ дуу?.. Билигин кини атын
дуоһунаска ананан барбыта.

Ол сурукка туруорсарым
манньк. Мин, олохтоох киһи,
манна үөрэнэн, үлэлээн, ыал
буолан, оҕо-уруу төрөтөн, дь-
иэ-уот туттан, сүөһү-ас тутан
олорбутум. Биир уол, биир кыыс
оҕоломмутум. Уолум “анал байы-
аннай дьайыыга доброволеһынан
барабын” диэн эмискэ эппитэ.

Куйаар ситимтэн хаартыска

“Черный прижим”

Инньэ гынан, балабан ыйын
7-гэр номнуо Украинаҕа барбыта
уонна балабан ыйын 24 күнүгэр,
төрөөбүт күнүгэр, өлбүтэ. Уолум
тоҕо онно барда?.. Мин уоллаах
кыыс оҕолоохпун. Кыһым, икки
бүөрэ аккаастаан, күн көтө-көтө
диализка сылдыһан наада. Ин-
ньэ гынан, иптэтиэкэбэ киирэн ту-
ран, дьизэ ылан куоракка көһөргө
күһэлиннэ. Аны кыбартырабыт
лиибэ суох дьизэ бэһис этээһигэр
баар, ыалдьар киһи киирэри-
гэр-тахсарыгар эрэи көрсөр.
Тийээтин кытта нэдиэлэ иһинэн
1-кы курууппалаах инбэлииккэ
таһаарбыттар. Ол иһин уол-
лум “үс ыйынан кэллэхпинэ, ол
харчытынан балтыбар онгоһу
бүөр ылан олордуюхпун” диэн,
балтын быһаары барбыта. Ол
иннинэ бэйэтин бүөрүн биэрээ-
ри гыммытын балта “оҕолордоох
дьоммут, аны иккиэн инбэлиит
буолуохпун дуо?” диэн, оҕолорун
туһун толкуйдаан сөбүлэспэтэбэ.
Уоллаах кыһым биирдии кыы-
стаахтар. Уолум **Алексей Пав-
лович Сивцев** үрдүк үөрэби
бүтэрэн, Ойуур сыһыаннаһытын
дэпэртээмэнигэр (Экология
министирэтибэтигэр холбо-
нуор диэри) исписэлиһинэн,
онтон Хатаска сибииннэ пи-
эрмэтигэр үлэлэбэтэ. Хатаска
учаастак ылан, дьизэ туттан, 5
сыл күүтэн гааска холбонон,
эбиэтигэр кэлэн дьизэтин-уотун
көрөрө. Уолбун кыра эрдэбиттэн
батыһыннара сылдыһан үлэбэ
үөрэтэн ииппитим.

Билигин 68-һым, кырдыа да
быһытыйдым, ол эрэри
куоракка тийэн кыыспар
өйөбүл буолаары, баҕар,
Саха сириҥ бырабыы-
талыстыбата дьизэ-уот
өтгүнэн көмөлөһүө диэн,
Сахамин Афанасьевка
суруйбутум, Александр
Подголова да киирэ
сылдыбытым. Кэлин ык-
сааммын, А.Николаевка, тус
бэйэтигэр, сурук суруйдум.
Онно: “*Биһиэхэ кырдыҕас, кы-
аммат, инбэлиит дьон наһаа
элбэх. Хайдах даҕаны көмөлөһөр
кыахпыт суох*”, – диэн хоруйду-
уллар. Дьингинэн, бу аҕаардас
мин баҕам буолбатах, манньк
курдук кыһалҕалаах дьон элбэх,
болҕомтону эрайэр кыһалҕа
буолан эрэр. Биһиги оҕолорбут
Арасыйыа бар дьоно эйэлээх
олоххо олороругар тыыннарын
толук уурдулар. Ону учуоттаан,
дойду бырабыыталыстыбата
кыһалҕалаах дьон олорор дьизэ-
тин тутуугар көмөлөһөрүн кур-
дук, бэйэбит бырабыыталысты-
бабыт туруорсарын көрдөһөбүт.
Бу – аныгы олох ирдэбилэ.
Анал байыаннай дьайыыга бар-
быт дьон үгүстэрэ ыараханньк
бааһыран кэлэллэр, сорохтор оҕ-
дообо буоллулар, кырдыҕастар
тулаайах хаалаллар. Манньк
дьонго дьизэ тутуулан хаалара
буоллар, улахан көмө, өйөбүл
буолуо этэ.

Кулун тутар 22 к. Өймөкөөнҥө
– 11.00 ч., Сордоннооххо
(Орто Балабанҥа) 15.00 ч.
нэһилиэнньэни кытта көрүстүбүт.

С э б и э с к э й с а б а н а
Өймөкөөнҥө бастакы научнай
эспэдииссийэ 1926 с. (С.В.
Обручев эспэдииссийэтэ) буол-
бута. Бу айан 63° 16' с.ш., 143°
15' в.д. география координаттаах
сир “Царь Холода” буоларын
биэргэппитэ уонна -71,2° С
тымныыны бэлиэтээбитэ.

**Үлэ чэрчитинэн сылдьар-
бытынан, бириэмэбитин
харыстаан, дьон мустар
кэмигэр Өймөкөөн бибили-
тиэкэрэ Ньургуйаана Ми-
хайловна Дьяконовалыина
кэпсэтибит:**

– Мин төрүт олохтоох
киһибин, 2016 с. үлэлибин. Бу
дьизэбэ кулууп, почта, бибили-
тиэкэ баарбыт. Өймөкөөн сири-
гэр-уотугар Хара Тумул уонна
Биэрэк Үрдэ диэн учаастактар
бааллар. Мантан 3 км салгыы
айаннаатахха, 60-ча киһи оло-
рор Хара Тумул уонна аара
кэлэн иһэр туораһынҥа 200-
чэ киһи олорор Биэрэк Үрдүн
киирии суолун көрбүт буолуох-
тааххыт. Биэрэк Үрдүгэр туспа
бибилэтиэкэлээхтэр. Биһиги
ааҕааччыларбыт ордук суруна-
аллары, сахалыы кинигэлэри,
дэтэктииптери ааҕаллар, оттон
оҕолор оскуолаба биэрбит
соруудахтарын толороору сыл-
дьаллар.

– **Томторго туспа дьизэ-
лээх-уоттаах модельнай
бибилэтиэкэбэ сырыттыбыт
эк. Эһиэхэ санга бибилэти-
экэ тутуута былаанҥа баар
дуо?**

– Билингитэ санга биби-
лэтиэкэ тутуута былаанҥа
суох. Кыһынын -57–60 кыраа-
дыс тымныыга дьизэбит биллэ
тымныйар. Чобунан оттуллар
кииннэммит ситиминэн сылы-
тыллар. Тымныыны аахсыбакка
үлэлибит, 24 кв. м хоспугар
араас тэрээһини ытабыт, дь-

оммут көхтөөхтүк кытталлар.
Бибилэтиэкэ иһинэн “Күбэйэ”
эдэр ийэлэр түмсүүлэрэ
үлэлиир.

Өймөкөөнҥө төрдүс
көрсүһүүбүт кэрэ көстүүлээх
айылбалаах, кыһыннары сүүрдэ
сытар Куйдунун үрэхтээх
Сордоннооххо (Орто Балабан)
Арчы дьизэтигэр буолла.
Сордонноохтор сахалыы сиз-
ринэн итии чэй куутан, остуол
тардан, күүтэн олорбуттар.

**Көрсүһүүгэ кэлбит Влади-
мир Егорович Канаев манньк
кэпсиир:**

– Манна оҕо эр-
дэһпинэ көһөн кэл-
биппит, 30-тан
тахса сыл бу-
олла. Сордон-
ноохтор
быһайын бу-
олбут Олонхо
ыһыаҕар онно
хоно сытан
көмөлөс-пүппүт.

Холобур, көргөһүм
пуобардаабыта, биһиги
тутуу үлэтэ сагаланыабыттан
көмөлөһө сылдыбыппыт. Биир-
гэ төрөөбүт быраатым куорат-
тан кэлэн түрүбүүнэ тутуугар
үлэлэспитэ. Биһиги улууспут
атын сирдэртэн уратыта – сал-
гыммыт ырааһа. Оннук саныы-
бын. Бэйэм төрдүм – Нам, онно
бардахпына, уһуннук тулуйбап-
пын, салгыммыт баттааһына
да уларылар быһыылаах. Урут
Таатта ыччаттара, сүүрүүгэ кэлэ
сылдьан, кыайан сүүрбэтэхтэрэ.
Бэл, оҕолор ситэн ааспытта-
ра. Онно “салгына ыарахан
баҕайы” (кислорода абыһах)
дэһиспиттэрэ. Кэлин мантан
икки ыччат Бүлүүгэ күрэхтэһиигэ
тийэн баран “сыыр дабайыла-
ах сиргэ аннынан сүүрээрин”
диэн биэрбит тайах мастарын
мэээнэ тутта сылдыбыттар этэ.
Ону бүлүүлэр “ити чубуку курдук
туох дьонуй?” диэн сөхпүттэр.

Кыһынын ахсынньы-тохсун-
һуу ыйдарга -60 тахса тымныы
түһөр, ону өр хачыгаардаабыт
буолан билэбин.

– **Хайалаах сиргэ оло-
рор дьон, хайа чыпчаалы-
гар тахсабыт дуо? Булт-алт
хайдаһый?**

– Урут эдэр сылдьан – биир-
дэ эмэ, билигин суох. Арай ол
көстөр хайаттан оҕолор сыры-
лаан түһэ барааччылар. Каникул
кэмигэр “ким бастаан тахсар
эбит” диэн буолааччы. Биһиги
дойдубутугар булт арааһа баар,
ол эрэри бобуу-хаайыы эмизэ
күнтэн күн кытаатан иһэр. Бый-
ыл эһэ олус элбээтэ. Кыһын
Өймөкөөн эргин бөрөлөр биллэ
сырыттылар быһыылаах.

– **Ыччат олохсуйуута
хайдаһый?**

– Ыччат олохсуйар. Бу
күннэргэ биир ыччаппыт көргө-
һүн кытта көһөн иһэрин истиби-
тин. Сылгынан дьарыктанынан
баҕарар үһү. Дьон олохсуйары-
гар усулуобуйа барыта баар,
оскуола, уһуйаан, чааһынай
дьизэлэр бары кииннэммит ити-
ти ситимигэр холбоммуттара.
Баҕалаах киһи дьизэтигэр толо-
ру хааччылыыны да киллэрэр
кэмигэр олоробут. Ыал бары-
та хаһаайыстыбалааһын тэнгэ,
ынахтара суох буоллабына, сы-
лгы иитэллэр.

Көрсүһүүгэ анаан-минэ-
эн кэлбит аҕам саастаах
ааҕааччыларбыт санаабытын
кынаттаан, күүспүтүгэр күүс
эбэн атаара хааллылар, ки-
нилэргэ кытаанах доруобуй-
аны, дылуу баара, махтана
хаалабыт. Муора таһымытан
745 м үрдүк сиргэ сытар,
тоһуттар тымныыга тонмот
үрэхтэрдээх, халлаанҥа хар-
баспыт таас хайалардаах
Тымныы чыпчаала – Өймөкөөн
– өйбүтүгэр-сүрэхпитигэр ум-
нуллубат гына хатаныа.

Мария САННИКОВА.

Саха тыйаатыра аҕыс улуһунан гостуруола түмүктэннэ

Бу күннэргэ Былатыан Ойуунускай аат. Саха тыйаатырын артыыстары түөрт биригээдэнэн арахсан, киэн нэлэмэн Сахабыт сиригэр хотугу улуустарын уонна Таатта, Бүлүү, Томпо нэһиликтэрин хабан, үгэс буолбут сааскы гостуруолларга сылдьан кэллилэр.

Бу туһунан тыйаатыр дириэктэриттэн, СӨ үтүөлээх артыыһа Петр Тимофеевич Макаровтан аабааччыларбытыгар анаан сэхэргииригэр көрдөстүбүт.

Сааскы гостуруоллар

Ханнык баҕарар тыйаатыр үлэтин биир сүннүнэн гостуруоллар буолаллар. Саха тыйаатырын биир саамай күүтүүлээх тэрээһинэ – үгэскэ кубулуйбут сааскы гостуруоллар. Ол курдук сыл ахсын кулун тутарга Былатыан Ойуунускай аат. Саха тыйаатыра Сахабыт сиригэр устун гостуруолларга турунар. Ыраах сытар улуустан киин куоракка Саха тыйаатырын уорабайыгар оонньоонор испэктээкиллэри кэлэн көрөр уустуктардаах.

Бэлиэтээн эттэххэ, быйыл Саха тыйаатырын устуоруйатыгар хаһан да буолбатах киэн хабааннаах улахан гостуруоллары тэрийэн, өрөспүүбүлүкэбит аҕыс улуунун хабан гостуруоллаатыбыт. Ол курдук Өлөөн, Анаабыр, Үөһээ Дьааҥы, Орто Халыма, Эбээн Бытантай улуустарын бары нэһиликтэрин хаптыбыт, “Анаабыр Алмаастара” хампаанньа Эбэлээх уонна Талахтаах бириискэлэригэр сырыттыбыт. Ону тэнэ саха чулуу уола Былатыан Ойуунускай аатын сүгэр тыйаатыр буоларбыт быһытынан, улуу киһиби түөрөөбүт сиригэр-дойдугар Таатта улуугар ыалдьытаатыбыт. Итиэннэ Бүлүүгэ уонна Томпого испэктээкиллэригэр күүһүбүтү. Түөспүрүс олохтоохторо тыйаатыр гостуруолларын олус ахталлар, “биһиэхэ хаһан кэлэбит?” диэн өрүү сураһаллар. Бэлиэтээн эттэххэ, саамай истинг көрөөччүлэрбит – улус нэһиликтэрин олохтоохторо

буолаллар.

Быйылгы гостуруолларбытын Арасыйыаба – Дьэз кэргэн, Саха сиригэр – Оҕо саас сылыгар анаатыбыт. Испэктээкиллэригэр улуустарга туруорарбытыгар өйөбүл, көмө буолбут СӨ Бырабытталыстыбатыгар, СӨ Култуурага уонна духобунай сайдыыга министри-эристибэтигэр, министири А.И. Ноевка, “Анаабыр Алмаастара” хампаанньа, сылдьыбыт улуустарбыт баһылыктарыгар бука барыларыгар барба махталбытын биллэрэбит.

Саха тыйаатыра Березовкага 47 сыл буолан баран ыалдьытаата.

Орто Халымаҕа

Семен Алексеев салайааччылаах бөлөх Орто Халыма улуунун нэһиликтэригэр барытыгар сылдьан, Алампа «Олох дьэбэрэтэ», Антон Чехов «Кэргэн кэпсэтии» уонна Николай Лугинов «Кустук» испэктээкиллэрин көрдөрдө. Гостуруол чэрчитинэн олохтоох нэһиликтэрин кытары көрсүһүүлэр буоллулар. Саха тыйаатырын артыыстары оскуола үөрэнээччилэригэр тыйаатыр устуоруйатын кэпсэтиилэр, култуураҕа сыһаннаах үөрэхтэри сырдатылар, артыыс сценаҕа туһанар кистэлэнгэрин арылар маастар-кылаастары ыыттылар.

Орто Халымаҕа бу сааскы гостуруолбут биир кэрэхсэбиллээбэ, устуоруйаҕа суолталааҕа – Березовка сэлэннэтигэр 47 сыл буолан баран Саха тыйаатырын артыыстары испэктээкиллэри туруордулар. 1977 с. Саха тыйаатырын артыыстары эбээн суруйааччыта, ССРС Суруйааччыларын сойууһун чилиэнэ Платон Ламутский “Сир иччитэ” испэктээкилин көрдөрбүттэрэ. Онон үйэ аҕаарын кэрингэ тохтобул кэнниттэн ыалдьыттаабыт тыйаатырбыт артыыстарын олохтоох дьон-сэргэ олус истинник көрүстэ. Чуолаан СӨ норуодунай, Арасыйыа үтүөлээх артыыһа Изабелла Николаева-ны 50-ча сыл анараа өттүгэр уончалаах оҥоһоос саастарыгар көрбүт көрөөччүлэрбит олус

долгуйа көрүстүлэр, дохсун ытыс тыаһынан эбэрдэлээтилэр.

Оскуола үөрэнээччилэриниин көрсүһүүгэ Изабелла Николаева, Айталиа Винокурова-Цыпандина уонна Жанна Ксенофонта эбээн национальнай таҕаһын кэтэн олохтоохтору кытта хаартыскаҕа түстүлэр. Испэктээкиллэри уһууһунан оҕолоруттан ытык кырдыабаастарга тийэ иһиэн олорон көрдүлэр, “уһунук кэлиэ эттигит” диэн сайыһа хааллылар. Орто Халымаҕа күн-дьыл туруга уларыта турар буолан, тыалырдэ даҕаны суолу-иһи тибэн хаайтары буолар кутталланар, онон тыйаатыр труппата үгүс нэһиликтэргэ биридди эрэ күн сылдьарга күһэллэнэ.

Сыбаатай бөһүөлэгэр олохтоохтор волейболга күрэхтэһи тэрийдилэр, Алаһыйа өрүскэ киллэрэн быраҕааттаҕа балыктааһыны көрдөрөн артыыстарга умнуллубат түгэни бэлэктээтилэр.

Талыы-талба Таатта сиригэр, Томпо улуунун Мэнэ Алданыгар

Иккис бөлөх Илья Стручков салалтатынан талыы-талба Таатта улуунун олохтоохторугар Былатыан Ойуунускай “Оҕо куй-

уурдуу тура-ра”, “Өйдөөх оҕо”, “Уустук түгэтик”, “Омуннаах оҕо” айым-ныларынан, “Оҕо баҕарбыт” уонна Карел Чапек “Ийэ” испэктээкиллэри көрдөрдө. Быйылгы Таатта улуугар гостуруол Былатыан Ойуунускай төрөөбүтэ 130 сылыгар, дойдубутугар – Дьэз кэргэн, өрөспүүбүлүкэбэ – Оҕо саас, Таатта улуугар – Эрэл, Таптал, Итэбэл сылыгар ананна.

Даҕатан эттэххэ, Саха тыйаатыра икки сыллааҕыта Таатта улуунун дьаһалтатын култуураҕа салалтатын кытта Былатыан Ойуунускай төрөөбүтэ 130 сылынан улус нэһиликтэринэн гостуруоллур туһунан Сөбүлэн түһэрибиппит. Ол сөбүлэн чэрчитинэн Былатыан Ойуунускай киэнник биллэр айымньыларын уратытык, атын харабынан көрөн туруордубут. Таатта улуунун дьон-сэргэтэ Саха тыйаатырын кытта быһаччы ситимнээхтэрэ биллэр.

Сахабыт сиригэр биллэ-

риллибит Оҕо сылынан оскуола үөрэнээччилэриниин көрсүһүүлэргэ ыччаты төрөөбүт дойдуга бэриниилээх буолууга, саха буоларбытын киэн туттууга уонна төрөөбүт тылбытын харыстыыр туһугар үлэ ытылынна.

Мань сэргэ Томпо улуугар Мэнэ Алдан нэһилигэр ыалдьытаатыбыт.

Саха тыйаатырын артыыстары гостуруол кэмигэр олохтоох нэһиликтэрини кытта көрсүһэн, атах тэпсэ олорон сэхэргэһэн, маастар-кылаастары көрдөрөн, ыччаты тыйаатыры кытта билиһиннэрэллэр. Оскуола үөрэнээччилэрэ гримнэнэн, көстүүм кэтэн саха уус-уран литэрэтиирэтин төрүттээбит улуу суруйааччыларбыт Өксөкүлээх Өлөксөй, Былатыан Ойуунускай, Алампа уобарастарыгар холоннулар уонна сүрдээбин астыннылар. Сылдьыбыт нэһиликтэригэр уһууһунан сылдьан СӨ норуодунай артыыһа Зоя Багыанова кырачааннары кытары көрүстэ.

Өксүөннээх Өлөөнгө, Алмаастаах Анаабырга

СӨ үтүөлээх артыыһа Дьулустаан Семенов салайар бөлөх Өлөөн, Анаабыр улуустарын олохтоохторугар, “Анаабыр Алмаастарын” бириискэлэрин

үлэһиттэригэр Дмитрий Таас айымньытынан “Кыһыл көмүс хоруоп” испэктээкили, Николай Неустроев “Тизтэйбит” кэмиздийэтин, СӨ үтүөлээх артыыһа Софья Баранова толоруугар олонхоһут Павел Романов-Мыланыыскай “Кыыс Ньургустай Куо” олонхотун көрдөрдүлэр.

Гостуруол Өлөөн улууттан саҕаланна. Олохтоохторо эбэнкилии ырыанан-тойугунан ыалдьыттары олус истинник көрүстүлэр. Икки күн иһигэр испэктээкиллэригэр көрдөрөн, олохтоохторун кытта көрсүһэн, оскуола оҕолоругар маастар-кылаастары ыытан баран Талахтаах, Эбэлээх бириискэтигэр “Тизтэйбит” испэктээкили туруордубут. Бириискэ үлэһиттэрэ түүннэри-күннэри солбуйса сылдьан үлэһит буоланнар, киһээнги испэктээкили көрбөтөх үлэһиттэргэ анаан сарсыарда 9 ч. хаттаан көрдөрдүбүт. Салгыы Эбэлээх бириискэтигэр тийэн эмиз киһэ уонна сарсыарда “Тизтэйбит” көрдөрдөрөн, артыыстар көрөөччүлэр махталларын ыллылар. Ону тэнэ Эбэлээх бириискэтин салалтатын көрдөһүүтүн ылынан, “Кыһыл көмүс хоруоп” испэктээкил турда. Бириискэбэ үлэһити сылдьар хаһан даҕаны тыйаатырга үктэмнээх, испэктээкили көрбөтөх үлэһит уолаттар “киинэ курдук” диэн сүрдээбин сөбүлээн «өссө да кэлэр буолаарын», «Саха тыйаатыра улахан испэктээкиллэрин кэлэн көрдөрөрө буоллар, өссө кэрэхсэбиллээх буолуо этэ» диэн баҕа санааларын этэ хааллылар.

Саха тыйаатыра көрөөччү киэн эйгэтигэр төрөөбүт тылы-өһү тарҕатар, духобунай өйгө-санааҕа, саха култууратыгар иитэр, сыһыарар сорукутаах тэрилтэ. Онон тыйаатыр эйгэтин билбэккэ, тыйаатырга сылдьыбакка үлэ үөһүгэр сылдьар дьоммутугар анаан тийэн испэктээкил туруорбуппут биир ситиһиит буолла.

Салгыы Эбэлээхтэн Анаабыр улуугар тийэн Сааскылаахха уонна Үрүҥ Хайага оонньоон, олохтоох нэһиликтэрини кытта көрсүһэн, ирэ-хоро кэпсэтин гостуруолбутун түмүктээтибит.

Бүлүү

Дьулустаан Семенов салайааччылаах бөлөх Бүлүү улуугар Лөкөчөөн, Илбэнэ нэһиликтэригэр уонна Бүлүү куоратыгар “Кыһыл көмүс хоруоп” испэктээкилинэн үлэтин түмүктээтэ.

Үөһээ Дьааҥыга

СӨ үтүөлээх артыыһа Иннокентий Луковцев салайар Саха тыйаатырын бөлөхө Үөһээ Дьааҥы улуугар Сиэн Өкөр «Сайылык», Валентин Красногоров «Таптаа, миигин таптаа» испэктээкиллэрин көрдөрө сылдьар. Үөһээ Дьааҥы улуунун ыалдьытымсах дьон-сэргэтэ тыйаатырбыт артыыстарын ытыс үөһэ түһэрэн көрүстүлэр.

Гостуруол Үөһээ Дьааҥы улуунун Сартан диэн саамай үтүк нэһилигиттэн саҕаламмыта. Хас биридди испэктээкили артыыстар көрөөччүнэн толору саалаа оонньоотулар. Олохтоох дьон-сэргэни кытары истинник кэпсэтин, оскуола оҕолоругар маастар-кылаастары биэрэн, гостуруол сүрдээх сэргэхтик барда.

Санатар буоллахха, бу иннинэ 2016 с. Үөһээ Дьааҥы үс нэһилигэр испэктээкиллэри оонньообуппут. Кыры сытар

нэһиликтэргэ сырыттахпытна көрөөччүлэрбит наар: “Өссө кэлэринг, биһигини, тэйичи сытар бөһүөлэктэри, умнубат буолун”, – дириллэр. Салгыы Эбээн Бытантай улуугар Кустуур, Дьарбалаах уонна Саккырыр нэһиликтэригэр сырыттыбыт.

Бэлиэтээн эттэххэ, СӨ Бырабытталыстыбатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччыта Сергей Местников “кэлэр сылларга эдэр көрөөччүгэ болгомтону уурун” диэн эппитэ. Урукку өттүгэр тыйаатыр көрөөччүтүн 70 бырыһыанын орто уонна кырдыаҕа саастаах дьон ылаар, билигин Пушкин каартата кириэбүттэн, эдэр көрөөччүбүт ахсаана 60 бырыһыанга тийдэ. Онон Сергей Васильевич соруудабын этэнгэ толорон иһэбит. Испэктээкиллэригэр ыччат көрөр буоллаҕына, тыйаатыр сарсынталаах, инникилээх. Тыйаатыр артыыстары Сахабыт сиригэр араас мунуктарыгар тийэн испэктээкил эрэ көрдөрүүнэн мунурдамакка, оскуола үөрэнээччилэрин, олохтоох нэһиликтэрини кытта көрсүһүүлэри тэрийдилэр. Саха тыйаатырын устуоруйатын билиһиннэрэн, үлэтин-хамнаһын сырдатан, төрөөбүт дойдубутугар култуура сайдыытын туһунан кэпсэтиилэри ыыттылар.

Түмүккэ

Саха тыйаатырын артыыстары гостуруолтан кэлэн, номнуо күннээҕи үлэлэрин саҕалаатылар. Муус устарга Саха тыйаатырын кэлэктиибэ тапталлаах көрөөччүлэригэр ааннарын тэлэчи арылан бастын испэктээкиллэргэ көрөөччүлэрин долгуйа күүтэр.

Надежда ИЛЬИНА.

Сүрэхпитигэр өрүү тыыннаах сылдыа

**Күндү оџом, тапталлаах кэр-
гэним, аџабыт, эһэбит, таптыр-
ахтар бырааппыт, убайбыт, чугас
аймахпыт**

**ДАВИДОВ
Семён Данилович**

бу Орто дойдуттан барбыта 40
хонугун туолла.

Семён Данилович Давыдов
1967 с. атырдьах ыйын 5 күнүгэр
Елена уонна Данил Давыдовтарга
иккис оџонон күн сириҥ көрбүтэ.
Сатабай аџыс кылаастаах оску-
латын кэнниттэн 1984 с. Ал-
тан орто оскулатын бүтэрбитэ.
1984–85 сс. Алтаннааџы ОПУ-га
үөрэнэн суоппар идэтин ылар.
1985–1987 сс. ытык иэһин толорон,
Чукоткатааџы байыаннай чааска
сулууспалыыр. Аармыйа кэннит-

тэн төрөөбүт нэһилиэгэр, “Побе-
да” сопхуоска оробуочайдыыр.
1993–1996 сс. Дьокуускайдааџы
тыа хаһаайыстыбатын техни-
кумугар үөрэнэн, экэнэмиис
идэтин ылар уонна Үлэ Дьо-
руойа Т.С. Лукин аатынан тыа
хаһаайыстыбатын кэпэрэтиибиг-
гэр экэнэмиис буџаалтырдыыр.
2001–2007 сс. бу кэпэрэтиипкэ
бэрэссэдээтэлинэн үлэлиир. 2000
сс. саџаланыларыгар, сопхуос
ыһыллар кэмигэр, нэһилиэгэр Т.С.
Лукин аатынан хаһаайыстыбаны
тутан хаалбыта. Бу – кини дой-
дугар бэриниилээџин, үлэтигэр
эппиэтинэстээџин, ыарахан-
тан толлон турбатын туоһута.
Хаһаайыстыбаџа үлэлиир кэ-
мигэр кэтэхтэн 2004 с. тыа
хаһаайыстыбатын академиятын
бүтэрэн, экэнэмиис-менеджер
идэтин ылар.

Онтон 2008 с. Хабаровскайга
Уһук Илиннээџи судаарыстыбаннай
сулууспа академиятын бүтэрэр.

Талааннаах эдэр салайааччы
2007 с. олохтоох муниципаль-
най тэриллии баһылыгынан та-
лыллар. Онтон ыла түөрт төгүл
талыллан, 16 сыл нэһилиэк
баһылыгынан үлэлээн кэллэ. Бу
үлэлиир сылларыгар биир сүрүн
үлэтэ нэһилиэгин дьонун ититэр
систизмэџэ холбооһун буолбута.

2018 с. эбии саҥа хочуолунайы
үлэџэ киллэрэн, нэһилиэннээ эр-
гиччи иттиигэ киирбитэ. Маны
таһынан скважинаттан итии-тым-
ныы уу кэлэр буолан, үгүс ыал
толору хааччыллыга киирэн,
куораттан туох да итэџэһэ суох
хааччыллан олоробут.

Нэһилиэннээ чөл турукта-
ах, үүнэр көлүөнэ ыччат эт-ха-

ан өттүнэн сайдарыгар 2013 с.
успуорт саалата тутуллан үлэџэ
киирбитэ.

Хас да сыл олохтоох көџүлээһини
өйүүр бырагыраамаџа киирсэн,
Кыайыы болуоссатын, ыһахтыыр
түһүлгэни онгортордо. Оџо аймах
үүнэригэр-сайдарыгар успуорт
уонна оџо былаһааккалара үлэџэ
киирбиттэрэ.

Нэһилиэк уулуссаларын онгор-
торбута, уулусса уотун киллэр-
тэрбитэ.

Лукин аатынан тыа хаһаа-
йыстыбатын кэпэрэтиибигэр 120
сүөһү турар хотоно тутуллубута,
Үспүрдүөн булгуннаџар сылгы
базата онгоһуллубута.

Тыа сириҥ нэһилиэгэ бую-
ларынан Сатабайга бааһынай
хаһаайыстыба – 10, чааһынай
хаһаайыстыба 87 баар.
Нэһилиэннээ тыа хаһаайыстыбатын
бородуксуйатыттан сылгы, ынах
сүөһүттэн – 51800 тыһ., үүккэ –
50099 тыһ., эккэ 42109 тыһ. солк.
дохуоттаналлар.

Нэһилиэк сайдыыта нэһилиэк
тэрилтэлэрин үлэлэринэн сыана-
ланар. Биһиги нэһилиэккэ тэрилтэ
барыта улууска, өрөспүүбүлүкэџэ,
Арасыйыаџа биллэр үчүгэй
үлэлээџинэн киэн туттара, асты-
нара.

Инникитин таас оскуоланы ту-
тууга кыаџа тийэринэн туруорса,
сүүрэ-көтө сылдыбыта...

Биһиги оџобут Семён Данило-
вич, төһө да уһун кэмнэ салайа-
аччы үлэтигэр сырыттар, сэмэй,
сытыары-сымнаџас майгылааџа,
сиэрдээх олобу тутуһара. Байа-
найдаах булчут этэ, куустур кэмин
наһаа кэтэхэрэ, үөрэрэ-көтөрө бу
баар курдук... Чугас ыалларын

кытта олус эйэлээхтик, иллээхтик
олорбуттара. Баһылык буолан,
бар дьоно этэнгэ олороллоругар
ис сүрэбиттэн баџарара, дьонун-
сэргэтин араҥаччылыыра.

Сирдээџи олох дьолун билэн
барда. Октябрина Вадимовналыын
35 сыл бииргэ олорон, кыыстаах
уол оџону иитэн дьон онгордулар.
Оџолор иккиэн – үрдүк үөрэхтээх
үлэһиттэр. Туһунан ыал буоллулар.
Сизн оџолорун наһаа таптыыра,
күнэ сизн оџолоруттан тахсара.

Сатабыллаах салайааччы
быһыытынан үлэтэ сыаналаммыта.

СӨ Ойуур хаһаайыстыбатын
дэпэртээмэнин уонна СӨ Дьиз
кэргэн уонна оџо кэммитиэтин
Махтал суруктарынан, Министи-
эристибэлэр кырааматаларынан,
Ил Түмэн Махтал суругунан, “Гра-
жданскай килбиэн” уонна “Олохто-
ох бэйэни салайыы сайдыытыгар
үтүөтүн иһин” анал бэлиэлэринэн
наџараадаламмыта.

Амма улууһун, Сатабай
нэһилиэгин сайдыытыгар кил-
лэрсибит кылаатын үгүс элбэх
кырааматата уонна Амма улууһун
ытык олохтообун үрдүк аатын ыл-
быта туоһулуур. Тапталлаах күндү
киһибит мөссүөнэ тыыннаахпыт
тухары сүрэхпитигэр тыыннаах
буолуо...

Ыарахан кэммитигэр күүс-
көмө, тирэх буолбут дьоммутугар,
Сатабай муниципальной тэриллии
кэлэктиибигэр, тэрилтэ салайа-
аччыларыгар махтанабыт!

Быдан дьылларга бырастыы,
быраһаай.

**Ийэтэ, кэргэнэ, оџолоро,
сиэннэрэ, аймахтара.**

**Киһи Орто дойдуга төрөөн, олох олорон ааһара наһаа кылгас кэрчик
кэм эбит... Итини олус чугас, бииргэ төрөөбүт убайгын сүтэрдэххинэ,
өссө сытыытык өйдүүгүн. Убайым**

МАКСИМОВ Андрей Андреевич

олохтон туораабыта бу дьыл ку-
лун тутар ыйын 30 күнүгэр үс
сылын туолар. Миигиттэн биэс
сыл аџа буолан, кырабыттан убай-
бар тэнгэнэ сатыырбын өйдүүбүн.
Саас араастаһыта биллэр буолан,
оскуолаџа үөрэнэр кэммэр улахан-
нык иилиҥкэйдэспэтэх эбиппин.
Арай сайынҥы сынныаланҥа, от
үлэтигэр, сир аһыгар, күһүҥгү
куска, куобахха отой арахсыбак-
ка бииргэ сылдыар түгэммитигэр
убай киһи быһыытынан истинник
сүбэ-ама биэрэрэ. Мин туспар
ис сүрэбиттэн кыһаллара, сиргэ
хонорго тџҥмолпун-хаппаппын
көрөрө, аһыыр аспытын дьаһайара.
Бүлүү өрүс үрдүгэр олорбут бу-
оламмыт, уол оџолор мотуордаах
тыынан сылдыары, тыаџа, окко-мас-
ка, булка матасыкылы ыытары отой

кыра эрдэхтэн сатыырбыт. Онно
барытыгар миэхэ убайым учуутал
буолбута, тизхиникэ ымпыгын-
чимпыгын, кыра өрөмүөнүгэр тийэ
кини үөрэппитэ.

Андрей Үөһээ Бүлүү М.А. Алексеев
физмат оскуолатын ситиһиилээхтик
үөрэнэн түмүктээбитэ. Баџатын хоту
СГУ физмат факультетын бүтэрэн,
Сунтаар, Орто Халыма, Дьокуускай
оскуолаларыгар уонча сыл учуу-
таллаан баран, СГУ ааџар-суоттуур
киинигэр инженер-программиһынан
үлэлээбитэ. Баартыа, сэбиэскэй
былаас биир күнүнэн суох буолуута,
түһүүлээх-тахсыылаах, дьалхаан-
наах 90-с сыллар, үп-харчы кы-
рыымчык кэмнэрэ, хомойуох иһин,
убайым олоџор элбэх уларыыыны
киллэрбиттэрэ. Убайым учуутал
идэтигэр, СГУ-га ис кыабын толору
туһаммакка, көрдөрбөккө барда...

Түбэйгэ бииргэ улааппыт доџоро
Данилов Сергей Матвеевиһы кытта
Түбэй, Сизэй, Элгээйи үлэтэ суох
хаалбыт ыччаттарын түмэн, дьиз
тутуутунан утумнаахтык дьарыкта-
нан, дьон-сэргэ хайџалын, махталын
ылыахтарын ылбыттара.

Убайгын кытта ыкса бодоруһуум,
биир санаанан сылдыыбыт ити
кэмтэн саџыллан ордук биллибитэ.
20-чэ сыл олус иллээхтик, өйөһөн-
өйдөһөн үлэлээбиппит. Дьонугар
истин-иһирэх сыһыаннаах, элбэх
табаарыс-доџор дьонноох, сырдык
санаалаах, үлэтигэр саҕаны-кэрэни
өрө тутар, кыраттан да үөрүннээн,
саха киһитин сиэринэн булту-
ур-алтыыр, онтун сатаан астыыр
дьынгнээх айылџа оџото этэ.

2000 сыллар саҕаларыгар хоту

улуустарга тутууга, өрөмүөнгэ
элбэхтэ барбыта-кэлбитэ. Эдэр
сааһыттан булка-балыкка убам-
мыт буолан, бултаах-астаах Булун
улууһун дойду онгостон, олоџун
аргыһын көрсөн, ыыр бааччы
олохсуйан олорбута. Ол тухары,
өссө ийэлээх аџабыт бааллары-
на, төрөппүттэригэр, биэс бииргэ
төрөөбүттэригэр бултаабыт күһун-
хааһын, кыһынын тџҥ балыгын куу-
лунан тэрийэн куоракка тиксэрэрэ.
Миигин өрүү булт кэмигэр эбэтэр
күһүҥгү балыкка ыңгырара да, наар
туох эрэ кыайтарбат буолан иһэрэ.
Билигин кэлэн наһаа хомойобун...

Убайым Андрей Андреевич саха
эр киһитин сиэринэн дириҥ тол-
куйдаах, быһаччы быһаарыылаах,
олох-дьаһах, булт-ас сиэрин-туо-
мун булгуччу тутуһар уонна ирдиир
да этэ. Дьонго-сэргэџэ хаһан да
сирдэрбэтэх буолуохтаах. Көҥүл
санаалаах, олоххо тугу баџарбытын
ситиһэ сатыыр баџалаах, туруо-
руммут сыалын толоро сатыыр
мөккүөннээџэ...

65 сааһын томточчу туолан баран,
бу олохтон туораабыта, дьынҥинэн,
этэнгэ сылдыар эр киһиэхэ ити
элбэх саас буолбатах.

Хомойорум диэн биир: биирдэ
бэриллэр олобу ситэ олорбокко
арый эрдэ барда...

Эрэнэрим диэн: убайым Андрей
Андреевич курдук ыраас, аһаџас,
дьонго барытыгар үчүгэйи эрэ
баџарар киһи Ырайга (ол баар
буоллаџына) тийидэџэ, дууһата онно
уоскуйдаџа...

Бу олоххо убайым ситиспэтэџин,
ситэ олорботобун икки уола, икки
кыыһа уонна сиэннэрэ ситиһиэхтэрэ
уонна ситэриэхтэрэ!

**Быраата
С.А. МАКСИМОВ.**

Саха сириҥ устуоруйатын бөдөҥ
чинчийээччи, кыраайы үөрэтээччи,
уопсастыбаннай диэйтэтэл, усту-
оруйа билимин хандьыдаата,
Арасыйыа уонна СӨ култууратын
үтүөлээх үлэһитэ, СӨ култууратын
бочуоттаах үлэһитэ, Арасыйыа Му-
суойдарын сойууһун бүрүсүдүүмүн
бочуоттаах чилиэнэ, СӨ Старей-
шиналарын Үрдүкү Сэбиэтин чи-
лиэнэ, Хотугу пуорум академиятын
дьынгнээх чилиэнэ, СӨ Духуобунаска
академиятын бочуоттаах академига,
Мэнэ Хаҥалас уонна Таатта улууһун,
Мэнэ Хаҥалас Тарабай, Бүтэйдээх
нэһилиэктерин бочуоттаах граџда-
нина

ШИШИГИН

Егор Спиридонович

бу дьыл кулун тутар 22 күнүгэр 76
сааһыгар олохтон соһуччу туора-
абытынан, кини дьиз кэргэнигэр,
аймахтарыгар, бары билэр дьонугар
дириҥ кутурбаммытын биллэрэбит.

**“Ситим” Медиа-бөлөх,
“Кыым” хаһыат.**

Күнгэ көрбүт тапталлаах балтыбыт, ыал соботох обото

АФАНАСЬЕВА Иванна Валерьевна

баара-суоҕа 29 сааһыгар уһун ыарахан ыарыыттан күн сириттэн күрэммитэ бу дьыл кулун тутар 29 күнүгэр 40 хонугун туолла. Оҕобут котоку бу кылгас кэмгэ олон ааспыт олоҕо, күн сардангатын курдук күлүмнээн баран суох буолла...

Ньурбачаан оскуолатыгар ситиһиилээхтик үөрэнэн, ме́дколледжа үөрэммит сылларыгар актыыбынай позициялаах, туохха барытыгар талааннаах биир бастыг устудуон этэ. Бииргэ үөрэнэр оҕолоро “Иванна – универсал” диэн, дэлэбэ хайбаан этиэхтэрэ дуо. Үөрэбин бүтэрэр сылыгар эмискэ ыарыы буулаан, доруобуйата айгыраан барбыта. Дьэ, онтон ыарыыны утары кытаанах санаатынан охсуһар кэмэ кэлбитэ. Олобун биир кэрэ кэрдиһэ итинник хомолтолоохтук саҥаламмыта. Ол тухары биир да тылынан “мин ыалдыабын”, “айака” диэн хаппырыыс тыллары биһиэхэ иһитиннэрбэтэҕэ. “Инбэлиит” диэн тылы сөбүлээбэтэ өтө көстөр этэ. Үлэлээбит поликлиника-тын, кэлэктибин наһаа да сөбүлүүрэ,

Чуораанчык добордоох буолангын, Дууһалыын эдэринг, дьоллообун. Оҕоҕо билиини биэрээри, Сырдыкка, үөрэхкэ сирдээри Учугутал аналын сүкпүтүн...

Тапталлаах күн күбэй ийэбит, эйэбэс эбэбит, үөрэбирии эйгэтигэр өр-сыл учугуталынан бэринилээхтик үлэлээбит, үлэ бэтэрээнэ, СӨ үөрэбириитин туйгуна, СӨ үөрэбириитин бочуоттаах бэтэрээнэ

ПОПОВА Альбина Трофимовна

ыарахан ыарыыттан күн сириттэн күрэммитэ биир сылын ааста. Ийэбит билигин баара буоллар, кулун тутар 30 күнүгэр 76 сааһын туолуох этэ.

Альбина Трофимовна Попова 1948 сыллаахха Сунтаар улуутугар Анна Петровна Кулаковская, Трофим Дмитриевич Петров учугутал идэлээх дьиэ кэргэнгэ иккис оҕонон күн сирин көрбүтэ.

Оҕо сааһа Бэрдигэстээх нэһилиэгэр ааспыта. 1967 сыллаахха оскуоланы ситиһиилээхтик бүтэрбитэ. 1972 сыллаахха М.К. Аммосов аатынан СГУ биолого-географической салаатын бүтэрэн, учугутал идэтин баһылаан, үлэтин ыраах Ленскэй оройуонугар география учугуталынан саҥалаабыта. Эрчимнээх, сатабыллаах, эппиэтинэстээх эдэр үлэһит быһытынан бэйэтин көрдөрөн, дириэктэри солбуйааччынан, кэлин оскуола дириэктэринэн кыһамнылаахтык үлэлээбитэ.

Ийэбит 40 сыл кэринэ сыратын-сылбатын оҕо ийтиитигэр, уопсай үөрэхтээһингэ уурбута. Арасыййатаабы географической уопастыба чилиэнэ, Арасыййатаабы «Знание» уопастыба солбуллубат лиэктэрэ, ырапагандыыһа этэ. Идэтин баһылаабыт уопутун улууска, өрөспүүбүлүкэҕэ ытыгылар араас эминэ-эргэ, кууруска бэчээттэтэн тарҕаппыта.

Попова Альбина Трофимовна өр кэмнэ Бэрдигэстээхтээби 2-с №-дээх орто оскуолатыгар кыргыттарга технология урогун

үөрэппитэ. Уруоктара олус интэриэһинэй буолаллара, санаттан сананы, сонунтан сонуну астыырга, тигэргэ үөрэтэрэ. Элбэх кыыс үөрэх таһынан «Чародейка» диэн эбии үөрэхтээһин дьарыгар сылдыара. өрөспүүбүлүкэтээби араас быыстапкаҕа кыттан 1-кы истиэпэннээх дьупулуомнарынан, Аан дойдуга харыстабылын кэммитэтин дьупулуомунан наҕараадалааммытара. Ону тэнэ технология, үлэ урогун кэбинитигэр кизг билиини анаардас үлэнэн эрэ буолбакка, бары өттүнэн сайыннараарга, билиини биэрэргэ аналлаах, туспа мэтти-дйикэ оностон, кизг сэнгээрийини ылбыта. Ол түмүгүнэн кини тэрийбит кэбинитэ улууска, өрөспүүбүлүкэҕэ технология урогун мэтэдьиичэскэй түмсүүтүн киинэ буолбута.

Олоххо көхтөөх сыһыана кинини араас уопастыбаннай хамсааһынна, түмсүүлэргэ сирдиирэ. Улууспутугар өр кэмнэ дьахталлар хамсааһыннарын сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн, дьокутаатынан, оскуола идэлээх сойууһун салайааччытынан, түөлбө начаалынныгытынан, технология учугуталарын түмсүүтүн салайааччынан энкилэ суох үлэлээбитэ.

Олобун аргыһын көрсөн, аҕабыт Попов Максим Ильичтиин ыал буолан 3 оҕоломмуттара. Оҕолоро бары үөрэхтэнэн, идэ баһылаан, ыал буолан, оҕолононурууланан, бигэ туруктаах олохтонон олороллуруттан олус үөрэрэ. Эргиччи талааннаах, кизг билиини биэрбит учугутал, олобун устата үлэни өрө туспут бэринилээх үлэһит, сатабыллаах салайааччы, эппиэтинэстээх уопастыбаннык, истин довор, тапталлаах ийэ, иһирэх эбэ Альбина Трофимовна Попова олобун тухары тута сылдыбыт суолдута – «Тухтан да толлубакка иннинг диэки эрэллээхтик баран ис» диэн. Ийэбит ис-иһиттэн үөрүннээн, эйэбэс майгылааҕа, дьонго истин сыыаннааҕа, кими баҕарар кытары уопсай тылы булара, кыһалҕалаах киһиэхэ кыаҕа тийиэринэн көмөлөһө сатыыра, туруоруммут сыалын хайаан да ситиһэрэ.

Күндү киһиби́т сырдык мөссүөнэ, эйэбэс майгыта, сүбэтэ-амата биһиги сүрэхпитигэр-өйбүтүгэр мэлдьи хаалыаҕа, ийэбит ситэ олорботох олобун оҕолоро, сиэннэрэ утумнаан салгыахпыт.

Оҕолоро, күтүөттэрэ, кийиитэ, сиэннэрэ.

Төлөбүрдээх өнгө бары көрүнгэ:

эбэрдэ, кэриэстэбил, ахтыы, биллэрии, махтал, сүтүк биллэриитэ, реклама, кинигэ, сирунаал атытыа.

Биһиги аадырыспыт:

“Бэчээт дьиэтэ”, Орджоникидзе уул., 31, 111 хос, төл.: 34-05-03, 8-924-367-01-56

Күндү балтыбыт Тания, күтүөппүт Сергей, бары оҕолор! Тапталлаах аҕабыт, эһэбит, ыарахан ыарыыттан биһиги кэккэбититтэн букатыннаахтык барбытынан, ди́ринг кутурбаммытын тиэрдэбит, аһыгытын тэнгэ үллэстэбит.

ШИШИГИН Егор Спиридонович –

дьоһун олобу олорбут Саха сирэ барыта билинэр ытыктыыр, сүгүрүйэр киһитэ. Кини дойдутун үйэтиитигэ үлэлээн кэлбит үтүөтүн Саха сирэ эрэ буолбакка, Арасыййа эмиэ билинэн, эһигинниин тэнгэ курутууар.

Үөрэнэн ылбыт идэтин сүннүүнэн сөптөөх уонна төрөөбүт норуотугар көлүөнэлэр ситимнэрин быспат туһугар, туһалаах хайысханы – мусуой дьыалатын сайыннарыыны – талан үйэтин тухары бэринилээхтик, айымнылаахтык үлэлээн кэллэ. Саха сиригэр култуура, ускуустуба, мусуой үлэтэ сайдарын туһугар сүүстэн тахса научнай үлэни суруйан, Саха сирин мусуойдарын аан дойдуга сэнгээритигэр таһаарбыт улахан үтүөлээх.

Егор Спиридоновиһы биһигини кытта аймахтыы буолуобуттан аҕа, эһэ киһи быһыытынан олус үрдүктүк сыаналыыбыт. Хаан балтыларбытын, бырааппытын түбүктээх үлэтиттэн быыс булан тапталлаах кэргэнэ Анна Афанасьевналыын атахтарыгар туралларыгар күүс-көмө буолан, истинг тапталынан улаатын-нарбыттарыгар мунгура суох махталбытын тириэрдэбит. Оҕолор үтүө дьоннорун олохторун салгыахтара, ааттарын ааттатыахтара диэн билгэ эрэллээхпит.

Убаастабыллаах Егор Спиридонович, уһун уугар сымнабастык утуй, быдан дьылларга бырастыы.

Таатта Чымынаайыттан Евлевтэр аймах.

Сырдык санаалаах, мэлдьи үөрэ-көтө сылдыар үтүө майгылаах, тапталлаах кэргэн, икки уол күндү ийэтэ, эрэллээх үтүө добор, бэринилээх, эппиэтинэстээх үлэһит, биһиги, айхаллар, олус убаастыыр киһиби́т

ГРИГОРЬЕВА Елена Ивановна

2024 сыл кулун тутар 20 күнүгэр 75 сааһыгар Дьокуускай куоракка олохтон туораата.

Елена Ивановна 1993 с. Айхал сиригэр-уотугар үктэниэбиттэн бу бөһүөлэҕи, манна олоорор араас омук дьонун, хоту дойдуга ураты киһиммэтин тута олус сөбүлээбитэ, чугастык ылыммыта. Бу сылтан олобун саҥа түһүмэҕэ саҕаламмыта: уопастыбаннай олоххо көхтөөхтүк кыттыбыта, ыччакка үтүө настаабыннык буолбута. 30 сыл устата элбэх эдэр исписэлиискэ көмөлөспүтэ, ыллыктаах сүбэтинэн-аматынан өйөөбүтэ. Ыһыах, биир дойдугаахтар култуурунай-маассабай тэрээһиннэрэ кини кыттыыта суох ааспаттара. 2018 с. бөһүөлэк бэтэрээннэрин сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн талыллыбыта. Элбэх тэрээһини салайан ыппыта, бөһүөлэк, оройуон тэрээһинигэр бэтэрээннэр мэлдьи көхтөөхтүк кытталлара. Елена Ивановна чабылхай олобу олорон ааста, Айхал дьонугар-сэргэтигэр убаастабылы, ытыктабылы ылла.

Күндү киһиби́т олохтон туораабытынан, ди́рингник курутууан туран чугас дьонугар, аймахтарыгар ди́ринг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Айхал бөһүөлэгин “Эрэл” национальной түмсүүтэ.

Тапталлаах убайбыт

ШИШИГИН Егор Спиридонович

Мэнгэ Хангалас Тарабай нэһилиэгиттэн төрүттээх Дьокуускай олохтооҕо, Арасыййа уонна Саха сирин култууратын үтүөлээх үлэһитэ, кулун тутар ый 22 күнүгэр уһун ыарахан ыарыыттан олохтон соһуччу туораабытын ди́рингник курутууан туран бар дьоммутугар биллэрэбит.

Бииргэ төрөөбүттэрин дьыэ кэргэннэрэ Алексеевтар, Борисовтар, Жирковтар, Шишигиннэр.

Ытыктыыр, кизг туттар, оскуолаҕа бииргэ үөрэммит күндү доборбут, Арасыййа, СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ, биллиилээх устуорук, мусуой чинчийтэ, Мэнгэ Хангалас, Таатта улустарын бочуоттаах гражданина

ШИШИГИН Егор Спиридонович

олохтон соһумардык туораабытынан, кэргэнэ Анна Афанасьевнаҕа, оҕолоругар, сиэн-нэригэр, бииргэ төрөөбүттэригэр ди́ринг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Бүтэйдээх орто оскуолатын 11-с кылааһын 1966 сыллаахха бииргэ бүтэрбит доботторо.

Күндү дьүөгэбит, алмаас бырамыысыланнаһын бэтэрээнэ, өр сылларга Амакинка эспэдииссийэтигэр таһаарылаахтык үлэлээбит тапталлаах кэргэн, ийэ, эбэ

ГРИГОРЬЕВА Елена Ивановна

ыарахан ыарыыттан күн сириттэн барбытынан, кэргэнэ Григорий Григорьевичка, уолаттара Яковка, Максимга ди́ринг кутурбаммытын биллэрэбит.

Еленабыт сырдык мөссүөнэ сүрэхпитигэр мэлдьи тыыннаах сылдыаҕа.

Ньурбатаабы эдэр сааһын доботторо: Наталья, Никита Васильевтар, Мария Степанова, Надежда Иванова.

“Ем. Ярославской аатынан Хотугу норуоттар устуоруйаларын уонна култуураларын холбоһуктаах судаарыстыбаннай түмэлэ” СӨ судаарыстыбаннай буддьуөг тэрилтэтин кэлэктиибэ устуоруйа билимин хандьыдаата, РФ, СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ, Арасыййа түмэллэрин Сойууһун Президиумун чилиэнэ, Мэнгэ Хангалас, Таатта улустарын, Амма улууһун Амма нэһилиэгин, Мэнгэ Хангалас улууһун Тарабай, Бүтэйдээх нэһилиэктэрин бочуоттаах олохтооҕо

ШИШИГИН Егор Спиридонович

соһумардык олохтон туораабытынан, чугас дьонугар, аймахтарыгар ди́ринг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Кэбээйи улууһун Мукучу нэһилиэгин олохтооҕо, РФ үөрэбириитин ситимин бочуоттаах үлэһитэ, СӨ үөрэбириитин туйгуна, Кэбээйи улууһун бочуоттаах олохтооҕо

СПИРИДОНОВА Мария Петровна

ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, кэргэнэ Спиридонов Иннокентий Степановичка, оҕолоругар, сиэннэригэр ди́ринг кутурбаммытын тиэрдэбит, аһыгытын тэнгэ үллэстэбит.

Дьокуускайтан, Кэбээйиттэн, Горнайтан, Бүлүүттэн 1964 сыллаахха Бүлүүтээби педагогической училищени бииргэ үөрэнэн бүтэрбит табаарыстара.

Уопастыбаннай диэйтэтэл, устуоруйа билимин хандьыдаата, Арасыййа Федерациятын уонна Саха Өрөспүүбүлүкэтин култууратын үтүөлээх үлэһитэ, Арасыййа Мусуойдарын сойууһун бүрүсүдүүмүн бочуоттаах чилиэнэ, Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ытык Сэбиэтин чилиэнэ, СГУ-га бииргэ үөрэммит доборбут

ШИШИГИН Егор Спиридонович

күн сириттэн соһуччу барбытынан, кини тапталлаах кэргэнэ Анна Афанасьевнаҕа, оҕолоругар, сиэннэригэр ди́ринг кутурбаммытын, аһыгытын тиэрдэбит.

Сидоровтар дьыэ кэргэннэрэ.

Э±ЭРДЭ

Иһирэх эһэрдэ!

Мэнэ Хангалас улуунун уонна I Тыыллыма нэһилиэтин бочуоттаах олохтообун, СӨ норуот хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитин, 30-ча сыл усталаах-туоратыгар Уус Майда улуунугар Ис дыала уорганнарын оройуоннаабы отделин салайааччытыттан сабалаан Дьокуускайга экэнэмиичэскэй контрразведка начаалынньыгар, СӨ Куттал суох буолуутун миниистиригэр (1994–1995 сс.) тийэ үүнэн-үрдээн, саха омук олорон ааспыт устуоруйатыгар биир саамай уустук кэмигэр олус эппиэттээх, элбэх киһи дьылбатыгар дьайар кыахтаах тэрилтэбэ үтүө суобастаахтык уонна үрдүк таһаарылаахтык үлэлээбит

Афанасий Павлович КИРИЛЛИНИ

80 сааскын туолар кэрэ-бэлиэ күнгүнэн ис сүрэхпиттэн долгуйан, үөрэн туран итиитик уонна истинник эбэрдэлиибит!

Ытыктабыллаах Афанасий Павлович! Эн судаарыстыба куттал суох буолуутун миниистиринэн үлэлиир кэмгэр үлэн-хамнаһын, ситиһилэрин дойду таһымыгар үрдүктүк сыаналаммытара, билиин-көрүүн өрөспүүбүлүкэбит бырамыысыланнаһа сайдарыгар, чуолаан 90-с сс. дьалхааннаах кэмгэ, өйөбүл, биллэр-көстөр күүс-көмө буолбута. Эн уонна эн быһаччы салалтабынан үлэлээбит биир идэлээхтэрин ураты бырааптаах уонна боломучуйалаах дуоһунаска олорон, быраабы араначчылыыр уонна судаарыстыба

интэриэһин көмүскүүр анал уорганнар ааттара-суоллара тулхадыйар кэмигэр, дьон дьылбатын алдыаппакка сирдээхтик үлэлээбиккит, норуот итэбэлин ылан, анал уорганнар дьонун ааттарын сөргүтүргэ бэйэбитинэн холобур буолбуккут – эһиги үлэбит-хамнаскыт дынчакхчы норуот туһугар аһаҕаһытын кэрэһилиир.

Эн быһаччы салалтабынан уонна кыһамныгынан 1928 с. тахсыбыт, саха норуотун интэлигиэнсийэтин имири эһэ сыспыт ыар содуллаах уураах көтүрүллүбүтэ, 1920–1930 сс. олобо суох буруйдааммыт биһиги үһүлүччулаах дьоммут үтүө ааттара тиллибитэ, бар дьонго төннүбүтэ. Араас уустук мөккүөрдэргэ, быһылааннарга мындыр, сөптөөх быһаарылары тобулан, үгүс саха ыччатын албас буруйдааһынтан, балыыртан араначчылаабытын. Ол сүнгэн ситиһиигин, кыһамныгынан саха норуота бары өйдүүбүт, диригиник сүрүйэбит, махтана саныыбын. Норуотун, төрөөбүт өрөспүүбүлүкэн иннигэр үтүөбүн үгүс көлүөнэ саха дьонно махталынан ахтыаба, хаһан даҕаны умнуо суоҕа. Ол кыһамныын, сыралаах үлэн суолтата сыл-хонук аһан истэбин айы өссө суолталанан иһиэбэ.

Үтүө-мааны Афанасий Павлович! Түгэни туһанан, бу Ытык сааскар үктэммит дьоро күнгүнэн өссө төгүл ис сүрэхпиттэн эбэрдэлиибит! Эһиэхэ саха алмааһыны кытаанах, чэгиэн туругу, уһун, дьоллоох олобу, этэнгэ буолууну, табыллыны баҕарабыт!

Бары үтүөнү кытта
“Ситим” медиа-бөлөх,
“Кыым” хаһыат.

Муус устар 3 күнүттэн өрүс уонна кыһынны суолунан таһаары тиэйи ыйааһына түһүмэбинэн аччаан барыаба

Росавтодор ФКУ иһинэн тэриллэн үлэлиир “Бүлүү” Упрдор иһитиннэрбитинэн, 2024 сыл муус устар 3 күнүттэн “Дьокуускай – Аллараа Бэстээх” хайысханан Өлүөнэ өрүһү, “Халыма” федеральнай суол Р-504 килэмэтиригэр Алдан өрүһү, ону сэргэ “Бүлүү” А-331 федеральнай суол Алдан өрүһү туоруур кыһынны суолларга 30 туннаттан үөһэ ыйааһыннаах тырааныспардар айаннарын тохтоторго былаанньыллар. Муус устар 15 күнүттэн “Бүлүү” А-331 уонна “Халыма” Р-504 тыраасаларга өрүс суолларын сабаллар, бары көрүг тырааныспарга айан кытаанахтык бобуллар.

“Бүлүү” ФКУ Упрдор санатар: 2024 сыл муус устар 1 күнүттэн “Бүлүү” А-331 федеральнай буор суол Саха сириг Таас Үрэх салиэннэтигиттэн Иркутскай уобалас Верхне-марково бөһүөлгэр диэри учаастага (1310+585 км –2146+740 км) сабыллар.

Тырааныспар ыйааһынын аччаты күнэ-дьыла муус хайдах уларыырыттан уонна халлаан туругун көрөн уларыыан сөп. Чопчу кэмгэ тобоостоох иһитиннэриини “Бүлүү” ФКУ Упрдор официальной сайытыгар сииһили билсизэххитин сөп.

Өрүс уонна кыһынны суолларга ыйааһыны аччаты барыллаан болдьоҕо

№ п/п	Өрүс	Өрүһү туоруур суол	30 т диэри ыйааһыннаах көлө	20 т диэри ыйааһыннаах көлө	Суол сабыллар кэмэ
1	Бүлүү	Үөһээ Бүлүү “Бүлүү” суол 660 км	03.04.2024	10.04.2024	15.04.2024
2	Бүлүү	Күндээдэ “Бүлүү” суол 807 км	03.04.2024	10.04.2024	15.04.2024
3	Бүлүү	Устье “Бүлүү” суол 956 км	03.04.2024	10.04.2024	15.04.2024
4	Бүлүү	Кириэстээх “Бүлүү” суол 1049 км	03.04.2024	10.04.2024	15.04.2024
5	Өлүөнэ	Дьокуускай – Аллараа Бэстээх “Халыма” суол	03.04.2024	10.04.2024	15.04.2024
6	Алдан	Хаандыга – Мэнэ Хангалас “Халыма” суол 365 км	03.04.2024	10.04.2024	15.04.2024

“Бүлүү” ФКУ упрдор пресс-сулууспата.

КҮНДҮ ААБААЧЧЫ!
Кулун тутар 29 күнүгэр 18:30 чаастан

«КҮН ДЬОНО»

диэн өбүгэ үгэһин көрдөрөр, ырыалаах-тойуктаах
этно-фольклорнай дьүһүйүү кэнсиэргэ ыңгырабыт!

«КҮН ДЬОНО» бырайыак биллиилээх историк **Иван Игнатьевич Николаев** 2023 с. тахсыбыт «Происхождение народа саха и его геокультурного комплекса» диэн күүстээх монографиятыгар олобуран, үөскээн-тэнийэн табыста.

Бу монография саха норуотун төрдүн-уһун, түг былыр үөскээбит кистэлэннэрин туһунан сииһили кэпсиир, толорутук арыар дириг суолталаах үлэ буолар.

Эһигини күүтэр:

- Этно-музыка, видео, дьүрүскэн дорҕоон добуһуоллаах тыыннаах дьүһүйүү кэнсиэр;

- Саха омук үөскээбит историктаах научнай чакчыларга олобуран сырдатый;

- Өбүгэбит үйэлээх сирин-туомун, үгэстэрин көрдөрүү;

Култуурабытын үйэтитэ, олохо тирэххитин чингэтэ, саҥа билии ылына кэлэргитигэр ыңгырабыт!

Буолар сирэ: Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан Норуоттар добордоһууларын дьиэтэ

Күнэ-дьыла: кулун тутар 29 күнэ, 18:30 чаастан

Билиэттэр: Опера уонна Балет театра, Норуоттар добордоһууларын дьиэтэ, “Киин” киинэ тыйаатыра. Онлайн-билет sakhaconcert.ru сайтка!

БИЛИЭТТЭР

АЛМАЗКРЕДИТСЕРВИС

Өбүгэ үгэһин көрдөрөр дьүһүйүү

КУН ДЬОНО

КУЛУН ТУТАР 29 18:30

«АЛМАЗКРЕДИТСЕРВИС» үлэһиттэрин аһаҕаһыттан ТУРУОРААЧЧЫ РЕЖИССЕР: НАТАЛЬЯ КРАЛИНА

ТӨРҮТ ДОРҔООН САЛАЙААЧЧЫТА: АРЧЫЫНА

М.К. АММОСОВ ААТЫНАН ХИФУ «СИЯНИЕ СЕВЕРА» НОРУОДУНАЙ УҢКУУ АНСААМБЫЛА ОЛОНХО ТЕАТРЫН АРТЫЫСТАРА – ЧООРУОС ИВАНИДА, МИИТЭРЭЙ УЙБАНЫАП МУУСУКАНАН КИЗЭРГЭТИИ: «КЫЛ САХА» ТӨРҮТ ДОРҔООН БӨЛӨҔӨ • РЕНАТ МАКСУТОВ

МИР СЛУХА ИСТИИ ЭЙГЭТЭ

Билигин үчүгэй хаачыстыбалаах истэр аппараат элбэх көрүнэ араас сыанаба атыыга баар. Олор тас көрүгүннэринэн туох да улахан уратылары суох.

Биһиги сыалбыт – мөлтөхтүк истэр киһиэхэ атын дьонтон итэбэһэ суох алтыһарыгар, үлэлииригэр кыабы биэри. Кулгаабы эрчийэргэ, сөпкө истэргэ аналлаах Видэкс, Сигния, Отикон, Ресаунд бастың аппарааттары сүбэлиибит. Кулгаах иһигэр да, тас өттүгэр да кэтэрдиллэр сөп. Сэрээттиир тэриллээх эбэтэр батарыйаканан иитиллэллэр. Төлөпүөнтэн быһа салайар кыахтааххыт.

Киһи туох идэлээбиттэн, дьарыктаабыттан ханнык истэр аппарааты талара тутулуктаах. Аппараат тас көстүүтүгэр эмиэ быһаарар суолталаах: кулгаах таһыгар, иһигэр кэтэрдиллэр, тыаһын-ууһун улаатыннарар кыахтаах эбэтэр суох.

Тыаһы-ууһу үчүгэйдик тиэрдэр хаачыстыбатын төһөнөн ирдиигит да, оччонон араас технологиялаах буолар. Сүрүн технологиялары таһынан канаалын ахсаана элбэх. Бу технологиялар үлэлэрин алгоритма чуолкай буоларыгар аппараат систиэмэтин хас биирдии диапазонугар болҕомто эрэйиллэр.

Дьокуускай, Хабаров уул. 19-на.
Билсэр тел.: 70-70-54; 70-50-47.
Уһатан төлүүххэ (рассрочка) сөп (ол иһигэр Сбербаан).
Былаастык каартанан төлөһөр кыахтааххыт.
Мэктиэтэ (гарантията) – 1 сыл.

Бэнидиэнньик					
6:00 Саҥа күн 6+	ная программа 12+	13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+	17:30 Күн дэлэйэ 6+	18:15 Проавто 12+	2:15 Саха Сирэ 12+
9:00 Утро Якутии 6+	12:15 Эйгэ 6+	13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+	18:00 Саха Сирэ 12+	18:45 Репортаж 12+	2:30 Спорт сулустара 6+
10:00 Саха Сирэ 12+	14:00 Тэтим 6+	14:00 Тэтим 6+	18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+	19:00 "Якутия" информационная программа 12+	3:00 Сайдис 6+
10:15 Саха сатаабата суох 6+	15:00 Алгыс баһа сыланнын 12+	15:00 Кэрэ кэпсээн 6+	18:45 Дойдум дьоно 12+	19:15 өркөн өй 6+	3:30 Якутск сегодня 12+
10:45 Сайдис 6+	16:00 Актуальное интервью 12+	16:15 Якутск сегодня 12+	19:00 "Якутия" информационная программа 12+	20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+	4:15 Документальный фильм с субтитром 12+
11:15 Күн дэлэйэ 6+	16:15 Якутск сегодня 12+	17:00 Тэтим 6+	19:15 Олох үөһүгэр 12+	21:00 Уонна...12+	5:45 Дойдум дьоно 12+
11:45 Репортаж 12+	17:00 Аал-луук мас 6+	17:45 Репортаж 12+	20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+	22:00 Саха суола 6+	
12:00 "Якутия" информационная программа 12+	17:45 Исторические вехи развития парламентаризма в Якутии 12+	18:00 Саха Сирэ 12+	21:00 Далбар Хотун 6+	23:00 Эйгэ 6+	Баскыһыанньа
12:15 Эйгэ 6+	18:00 Саха Сирэ 12+	18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+	21:30 Дойдубут туһугар 12+	0:15 өркөн өй 6+	6:00 Сайдис 6+
13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+	18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+	18:45 Дойдум дьоно 12+	22:15 Дойдум дьоно 12+	1:30 Якутск сегодня 12+	6:30 Геван 12+
14:00 Тэтим 6+	18:45 Дойдум дьоно 12+	19:00 "Якутия" информационная программа 12+	22:30 Итоги дня 12+	2:15 Саха сатаабата суох 6+	7:00 Дойдубут туһугар 12+
15:00 өркөн өй 6+	19:00 "Якутия" информационная программа 12+	19:15 Талбан 12+	23:00 Эйгэ 6+	2:45 Тэтим 6+	7:45 Айар-тутар тыам сирэ 6+
16:15 Якутск сегодня 12+	19:15 Олох үөһүгэр 12+	20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+	0:15 Талбан 12+	3:45 Сайдис 6+	8:30 Саха итэҕэлэ 12+
17:00 Урбаан 6+	20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+	21:00 Далбар Хотун 6+	1:30 Якутск сегодня 12+	4:15 Документальный фильм с субтитром 12+	9:00 Истинг илдьит 6+
17:30 Сүдү талаан сыдыаайа 6+	21:00 Далбар Хотун 6+	21:30 Дойдубут туһугар 12+	2:15 Саха сатаабата суох 6+	5:45 Дойдум дьоно 12+	9:45 Будем вместе 12+
18:00 Саха Сирэ 12+	21:30 Дойдум дьоно 12+	22:15 Дойдум дьоно 12+	2:45 Тэтим 6+		10:00 Наш университет 6+
18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+	22:00 Алгыс тыыннаах дьонун олох. Атос Кулаковскай сырдык кэриэһигэр 12+	22:30 Итоги дня 12+	3:45 Сайдис 6+	Суббуота	10:15 Дойдум дьоно 12+
18:45 Дойдум дьоно 12+	22:30 Итоги дня 12+	23:00 Эйгэ 6+	4:15 Документальный фильм с субтитром 12+	6:00 Сайдис 6+	10:30 Хотугу сулус 6+
19:00 "Якутия" информационная программа 12+	23:00 Эйгэ 6+	0:15 Талбан 12+	5:45 Дойдум дьоно 12+	6:30 Геван 12+	11:00 Ума палата 6+
19:15 Талбан 12+	0:15 Талбан 12+	1:30 Якутск сегодня 12+		7:00 Саҥа күн 6+	11:30 Эр Бэрдэ 12+
20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+	2:15 Саха сатаабата суох 6+	2:45 Тэтим 6+	Бээтинсэ	9:00 Истинг илдьит 6+	12:00 "Якутия" информационная программа 12+
21:00 Далбар Хотун 6+	2:45 Тэтим 6+	3:45 Сайдис 6+	6:00 Саҥа күн 6+	9:45 Парламентский вестник 12+	12:15 Аал-луук мас 6+
21:30 Якутия в деталях 12+	3:45 Сайдис 6+	4:15 Документальный фильм с субтитром 12+	9:00 Утро Якутии 6+	10:00 Айар-тутар тыам сирэ 6+	13:00 Ыллыгыт 12+
22:15 Дойдум дьоно 12+	4:15 Документальный фильм с субтитром 12+	5:45 Дойдум дьоно 12+	10:00 Саха Сирэ 12+	10:45 Кэрэ кэпсээн 6+	13:30 Якутия. День за днем 12+
22:30 Итоги дня 12+			10:15 Кыыс Сайын 6+	12:00 "Якутия" информационная программа 12+	14:30 Сайдис 6+
23:00 Эйгэ 6+			10:45 Навстречу МСИ "Дети Азии-2024" 6+	12:15 Сэбэрэ 12+	16:00 Клевая рыбалка 12+
0:15 Талбан 12+			11:15 Асчыттар 6+	13:00 Күн дэлэйэ 6+	16:30 Северный Патрик 12+
1:30 Якутск сегодня 12+			12:00 "Якутия" информационная программа 12+	13:30 Саха Сирэ. Күнтэн күн 12+	17:00 Далбар Хотун 6+
2:15 Саха сатаабата суох 6+			12:15 Эйгэ 6+	14:30 Саха суола 6+	17:30 Геван 12+
2:45 Тэтим 6+			13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+	15:30 Навстречу МСИ "Дети Азии-2024" 6+	18:00 "Якутия" информационная программа 12+
3:45 Сайдис 6+			14:00 Тэтим 12+	16:00 Саха сатаабата суох 6+	18:15 Истинг илдьит 6+
4:15 Документальный фильм с субтитром 12+			15:00 Эр Бэрдэ 12+	17:00 Кыыс Сайын 6+	19:00 Далбар Хотун 6+
5:45 Дойдум дьоно 12+			15:30 Ыллыгыт 12+	17:30 Геван 12+	20:30 Урбаан 6+
			16:00 Актуальное интервью 12+	18:00 "Якутия" информационная программа 12+	21:00 Якутия. День за днем 12+
			16:15 Якутск сегодня 12+	18:15 Истинг илдьит 6+	22:00 Эн сулускун! 6+
			17:00 Навстречу МСИ "Дети Азии-2024" 6+	19:00 Эн сулускун! 6+	0:00 Айар-тутар тыам сирэ 6+
			17:30 Документальный фильм 12+	21:00 Саха Сирэ. Күнтэн күн 12+	0:45 Якутск сегодня 12+
			18:00 Саха Сирэ 12+	22:00 Кэнсиэр 6+	2:15 Саха Сирэ 12+
				0:00 Клипмейкер 6+	2:30 Якутск сегодня 12+
				0:15 Аал-луук мас 6+	4:00 Документальный фильм с субтитром 12+
				1:00 Кэрэ кэпсээн 6+	5:45 Дойдум дьоно 12+

БЭЛИЭ

Норуот ырыаһыта Раиса Захарова төрөөбүтэ 70 сыла

Муус устар 6 күнүгэр саха норуодунай артыыһа, ырыаһыт Раиса Захарова төрөөбүтэ 70 сылын туолар бэлиэ күнэ буолар. Мин бүгүн эмиэ оҕо сааһым доҕоро Раябын, кини көрдөөх кэпсээнин, хатан күлүүтүн, сөбүлээн ыллыыр ырыаларын санаан кэлэбин. Кини тыа кыра сцена-тыттан саҥалаан, дьон-сэргэ ытыктыыр ырыаһыта буолан тахсыбыта. Мин киниэхэ, бар дьоно таптыыр-ытыктыыр ырыаһытгар, анаан тугу онордум? Ити таптаан сылдьар сирбит “Аллея певцов – Ырыа ыллыга” Раиса Захароваҕа анаан онгоһуллубут ыскаамыйаттан саҥаламмыта.

Ол саҥана бииги бары тап-тыыр ырыаһыппыт Раиса Заха-рова сырдык кэриэһин үйэтитэр туһугар, “өйдөбүннүк-ыскаамыйа туруоруохха сөп эбит” диэн са-наа киирбитэ. Мин Дьокуускайга Карл Маркс пааматынныга турар искибиэригэр хатын-мастар үүнэн дьороһон туралларын уонна субу манна турар Өксөкүлээх аатынан Норуоттар доҕордоһууларын ды-изитигэр Раиса өр кэмнэ Үгкүү тыйаатырыгар солистыы сыл-дьан ыллаабытын-туойбутун, бу искибиэргэ тахсан сынньанарын сөбүлүүрүн бэлиэһэ ылбытым.

Өйдөбүннүк-ыскаамыйа ту-руораары, искибиэр ким бас билиитигэр киирэрин билээри КПРФ Саха сиринээҕи салаа-тыгар утуу-субуу хас да суругу ыыппытым. “Куорат бас билэр искибиэрэ, кинилэртэн көгүллэт”, – диэбиттэрэ. Ол саҥанаабы ку-орат мээрэ Айсен Николаевка сайабылыанна суруйан, көгүлү ылбытым. Кини Строительнай уо-курук оччотообу начаалынныгар Сорочанҥа дыһал ыыппыт этэ. В.А. Сорочан (1953–2020 сс.) төһө да туора омум кинитэ буоллар:

“Раиса Захарованы бэркэ билэбин, ырыатын мэлдьи истэбин, киниэхэ анаммыт Ыскаамыйаны үчүгэйдик эскиистээн онгоруохпут”, – диэн санаабытын көтөхпүтэ.

2013 с. сайыннаах бэркэ туру-нан, онгоһуктуну силигин ситэрэн, үөрүүлээх быһыыга-майгыга ту-руорбуппут. Кыыл Уолун аатынан Үгкүү тыйаатырын дириэктэрэ А.И. Алексеев уонна режиссера Светлана Бессонова сиэри-туому толорон тэрийэн ыыппытара. Ра-иса дьуөгэлэрэ, бииргэ үлэлээбит доботторо кэлэн ахтан-санаан, ыллаан-туойан барбыттарын күн бүгүнүгэр диэри аһара истинник саныыбын.

Бу ааспыт сылларга ким да “Раиса ыскаамыйатын” марайдаа-бата, моһуоктаабата. Үтө дьонто анаммыт маннык өйдөбүннүк ыскаамыйалары атын омум сирдэ-ригэр эмиэ көрүтэлээтим. Бииги туруорбут “Ыскаамыйабыт” саха-лыы тыыннаах, дьонто тийимтиэ. Икки өттүгэр турар вазоннарга сылын аайы Раябыт таптыыр сибэккилэрин олордон көрөбүт-харайабыт, төрөөбүт сириттэн буор аҕалан эбэн эбии тыын киллэрэ-

бит. Ыскаамыйа өйөнөрүгэр кини аатын-суолун, чыынын-хаанын, ыллаабыт ырыатыттан киниэхэ барсар хоһоон тылларын музыка лиратын ийигэр суруйбуппут. Ити барыта уокурук начаалынныга В.Сорочан идийэтэ этэ. Кэлин элбэх ырыаһыттарга, мелодистар-га анаан өйдөбүннүк-ыскаамыйа туруоруутун Ырыа айааччылар сойуустарын салайааччылара А.В. Егоров, С.И. Васильев тэрийэн-дыһайан, тылын-өһүн, ис хоһоонун уо.д.а. сааһылыллар. Аны А.П. Решетникова тэрийбит Муусука уонна фольклор түмэлэ хас ман-нык Ыскаамыйа аайы куар-код онгорон сыһыарар буолла. Онон бу Ыскаамыйаҕа олорон эрэн төлөпүнү дабайдылар да, талбыт ырыаларын истэллэр, ырыаһыты бу баардыы көрөллөр, биографи-атын билсэллэр.

Савва Михайлов Строительнай уокурук салайааччыта буолбутун кэннэ, саҥа мээр С.В. Авксен-тьеваны кытта үлэлэнэн, элбэх

ырыаһыттарга анаан ити курдук Ыскаамыйалары туруордубут. Ол курдук, Хрис-тофор Максимовка, Марина Поповаҕа, Ви-талий Андро-совка, Марфа Колесоваҕа-Расторгуеваҕа, А н а с т а с и я Варламоваҕа, Ва-лерий Ноевка...

Бу ыскаамыйа-ларбыт дьон тох-тоон, сынньанан, ырыаһыттары ахтан аһар сирдэрэ буолла.

Билигин кимизэ анаан оннук Ыскаамыйалары туруорарбытын СӨ Ырыа айааччыларын сойууһун көмөтүнэн быһаарабыт. Сойуус салайааччыта, СӨ норуодунай артыыһа А.В. Егоров онно анаан туспа стелла онотторор баҕа сана-атын эппитэ, бырайыагын биллэр архитектор Н.Н. Алексеев онгорон, куорат тутуутун Генбылааныгар киириэхтээх. Оччобуна бииги таптыыр ырыаһыттарбыт ааттарын дынгнээхтик үйэтитиэ этибит!

“Ырыа ыллыгар” анал ыска-амыйаларга олорон эрэн эдэр ырыаһыттар, ырыа айааччылар кинилэртэн арчылатыа, оттон чу-гас дьонноро ырыаларын истиэ, сибэкки дьөрбөтө ууран ахтан-санаан ааһыа этилэр. Билигин ырыаһыттарбыт үбүлүүйдээх бэлиэ күннэрин бу искибиэргэ, кинилэр талааннарыгар сүгүрүйээччилэр иннилэригэр ахтыһан-санаһан,

ыллаан ааспыт ырыаларын толо-рон бар дьон биһирэбилин ылабыт.

Муус устар 6 күнүгэр Раиса Яковлевна Захарова 70 сааһын туолар бэлиэ күнүгэр аналла-ах тэрээһин буолуоҕа. Күнүс 11 чааска олорон ааспыт дьиэтин таһыгар өйдөбүннүк дуоскаҕа сибэкки дьөрбөтүн ууруохпут. 12 чааска “Ырыа ыллыгар” – ахтыы, биллиилээх артыыстар Раиса Захарова толорбут ырыаларын толоруохтара. Ытыааччылар: “Саха” НХИК үлэһитэ Георгий Белоусов, “Тэтим” араадьыйа эрэдээктэрэ Альбина Тарауки-на. Байаанҥа добуһуоллуохтара: Степан Васильев, Данил Санни-ков. Кини ыллаабыт ырыаларын толоруохтара биллиилээх артыы-стар: Е. уонна А.Егоровтар, А.С. Адамова, А.Дьячковская-Саа-рын, В.Аманатова, С.Васильев, А.Седалищева-Айса, Анна Дьяч-ковская, С.Журавель, Гр. Пет-ров уонна биир дойдулаахтара. Тэрээһини “Саха” НХИК устуоҕа.

Күндү Дьокуускай олохтоох-торо уонна ыалдьыттарга, Раиса Захарова бэлиэ күнүгэр аналлаах тэрээһингэ, кини талааныгар сүгүрүйэн туран, кыттыыны ылар-гытыгар ынгырабыт.

Татьяна БЕРЕЗИНА, РФ уопсай үөрэхтээһинин бочуоттаах үлэһитэ, СӨ үөрэҕириитин туйгуна, Горнай Солобонун нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо.

Бүгүнгү турук хайдабый?

**Сойуус бүгүн хайдах-туох туруктаабый? Бу ыйы-
тыы дьону-сэргэни күүскэ долгутар. Кэпсэтиилэр-
гэ, бассаапка, хаһыакка суруйууларга олобуран
итинник этэбин.**

Ону холобурдаан биир аабааччы (үчүгэй хоһоонньут быһыытынан билэбин) бассаапка бэйэбэр суруйбутун кылгатын, мүлүрүтэн, дьон аатын ыйбакка таһаарабын. Манна дьон эттэххэ, бу кыһалҕа туһунан К. эрдэ эмиз ыйытар этэ.

13.12.2023. Бу К. суруйан эрэбин, өйдөөбөтөхпүн ыйытаары. Бука дьон, хардара сатаан. Биһиги бөлөхтөн (айар-суруйар дьон бассаап бөлөхтөрүн этэр. – А.) Р. уонна Н. Союзка (бу манньк улахан букубаттан уонна «сэбизскэйдии» «союзка» дьон суруйуу дьон суруйааччы сойууһугар сыһыанын көрдөрөр түгэн диэххэ сөп. – А.) кириэрэгэ сайабылыаннаа биэрбиттэр этэ да, хайалара да ааспатахтар, иккиэн да ааһыахтарын сөптөөх курдуктар этэ. «Докумуннарар итэбэс» диэбиттэр үһү – ол сылтан ордук ону көрбөккө сылдыбыттар, саҥа билбиттэр дуу, хайдах дуу?... Ити кирибит дьонго мөлтөхтөр да баарга дылылар, мин бэйэм санаабар, бабар, сыһарым буолуо. Син биир туох да уларыһы барбатах эбит Союзка, син элбэхтэ саҥарылыннылар, кириитикэлэннилэр да. Итини кимизэхэ этиниэххэ сөбүөй?

17.12.2023. Ол эрэн, ити биир Ц-га бүтүн сойуус кыайтарбытын өйбөр батарбаппын. «Үөрэхтээх, билиилээх, билиилээх суруйааччы баардыгы, тобо да көрүбүтүн олорон биэрдибит, биир этини наардаабат Ц-ны тойон-хотун онордугут, сойуускутун күлүүгэ-элэккэ ыттыгыт, Убайдаргыт үлэлэрин сиргэ-буорга тэбистигит?» дьон ыйытыахпын бабарарбын.

06. 02. 2024. Эмиз мунаарар ыйытыкпар харда биэриэ дуу дьон суруйан эрэбин. Ц. дьон бөбөтүн сойууска киллэрээри ыгыртаан эрэр. «Түөрт кинигэлээх, үс рекомендациялаах буоллугут да кириэбит», – диир үһү дии. Ол аата, мин «ааттаах-суоллаах, корочкалаах суруйааччы, бэйизт» буоларбар баара эрэ абыайах кинигэ (билигин харчылаах киһи сүүһү да таһаартарыан сөп) уонна билсиинэн кирибит (сорохторо этини да кыайан сааһылаабат) сойууһаахтартан сурук ыллым да, бүтэр эбит дии. Хайдах суруйарбар, айым-ныбар, дьобурбар, билиибэр ким да кыһаллыбат эбит. Киһи сөбөн да төһөнү сөбүөй? Ц. бэйэтин тэҥинэн дьону мунньар, ордуктары тобо да киллэриэйт?... Ама, Р., Н. киниэхэ тиийбэттэр үһү дуу?... Хаһаанҥа дьэри хаарыан Сойууспутун итинник нэгэй дьонго көңүл айбардатабыт, тобо ким да ити үөскээбит сааттаах балаһыанньаны көннөрө сатаабат?

Санаабар кэтэһэ саныбын ээ... «Суруйааччы сойууһа кимнэ да, туохха да кыайтара илик» диэбиккит иһин туох эмит хамсааһын бараарай дьон кэтэһэн көрдүм да, уу чуумпу.

06.03.2024. Биир Ц. бэйэтэ сөбүлүүр эрэ дьонун хомуйара дьон хайдах да сиргэ баппат быһыы. Чааһынай тэрилтэтин курдук...

Сойууска бааллар бары ити барбах көстүүгэ кыттыгастаахтар дьон санаа миэхэ үөскүүр: биһирииллэр эбэтэр утарсыбаттар. Утарсыбаттар, туора турааччылар саҥата суох сөбүлэннэринэн барыта оноруллар дьон, ол – өссө куһаҥан. Хайаан да бу хобдох, сааттаах быһыы-майгы көнүөн, Сойуус үтүө аата төннүөх тустаах. Ону эһиги, Сойуустар, бэйэбит эрэ көннөрөр кыахтаахпыт, көннөрүөх тустаахпыт.

Дьэ, итинник...
Үөскээбит хобдох быһыыны-майгыны сойуус бэйэтин иһигэр дьыала быһыытынан быһаарар туһунан быһырыын бары чилиэн-нэргэ туһуламмыт «Ыҥырыы сурук» суруллан уонна туһааннаах дьонго тэйдиллэн турар.

Онно этиллэр кыһалҕа быһаарыллыбата, быһыы-майгы көмөтө. Төттөрүтүн, эбии уустугурда. Устаабын быһыытынан талыллыбыт бэрэссэдээтэлэ, толорор сүбэтэ суох олорон сойууска, ити К. суруйбутун курдук, «саҥа чилиэннэри» ылбыт аатырдыбыт. Ол эбэтэр: итини бэрэлээн тэрийбит бөлөх дьон сойуус Устааба диэни төрүт да билбэттэр эбэтэр онно силлиэхтэрин да бабарбаттар... Бу дьон «саҥа чилиэннэр» дьылбаларынан оонньообуттары өйдөөбөттөрө буолуо дуо? Дьинэр, «саҥа чилиэннэр» ортолоругар тыыппалаах хоһоонньуттар, кэпсээнниттэр бааллар. Кинилэр, быһыыны-майгыны билбэт буоланнар, бу угаайыга кириэн биэрбиттэр...

Аны кэлэн, «бабар, бу «Ыҥырыы сурук» дьон-сэргэ билиттигэр эрдэ тахсыбата буоллар, быһыы-майгы атын буолуо этэ...» диэхпит да, буолбут буоллаҕа – эпипитим курдук, кыһалҕаны холкутук, дьыала быһыытынан быһаарар эрэл баара. Ол эрэл бүгүн суох.

Сойууска, тэрилтэ устаабын толоостук кэһэн туран, саҥа чилиэннэри ылыы баарын туһунан эрдэ бэчээккэ суруйан тураллар, холобур, ол туһунан «Туймаада» хаһыакка тахсыбата. Ол дьаабы тобо оноруллар онно эмиз быһаарыллыбата – саҥа чилиэннэр, махтанан, сийиэскэ кинилэри сойууска ылбыт бэрэссэдээтэлгэ куоластарын биэриэхтээхтэр дьон.

Инньэ ҕынан, 2016 сыллаахха буолбут VI сийиэскэ сойуус бука-тын да ыһыллар быһыыта-майгыта үөскээбитэ. Ити кэмнэ, урукку устаап быһыытынан, сойууска кириини сийиэс бигэргэтэрэ. Ону баара, бэрэссэдээтэл И.В. Мигалкин устаап ити ирдэбилин толоостук кэспитин түмүгэр отуттан тахса киһи сойуус толору бырааптаах чилиэнин быһыытынан сананан сийиэстии кэлбитэ. Ол иһин бэрэссэдээт-

элгэ хандыдаатынан турбут Н.В. Михалёва-Сайа бэйэтин устуммута – сойууһу өрүһүэри, ааспыт болдьоххо тахсыбыт сыһыалар хатыланыахтара суоҕа, саҥа талыллыбыт бэрэссэдээтэл, толорор сүбэ, эрэбиисийэлиир хамыһыһа устаап быһыытынан үлэлиэхтэрэ дьон эрэнэн...

Ыҥырыы сурук
Сойууспут, уопастыбаннай тэрилтэ быһыытынан, олус уустук турукка кириэн олорон. Бу сурук онтон биир сүбэнэн тахсар, быһыыны-майгыны төрдүттэн көннөрөр туһугар суруллуна.

2022 сыл ахсынньы 19 күнүгэр сойууспут VII сийиэһэ буолбута. Бу сийиэс, отчуоттуур-быыбардыыр мунньах буолан, сойууспут инники биэс сыллаах үлэтин сүрүн онкулун оноруохтааҕа. Онтубут онук буолбата. Онон сийиэһи тэрийи да, ытыгы да өттүнэн элбэх итэҕэстэр бааллара харгыс-моһол буолла.

Олортон сүрүннэрин ыйабыт. 1-нан, бу VII сийиэс буолуохтаах болдьобун биир сылга уһатыы баарын үрдүнэн, сийиэһи тэрийи туһунан биллэриин олус хойутаан тахсыбата. Онуоха, биллэриин хаһыакка тахсан, устаап ирдэбилин толоруу баар курдук. Ол эрэри, бэрт кыра биллэриин биир «Кыым» хаһыакка ахсынньы 8 күнүгэр, сийиэс буолуо 11 күн иннинэ эрэ бэчээттэммитэ. Ол, биллэн турар, тутах буолан, сойуус сорох чилиэнэ, бэл диэтэр, куоракка олорооччулар, сийиэс буоларын хойутаан биллилэр эбэтэр тустаах кэмигэр букатын билбэккэ хааллылар. Бу түгэн сойуус бары чилиэннэрин кытта үчүгэй ситим суоҕун эмиз көрдөрөр.

2-нэн, бастакы ыйыллыбыт итэбэс содулунан сойуус 145 чилиэннээбиттэн, хос-хос суруллубут боротокуол көрдөрөрүнэн, 81 киһи кытына (сийиэс бэрэссэдээтэлэ Адамов мунньах сабаланытыгар биллэрибитинэн, кворум 4 киһинэн тахсынан, 76 киһи дьон буолбута, онон испииһэҕи көрөр-тэҥниир түбэлтэбэ туох-хайдах быһыы-майгы буолуоҕа чопчу биллибэт). Ол эбэтэр, этилибит боротокуол быһыытынан, 64 суруйааччы сийиэс үлэтигэр кыттыбата, ол аата – СӨ СС чилиэннэрин 44,1 бырыһыана. Бу, төһө да кворум тахсыбытын иһин, мөлтөх көстүү буолара өйдөнөр. Иһитиннэри-биллэри ситэтэ суох буолан, кэлиэх да дьон кыайан кэлбэттилэр. Оттон бэйэлэрин тус туруктарынан кыайан кыттыбатах чилиэннэри ыллаха, куорат иһигэр олорооччуларга анал дьонунан кулаастыыр ууруна ылан кытыннарыаха сөбө. Урукку өттүгэр итинник холобур баар буолааччы. Итиэнэ кыайан кэлбэт суруйааччылар бэйэлэрин быһаарыларын сойуус атын чилиэнинэн этитэллэрэ эмиз баар буолара. Сийиэс онук куоластааһыны көнүллээн ылынара. Ол – суруйааччыга, сойуус чилиэнигэр, ытыктабыл көстүүтэ этэ. Итиэнэ, туһааннаах быһаары ылыннан, бу ситим-сизбэс сайдыбыт кэмигэр онлайн куоластааһын

Бастаан утаа СӨ Суруйааччыларын сойууһугар саҥа кирибит дьонго Сэбизскэй Сойуус Суруйааччыларын сойууһун киниискэтэ бэриллэрэ. Уратыта дьон «Международное Сообщество писателей-союзов. г. Москва» дьон штатмалаах. Бу Василий Алексеев киниискэтигэр МСПС бэрэссэдээтэлэ Тимур Пулатов илии баттаабыт.

да тэриллэн сөбө.

3-нэн, сийиэс ытыллыбыт дьон-уота чааһыгар, куортамыгар хааччахтаах буолан (сийиэс бэрэссэдээтэлэ Адамов иһитиннэрибитинэн), сийиэс үлэтэ ыктарылаахтык ытылынна. Ол түмүгэр салалта уонна ревизком отчуотун бигэргэтии, бэрэссэдээтэли талыы, ситэриилээх сүбэни уонна ревизкому үөскэтии курдук устаабынан сийиэскэ быһаччы сүктэрииллэр поппуруостары көрүү-исти, быһаары дьонна суох буолла.

Ол курдук:
а) саҥа кириэр чилиэннэртэн хомуллар 5-тии тыһыынча солкуобай хайдах-туох туттуллубута, ити хомууртан төһө үп кирибитэ ревизком отчуотугар төрүт да ахтыллыбата – маны кэпсэтиигэ туруорарга бириэмэ тийиэбитэ;

б) устаапка сойуус ситэриилээх сүбэтин сийиэс талара, бигэргэтэрэ этиллэр; ол ҕынан баран, бириэмэбэ ыктарыы баар буолан, ону саҥа бэрэссэдээтэлгэ сүктэрэр туһунан быһаары ылыллыбыт курдук буолбута; ол эрэри, бу суолталаах быһаары куолааска турбутун уонна онно куолаас түмүгэ хайдах буолбутун этэр чачы туһааннаах боротокуолга эмиз суох; итинник көтүмэх сыһыан баар буолан, холобур, бастакы сахалыы суруллубут боротокуол торумугар ревизкомга икки эрэ киһи (Николаев, Санников) бигэргэммиттэрин курдук этиллэр; дьинэр, урукку ревизком састаабыгар Адамов бара, итиэнэ устаапка ревизком үс киһиттэн турара ыйыллар.

4-нэн, устаап 4.5.4 уонна 4.6 пууннарыгар бэрэссэдээтэли талыыга быһаары сийиэс үлэтигэр кыттыбыт чилиэннэр куоластарын үс ҕыммыт иккитинэн ылыллара этиллэр; устаап уонна «О некоммерческих организациях» дьон федеральной сокуон туһааннаах ирдэбилэ толоруллубата (сойуус, юридическай сирэй быһыытынан, «коммерческой суох тэрилтэ» (НКО) дьон статустаах); ол курдук, туһааннаах боротокуолга Мигалкин – 45, оттон Гуринов 35 куолаһы ылбыттара этиллэр, оттон үөһэ этилибит ирдэбил быһыытынан, бу түбэлтэбэ быһаары 54 куолаһынан ылыллыахтаах.

5-нэн, «СӨ СС VII сийиэһин боротокуола» дьон ааттаах докумун олус уһунук уонна хос-хос уларытыллан суруллуна; СӨ СС чилиэнэ Гуринов СӨ СС VII сийиэһин бэрэссэдээтэлэ Адамовка, СӨ СС бэрэссэдээтэлэ Мигалкинҥа, СӨ СС сүбэтигэр бу сыл олунуу 16 күнүнээби суругун кэнниттэн толоруллубут уонна бигэргэтилибит боротокуол син биир сатабай ис хоһоонноох (бэл, «Повестка дня» дьоннэ талыы-быыбар ытыллара ыйыллыбатах).

Онон, СӨ СС VII сийиэһин үлэтэ, дьонна суох эрэ буолбакка, устаапка уонна сокуонҥа олобуруута суох буолла.

Ол быһыытынан, үөскээбит проблеманы, Араассыйа юстицияҕа министиэристибэтин Саха сиринээби

салаатын көрүүтүгэр тиэрдибэккэ, сойуус иһигэр быһаары ылан саҥа сийиэһи ыгыран дьонуннаахтык тэрийэн ытыабыт.

Устаапка сойуус сийиэһин ытыы болдьобун туһунан «не реже одного раза» дьон этиллэр. Онон, «суһал ыгырылаах» дьон буолбакка, учараттаах сийиэс ытыллар кыахтаах, инники VII сийиэс үлэтэ олохтоох быһаарыта суох буолбутун быһыытынан.

Онуоха саҥа сийиэһи тэрийи үлэтин 2016 сыллаах VI сийиэскэ талыллыбыт, бигэргэммит, итиэнэ 2016–2022 сылларга үлэлээбит сирэй салалтаҕа, ситэриилээх сүбэбэ, ревизкомга сүктэрэр сөп: бэрэссэдээтэл И.В. Мигалкинҥа, солбуйааччы В.С. Доллоновка, солбуйааччы Г.А. Фроловаҕа; ситэриилээх сүбэ уонна ревизком чилиэннэригэр: Г.И. Адамовка, А.Г. Гуринов-Арчыланҥа, А.Г. Дунаевка, Н.П. Егорова-Намылыга, М.Е. Иванов-Чуона Мэхээлээбэ, В.П. Николаевка, А.Ф. Постников-Сындысыка, М.С. Санников-Уол Сарсынҥа, В.П. Стручков-Дуулаба Дьуһаалга.

Ыйыллыбыт дьон ыраах олороллорунан, доруобуйаларын туругунан эбэтэр атын төрүөтүнэн кыайан кытыбат буоллахтарына, тэрийэр үлэбэ СӨ СС атын чилиэннэрин кыттыһыннарыаха.

Бу үлэни уталыппакка ытар сөп. Тоҕо диэтэххэ, билингитэ сойууспут юридическай сирэй быһыытынан чопчу туруга суох. Сойууспутун онук саарбах быһыыттан-майгыттан таһаардахпытана сатанар.

Бу сурук кэннэ биир ый иһигэр туох даҕаны быһаары ылыллыбат түбэлтэтигэр суһал ыгырылаах сийиэһи ыгырар үлэни ытарга бэлэммитин биллэрэбит.

Кулун тутар 17 күнэ,
2023 сыл.

Сурукка илии баттаатылар:

Башарина Зоя Константиновна (1998 с. чилиэн), Винокурова Татьяна Ефремовна-Сабыйа (2015 сылан), Гоголев Василий Иннокентьевич-Уйулбан (2016 сылан), Гуринов Афанасий Гаврильевич-Арчылан (2011 сылан), Егорова Светлана Георгиевна-Тулуйхаана (2022 сылан), Иванов Иннокентий Андреевич (2019 сылан), Кардашевская Александр Николаевна-Харыстаана (2006 сылан), Карманова-Ноева Саргылаана Еремеевна (2011 сылан), Лонкунова Августина Яковлевна (2009 сылан), Михалёва Наталья Владимировна-Сайа (1994 сылан), Наумов Дмитрий Федосеевич (2006 сылан), Прокопьев Прокопий Яковлевич-Чуукаар (1992 сылан), Сабарайкина Лина Михайловна-Алтына (2001 сылан), Санников Михаил Семёнович-Уол Сарсын (2015 сылан), Семёнова Валентина Григорьевна (2009 сылан), Спиридонова Саргылаана Семёновна-Кэрэмэс Кийиитэ (2005 сылан), Угаров Гавриил Спиридонович-Угаалаах (1992 сылан).

Или баттырга сөбүлэннэрин бассаабынан, төлөпүнүнэн биллэрдилэр: Данилов Анатолий Егорович-Аман (2018 сылан), Марков Степан Степанович (2006 сылан), Пономарёв Дмитрий Николаевич-Дьолуолаах (2018 сылан), Харайданова Ирина Ивановна-Сэгэлдүйэ Чээлэй (2022 сылан).

Бэлэмнээтэ: АРЧЫЛАН.

СӨ Суруйааччыларын сойууһугар саҥа кирибит Василий Алексеев айар килэһэтэ. Таатта, Чөркөөх. 14.03.1998.
Хаҥастан: Василий Гольдеров, Прокопий Чуукаар, Борис Попов-Барылбан, Василий Сивцев, Семён Руфов, Василий Алексеев, Иван Борисов. Иван Борисов – ити кэмнэ Саха сирин Суруйааччыларын сойууһун бэрэссэдээтэлин солбуйааччы. Василий Гольдеров – МСПС, Араассыйа СС, Саха сирин СС чилиэнэ. Атыттар – МСПС, СӨ СС чилиэннэрэ.

Тэрээһиннэ хайдахтаах курдук дьон аат ааттан тиийбиттэрий? Бу түгэн СӨ Суруйааччыларын сойууһугар кириин суолтатын кэрэһилиир.

Хонкуйа алаастан силис тардан

Биһиги, тыа сирин, дэриэбинэ оҕолоро, кыра эрдэхпиттэн күн сырдык утабын сиэтэммит, кини күлүмэр сууланан өйбүт-санаабыт ураты ыраас, алаады курдук төгүрүк алаастарбытыгар от оттоһон, сөпсөрүүн уулаах көлүччэлэргэ сөтүөлээн, сөрүүкээн, хампа нуолур хатыннардаах чараннарбытыгар дуоһуяа күүлэйдээн, бустут отон-дьэдьэн быһыыгар улааппыт буоламмыт, дууһабыт чараас, уян, кэрэни кэрэхсиир, кини үтүө сыһыанын сыаналыыр буолан тэбэр сүрэхпит дойдубутугар, бар дьоммутугар ордук чугас диэтэхпинэ сыыспатым буолуо.

Онон тыа сирэ – омул олобун силиһэ-мутуга. «Ийэ тыл тыа сиригэр саһан сытар. Ийэ тыл чөлөөбүн тухары бу омул тыыннаах», – диэн ытыктыыр киһибит Мандар Уус эпитет.

Онон ситимнээн, сэдиптээн Саха Өрөспүүбүлүкэтин үтүөлээх учуутала, Арассыыйа уопсай үөрэхтээһинин бочуоттаах үлэһитэ, биллиилээх методист учуутал, Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэбириигэ министиэристибэтин «Учууталлар учууталлара» бэлиэтин туһааннааба, өрөспүүбүлүкэ бэтэрээн учууталларын сүбэтин чилиэнэ, Чурапчы улуусун уонна Хоптобо нэһилиэтин бочуоттаах олохтооҕо Тамара Семёновна Евграфова-Хонкуйа Хотун саҥа кинигэтин туһунан санаабын

Кинигэ сүрэхтэниитин түгэнэ.
02.12.2023. Дьокуускай к.

үллэстим.

Ааптар бу «Ааспыты эргиттэххэ» диэн кинигэтигэр үс айымньытын киллэрбит: «Күөл кэпсээнэ», «Ийэ уонна Ийэ ынах», «Хонкуйа сайылык оҕолоро» (аҕыс түһүмэх кэпсээн-тэн турар). Кинигэ 47 сирэйдээх, кирири тыллаах, түмүк санаалаах. Дьокуускайга «Сайдам» кыһаҥа бэчээттэнэн тахсыбыт.

Ааптар «Күөл кэпсээнэ» диэн айымньытыгар киһи уонна айылҕа тыыннаах алтыһыларын ойуулуур. «Саха киһитэ – айылҕа оҕото» диэн этиини тоһоболоон ылыннарарылаахтык көрдөрөр. Үс куттаах саха киһитэ тулалыыр эйгэтигэр былыр-былыргыттан ураты истин харыстабыллаах, ытыктабыллаах сыһыанын итэбэтиилээхтик кэпсиир. «Үчүгэйи онгорбутун уон оччоннон эбиллэн кэлиэ, үтүө үтүөнэн төлөнөр» диэн өйдөбүл бу ойор күннээх, ойдом ыйдах Орто бараан дойдуга олохсуйбутун дакаастыыр. Ол курдук, алаас ыалын амарах сыһыаньтан күөл иччитэ олохтоохтору хоргутан өлүүтөн быһыыр. Аҕа дойдусэрииттэн тыыннаах ордон торуоска добордоох Албан көрдөһүүтүн ылыннан күөл эмискэ долгунуран ылар уонна «долгуну силэйэ хааман нъамах дьүһүнүгэр майгылыырдыы көбөрүмтүгүн көстөр уһун бытыктаах, баттахтаах, сахалыы моһуоннаах сонноох оҕонньор» тахсан кэлэр.

Албан ааттаһар-көрдөһөр тылларын киһи харах уута суох

сатаан аахпат...

Бу кэпсээнгэ саха дьонун төрүт үгэһэ, кини айылҕабыа сыһыана, Айыларга, иччилэргэ махтаа барыта көстөр.

Иккис айымньы – «Ийэ уонна Ийэ ынах». Ааптар бу кэпсээнигэр Ийэ ынах саҥа дыкти уобараһын айар. Оттон саҥа уобараһы булуу – ааптар арыыйыта, уратыта. Кубачык эдэр ыалы харыстыыр, араҥачылыыр аналлаах, иччитин Өкүлүүнү кытта биир тыла суох өйдөһөллөр, иккиэн ийэ буолар дьолун биллэллэр. Саханы саха гыммыт ынахпытын Кубачыгынан сирэйдээн ааптар саха омуга сүөһү ииттэн бу тымныы дойдуга тыыннаах хаалбытын уонна омул быһыытынан чөл өйдөөх-санаалаах олохторун биэргэтэр.

«Хонкуйа сайылык оҕолоро» айымньыга биһиги, сэбиэскэй кэмгэ улааппыт оҕолор, оҕо сааспыт туох да кизгэтиитэ суох кэрэ кэпсээн буолан аабааччы кутун-сүрүн долгутар, ойонсаһан хаалбыт оҕо сааспытыгар сиэтээн илдээр. Бу айымньы сэттэ түһүмэх-түһүмэх кэпсээн-тэн турар, бары биир тыыннаахтар, силлэстээхтэр, санааттан санаа үөскүүр, санаа санааны салгыыр, аабааччыны толкуйдатар, долгутар. Бу түһүмэхтэри ааптар уобараһа, кини орто дойдусуолуун туһунан көрүүлэрэ ситимнииллэр, силимнииллэр, чуолаан: «Төрөппүт – Оҕо», «Киһи – Айылҕа», «Оҕо – Үлэ», «Ийэ дойдуга бэриниллээх буолуу».

Бу кэпсээннэри ааба олорон

аабааччы, ордук Мэлдьэхситтэн төрүттээх буоллабына, бэркэ билэр дьонун Үгүрүө Баһылайы, Аркадий Семёнович Родионовы, Егор Иннокентьевич Габышевы кытта алтыһан ылар. Этэргэ дылы, «ааспыт ааспат амтана» буолан көлүөнэ дьону олус долгутан ылар. Бу үс кэпсээн ситимнээччинэн, үөһэ бэлиэтэ-эбитим курдук, ааптар бэйэтин сырдыгынан, үтүө санаанан сыдыайар уобараһа буолар.

Хонкуйа Хотун кэпсээннэри иитэр-үөрэтэр хайысхалаахтар. Дьон-сэргэ үтүө майгытын, кыайыылаах үлэтин, оҕо харыстабыллаах сыһыанын, тулалыыр эйгэбэ тапталын бу айымньыларга булабын.

Айымньылары ааба олорон ааптар төрөөбүт ийэ тылын хайдах курдук үчүгэйдик билэрин, уус-уран тылынан тэҥнээһиннэри, метафоралары, ханарытан этииллэри уонна да атын ньымалары туттан оһуору анньар курдук аттаран, дьүөрэлээн, сааһылаан суруйарын сөбүгүн, үөрэбин, үөрэнэбин уонна кизэн туттабын.

Айар кут абыланга туспа бэйэтэ суоллаах-иистээх, хантан эрэ саҥаламмыт ыллыктаах буоллаба. Онтон Тамара Семёновна айар талаана биһигин ыйаабыт, түптэ, алаады сыттаах Хонкуйа алаастан силис тартаба, Хонкуйа Хотун диэн дьонуннаах суруйааччыны айар-тутар эйгэбэ сиэтээн киллэрдэбэ.

Светлана ЕГОРОВА
(Габышева) – **ТУЛУЙХААНА.**
Дьокуускай к.

Саҥа аат – саҥа сүрээс

С.А. Новгородов аатынан «Айар» национальной кыһаҥа Надежда Аргунова-Логлобор «чулуу кылгас кэпсээннэр» кинигэ буолан күн сирин көрдө. Саха литэрэтиирэтин эйгэтигэр, толкуйдатар, өйдөмөккө хаалбыты сангалыы көрөр, олох-дьаһах муһаах суолларын хайар, өбүгэ уонна улуулар холобурдарыгар олобулар, билингги быһыыны-майгыны таба сыаналыырга үөрэтэр лоскуй-лоскуй таайтарыылаах тэттик кэпсээннэри суруйан, тыл баайдаах, талах курдаах Таатта кыһаа хоһууннук хааман кирирдэ. Нууччалыы этиллэринэн, итинник суруйууну «притча» диэн ааттыыллар.

«ҥок? Һэптиэ» диэн анныгар быһаарыы суруллубутунан, «аныгы дьахтар санаалара» бу ытыс саҥа кинигэбэ тиһилибит. Иһин арыһан көрдөххүнэ, манна булуон санаа кырадаһыннарын, сарбынньахтаах санаалары, таптал дьүһүлгэннэрин, күннээби күүгэни уонна олул буолуох толкуйдатар оһуруо санаалары...

Ити ааттарын курдук дириг ис хоһоонноох санаа-оноо далайын олус сэнгээрэн, кэрэхсээн аабыталаатым. Билингги олохпут тэттимэ түргэтээбит, арамааннары ааһан күнүн-дьылын ытааччы аҕыйаабыт кэмигэр бу манньк суруйуу саха литэрэтиирэтигэр кириитэ сонун уонна сөптөөх хайысха, кэм ирдэбилэ эбит дии санаатым.

Аны кинигэ дыктитэ диэн кирири тыла суох, чулууларга сиккэммэтэх. Онон кини эрдиилээх дуу, эрдитэ суох дуу тытыгар олорсон, кинигэ устун салгыы айанныыбын.

Олох биир сүрүн тутула итэбэл эбит. Ону ааптар саха итэбэлин күннээби көстүүтүгэр болломтотун уурбут, ол сизринэн бастаахтартан тоқкоолоһон саҕалаабыт. Сөп ээ, саха итэбэлин туһулуур, сүгүрүүөххэ айылаах туюхтаахпыт? Хата, мин эмиз ыйытан кэбиһим. Күлүмүрдэс таас дьыалар атыыга

харыыта суох тутуллаллар. Оттон саха итэбэлигэр тобо бэйэтин сириттэн хостонор алмаас, көмүс харчыта көстүбэтэи? Тангара дьизитин көрбөккөбүт тагаралыыр буоллахпыт дуу? Саха сирэ

оҕонньор этиитинэн сөп онгорор: «Доруобуйатын тупсарар ээ өссө, билигин хайдах тыыннаах хаалар туһунан толкуйдаа, эмээхсиэн!» Кырдык да оннук кэмнэр туһаайдылар буолбаат? Санаттан саҥа ону-маны дьонго боруобалааһын издээнин билэн-көрөн иһэхтиир буоллахпыт ээ.

«Олох уонна өлүү» туһунан бу кинигэбэ куйаары кытта сирдээби олобу аныгы саха дьахтара тэҥнээн көрүүтэ бэрт дыкти бөлүһүкэтээнин буолбут. «Туох барыта кэмэ кэллэбинэ өлөр, сүтэр. Ол кэннэ олох сангалыы үөскүүр, төрүүр эбит диэн өйдөбүл – ити» диэн чабылхайдык

Кинигэ биһирэмэ. 13.12.2023. Дьокуускай к., «Айар»

кыарабаһа бэрт буолан, сытар да сирэ суох крематорий аһылыга буолар аналлаахпыт дуу? Саха итэбэлэ онуоха туох көрүүлээбэ буолла?

Салгыы «Ойуунускай биир улуутун» бу иһэ истээх кинигэттэн биллим уонна Надежда Логлобор тус этиитин биһирээтим: «Суруйааччы баар буоллабына, литература баар, оттон литература баар буоллабына, норуот баар буоларын улуу убайбыт билэр буоллаба». Дьэ, ситинник тэттик кэпсэлин түмүктүүр.

«Тыыннаах хаалар кэм...» диэн лоскуйга оҕонньордоох эмээхсин кэпсэтиилэрин ааптар

холобурдаан, аабааччытыгар уустук өйдөбүлү кини судургутук, үгүһү лабанхалаабакка тириэрдэр дьобурдаах эбит.

Өбүгэлэрбит хайдахтаах мындырдарын өссө төгүл сөхтүм, «сирэйигэр күлүк түһэр» диэн этэллэр эбит өбүгэлэрбит кылгас үйэлэнэр киһини. «Уорбуппун төннөрдүн...» диэн анараа дойдуттан илдьит кэлбитин кэннэ, манньк буолбут: «Ити түбэлтэ кэнниттэн бэкээринэ ыскалататыттан бурдук да көбүрээбэт, доруоһа да сүппэт, сабыс-саҥа куулар да итээбэт буолбуттара биллибитэ».

Иитэр-үөрэтэр туһунан

«Оҕолорго чугаһаама!» диэн суруйууну ааһан баран, тутта «тобо?» диэххин баҕарабын. Онуоха киһи киһиэхэ «көмөлөсүһүүтэ, атын дьон олобор ороһон кыттыһыта суох буолбут» эбит. «Сокуонунан биэргэммит, ким да кимиэхэ да наадыйыа суохтаах хапыталысым уопастыбатыгар олохторбутун манньк түгэннэргэ чинник өйдүүгүн», – дириг кини.

Тыа эмээхсинэ куоракка сылдьыбатаба сүүрбэччэ сыл буолан баран кэлбитин, дьоно куораты кэритэ сылдьан, Ойуунускай пааматынньыгын таһыгар тохтууллар. Эмээхсин чуо Ойуунускай турар пааматынньыгар тийээн, манньк саҥалаах буолбут: «Былатыан, доргообо, мин кэллим ээ, ыраахтан эйигин көрө», – диэбит, тыыннаах киһилиин кэпсэтэрдии.

Бу түгэни суруйбут киһи саманньк этэр: «Дьэ, ити курдук кыра-хара, хамначчыт норуотун дьоллоох буоларын туһугар олобун анаабыт Былатыан Ойуунускай сырдык аата билигин даҕаны норуотугар тыыннаах».

Тийэбэр элбэх, кэрэ оһуруо кэпсээннэриттэн «Тыл – улуу күүс» диэн кыра лоскуй кэпсээнигэр тохтуом. Улуу саха, нуучча суруйааччыларын санаан, манньк этэр, тылтан атын идэлээх дьон этилэр дириг. Биһиги

бөдөҥ «суруйааччыларбыт Ойуунускай, Амма Аччыгыя, Суорун Омоллоон, ини-бии Сэмэн уонна Софрон Даниловтар, Далан педагог эбиттэр. Оттон Николай Якутский – байыаннай, Николай Лугинов – физик, Тумарча геолог идэлээхтэрин тоһоболообут. «Бу дьон бука бары дьонго-сэргэбэ кизинник биһирэнэр суруйааччылар буолбуттара – биһиги дьолбут» диэбит.

Бу ытыс саҥа кинигэ саха норуота тугунан тыһын олохторун толору хабар. Надежда Логлобор туох да ойуулааһына, кизгэтиитэ, уһатыта, кэнэтиитэ суох баар чаччыларга олобулар, тирээн

турар кыһалҕаларга аабааччытын болломтотун тардар, холобурдуур даҕаны. Кини дириг ис хоһоонноох, лоскуй таайтарыылаах айымньылар умсугуталлар, баҕарбатарын да толкуйдаталлар, төбөбүн үлэлэтэллэр.

Тыл-өс ырытытын тыл үөрэхтээхтэригэр, учуонайдарга хаалларыахха, кинилэр килиэптэрэ буоллаба.

Оттон кинигэ тас көстүүтэ – энкилэ суох, «чулуу кылгас кэпсээннэргэ» барсар курдук.

Тизерминнэри туттуу, тылбаас, сахатыта сатыы бытаанын, мөккүөрдээбин саха тыллаах барыта өйдүүр. Ол гынан, таба тылбаастыыр, солбук тылы булар, уустук өйдөбүллэри сатаан сахатыгар эрэ буоллаха, саха тыла уһун үйэлэниэ турдаба.

Итиннээх ирдэбил күүһүртээххэ эрэ, сахалыы ыраастык саҥарыы ситиһиллэрэ буолуо ээ. Кинигэ диэн тылбыт-өспүт сирэйэ буоллаба. Ол кирдээбэ, дьону угуйуохтааҕар, тэитэрэ биллэр. Кэм-кэрдии түргэтээбитэ ыраатта, биһиги сыарҕабыт бытаан, көһүүн да диэххэ сөп. Ол да иһин бары таптаабыппытын нууччалыы-сахалыы кус-хаас тойугун туйа олохдохпут ээ.

Надежда Логлобор диэн саҥа аат саха литэрэтиирэтигэр кириитэ араас сарбынньахтаах санааны үөскэттэбэ – ити. Логлобор диэн бүгүн мээһэ тутуллубат буолбут тыл СӨ үтүөлээх суруналыһа Надежда Аргунова дьин өбүгэтин аата буолар. Оттон нууччалыы аата кыра омул бэйэтин тылын, аатын сүтэринитин биир туһунанан буоллаба.

Саха тыла, дьоно сүтэн, сиик буолан симэлийэн хаалбатын туһугар аныгы саха дьахтарын санааларыттан тиһилибит кинигэ аабааччыга үөскэтэр эбит олоххо сангалыы сыһыаны, көрүүнү. Санаа күүһүгэр билии холбостобуна, хамсаннахха, саха уһун тыһынаныыһы.

Ааптарга баҕарыабын өссө эбии саҥа санаалары үөскэтэр саҥа кинигэлэри!

Марианна МАКАРОВА.
Дьокуускай к.

Бэлэмнээтэ А.ГУРИНОВ

Успуорт кыһынҥы көрүҥнэрин V спартакиадата

Успуорт кыһынҥы көрүҥнэрин өрө тутар Саха сириин спортсменнара Алдан, Нерюнгри куораттарыгар тобуоруна муһуннулар. Түөрт сылга биирдэ ыытыллар күрэхтэһии кулун тутар 26 күнүгэр үөрүүлээх быһыыга-майгыга аһылынна. Хамсык кэмигэр, биллэн турар, манньык элбэх киһилээх күрэхтэһиини ыыппатахтара, онон хамаандалар ох курдук онгостон кэлэн, успуорт бырааһынньыгар 10 көрүҥнэ бастыҥы быһаарсаллар. Алданга хайыһар, биатлон, кыһынҥы многоборье, хайыһарынан спортивной ориентирование, шорт-трек, хайаттан түһүү успурда, сноуборд көрүҥнэрин ыыталлар, оттон Нерюнгрига хаккыйага, фигурнай ханкылааһынҥа, хотугу многоборьега күөн көрсөллөр.

Мандаат хамыһыһыатын икки күннээх үлэтин түмүгүнэн спартакиадага 36 улуустан 28 хамаанда кыттар баҕатын биллэрдэ. Дэлэгээссийэлэри ааҕан туран, 770 киһи регистрацияны ааста, ол иһигэр 599 спортсмен. Куораттарынан көрөр буоллаха, Алданга – 388, Нерюнгрига 211 киһи кыттар. Мэнэ Хангалас улууна халын хамаанданы аҕалла – 83 киһилээх. Хайыһарынан сүүрүү, хаккый, биатлон ордук хатыһылаах буолуохтара. Сноубордка даҕаны балачча киһи суруйтарбыт – 63. Саамай аҕыйах киһи фигурнай ханкылааһынҥа бэлиэтэммит – 20.

Олимпиада чөмпүйүөннэрэ

Алданга күрэхтэһии амбассадордара Олимпиада чөмпүйүөннэрэ Ольга Зайцева уонна Никита Крюков буоллулар. Кэлээт да оболору, уопастыбаннаһы кытта көрүстүлэр, ыйытылырыгар хоруйдаатылар, успуорка хайдах кэлбиттэрин, кыайыттарын көпсээтилэр, хаартыскага түстүлэр, автограф-сессия онордулар.

Ольга Зайцева, биатлонга Олимпиада икки төгүллээх чөмпүйүөнэ, Арасыйыа успурдун үтүөлээх маастара:

– Мин көнөрүү дьиз кэргэнгэ төрөөбүтүм: аҕам – лүөччүк, ийэм уһууһаҥа үлэлээбитэ. Икки эдьийдээхпин, мин – кыралабын, эдьийдэrim миигин “атаах” дииллэрэ эрэри, бэйэбин онук санаммат этим (күлэр). Биһиги дьээнэн хайыһардырбытын сөбүлүүбүт. Мин бастаан утаа хайыһардырым, кытыгырас, түргэн сүүрүүк этим. Оҕо оҕо курдук, дьарыктаныахпын сүрбэлдьириим. Ол да буоллар кыайыыга дьулуурданан, хайыһардырбын сөбүлүүрүм. Оттон биирдэ оболорго Москвага күрэхтэһиитигэр кыттааччы суох буолан, аҕыйах ый бэлэмнээн баран, биатлонга киллэрбиттэрэ. Онно оболор сүүрүүлэрэ бытаан этэ. Бэлиэтээн эттэххэ, биатлонистар бытаан буолаллар. Миигиттэн тириэньэр “туох эрэ тахсыһы” диэн, биатлонга кыттан барбытым. Онон бу көрүҥнэ атыттар курдук эрдэ кэлбит буолбатахпын. Оскуолаҕа үчүгэйдик үөрэммитим, учууталлар, биллэн турар, үөрэби көтүтэри сөбүлээбэттэр. Кистэ-эбэккэ эттэххэ, геометрияҕа уонна устуоруйаҕа “үстээх” этим. Оскуола кэнниттэн физкультура колледжын кыһыл дьулуһуомнаах бүтэрбитим. Икки үрдүк үөрэхтээхпин. Спортсмен билилээх буолуохтаах, үөрэби хайаан да ылыаха наада. Омук тылын баһылырга кыһаллаахтаныт, атын дойду дьонун кытта аангыһыаһы кэбэбэстик кэпсэтэр курдук. Оболор билигин

бары өттүнэн сайдылаахтар, үөрэнэллэр, үгүс дьарыктаахтар. Сүрбэлдьээмиэххэ эрэ наада, саамай сүбэм диэн – ол. Үрүҥ-хара өрүт тэбис-тэҥнэ сылдьар. Оттон толлубакка, охтон түстэххэ да, ойон турарга!

Улахан уолум Александр 17 саастаах, кырам – 8-таах. Саша араас көрүҥнэн дьарыктаммыта: скейт, тустуу, самокат, хайаҕа ытты (скалолазание), хайыһар – барытын сатыыр этэ, экстремал. 2015 сылтан утумнаахтык хаккыйынан дьарыктанар. Оттон кыра уол Степа убайын батыстаҕа ди, атын көрүҥнэри боруобалаан көрбөтөҕө даҕаны, хаккыйага 4 сааһыгар барбыта. Хайыһарынан эмиз сүүрэр.

Саха сиригэр иккис кэлиим, Нерюнгрига кэлэ сылдьыбытым. Дойду үрдүнэн хайыһар базаларын элбэби тутан эрэллэр. Хас биирдии эрэггийиэнгэ оҕо сөбүлүүр көрүҥнэн дьарыктаныахтара, буолаары буолан, Саха сиригэр. Манна хааргыт элбэх. Төһөнөн элбэхтэ хайыһарга турабын да, очонон үчүгэй. Биһиги көрүҥмүт сайдарыгар манна кыах толору. Мантан сайын “Азия оболоро” ытылларын истибитим, оболорго чийинэй кириһимин уонна бэйэлэрэ бэйэлэрин кыайалларыгар баҕарабын!

Никита Крюков, хайыһарга Олимпиада чөмпүйүөнэ, Арасыйыа успуордун үтүөлээх маастара:

– Оҕо эрдэхпитинэ өрүү добордохуу кыайар курдуга. Улаатан истэх ахсын хотторуу эмиз баар буолбута. Кыайтарыта суох кыайыы кэлбэт. Олимпиада чөмпүйүөнэ буолан, ыра санаабын толорон да бараммын, син биир тиэхинь-икэбин көрөр, тупсара сатыыр этим. Улахан успуортан туораан баран, өссө ханна боруобаланыахпын сөбүн толкуйдаабытым уонна мэхэйдээх сүүрүү (гонка с препятствиями) көрүҥүн булбутум. Билигин тириэньэрдибим, оболору дьарыкты илкупит, ол эрэри инникитин 4–5 са-

астаах кырачааннар интэриэстэрин тардар баҕалаахпыт. Анал тэтэрээккэ күннээҕи дыаланы суруна сылдьар ордук. Онгорбуккун бэлиэтээн иһэбин, очоҕо дыссипилиинэ, үөрүйэх кэлэр. Мин ситиспит дыалабар “галочка” туруорарбын наһаа астынам этим.

Ити “саҕалыыр ордук дуу, салгыыр дуу?” диэн ыйытыга хоруйу дэбигис булбаппын. Саҕалыыр хаһан бабарар ыарахан. Оттон саҕалаабыт дыалабын салгыыр диэн, эмиз туһунан сыраны эрийэрэ буолуо. Холобур, тириэньэрбит “моркуоптан суок ыҕабыт” диэбэ. Бастакы күн өрө күүрүүлээхтик бары кэлиэхпит, иккис-үһүс күн аҕыйаатар аҕыйаан, бөлөх аҥаара хаалыа, биир нэдиэлэнэн мин соботох моркуобу ыҕа сылдьар буолуом (күлэр). Онон дыаланы салгыыр диэн эмиз, ис-иһигэр кирирдэххэ, уустук курдук буолан тахсар. Үрдүк ситиһиигэ диэри айан көнө буолбат, эрэйдээх-мускуурдаах. Дууһабытынан сөбүлүүр дыалабытын уонна биирдии бэйэбит ыра санаабытын буларгытыгар баҕарабын!

Спартакиада кутаата күөдүүдэ

Успуорт кыһынҥы көрүҥнэрин V спартакиада-тын үөрүүлээх аһыллыгытын өрөспүүбүлүкэтээҕи хайыһар базатыгар ыытылар. Туруорааччылар көмүстээх Алдан оройуона тугу дьарыктанан, тыһан, дьаһанан олорорун культурунай бырагыраамаҕа көрдөрдө. Саха

сиригэр Оҕо саас сылынан стадионга биир бастакынан оройуон элбэх оболуох ытык-мааны ыаллара хааман киридилэр. Бары даҕаны успуорка сыһыаннаах, көхтөөх ыаллар буолан биэрдилэр. Спортсменнары, ыалдыттары Олимпиада чөмпүйүөннэрэ Ольга Зайцева, Никита Крюков эбэрдэлээтилэр уонна оонньуу былаабын флагштокка тиэртилэр. Ол кэннэ спартакиада уотун уматыы сиэрэ-туома ытылынна. Стадион устун Саха сириин аатын Арасыйыаҕа, дойду тас өттүгэр ааттаппыт спортсменнарбыт, уопсайа 9 киһи, оонньуу уотун илииттэн илиигэ тиэрдэн, киин чашаҕа сахтылар.

Сергей Местников, СӨ Бырабыыталыстыбатын Бэрэссэдээтэлин солбуйааччы, спартакиада тэрийэр кэммитин салайааччыта:

– Өрөспүүбүлүкэбитигэр элбэх көрүҥнэ үрдүк таһымнаах күрэхтэһиилэр ыытылаллар. Ол иһигэр кыһынҥы спартакиада биир ураты уонна көстүүлээх кэрэ түгэн буолар. Урут кытта илик улуустар кэллилэр, олус диэн астына, сөбө-махтайа сылдьаллар. Бу успуорт кыһынҥы көрүҥнэрэ сайдыыларыгар төһүү буолара саарбахтаммат. Кыһынҥы көрүҥнэр киһи болбомтотун тардар дыкти күүстээхтэр: биатлон, хаккый, хайа сыырыттан түһүү, онтон да атын көрүҥнэр дьону түмэ тардаллар. Үөрүүлээх аһыллы олус үчүгэйдик ааста, дьон-сэргэ санаата, наставыаньыта өрө көтөбүлүүбүтэ көстөр. Бу күннэргэ Алданга, Нерюнгрига

күрэхтэһии күүскэ барыаҕа диэн эрэнэбит. Бу Алдан базатын, Саха сириин собуруу өттүн ылан көрөр буоллаха, спортсменнары Арасыйыа таһымыгар бэлэмниир киин буолан табыста. Сыл ахсын манна дойду хайыһарга, биатлонга хамаандалара кэлэн, алтынны устатыгар күүскэ эриччиллэллэр. Кыһынҥы спартакиаданы ыытарга Алдан уонна Нерюнгри эбийиэктэрэ сөп түбэһэллэр. Манньык усулуобуйа ханнык да улууска суох. Арасыйыаҕа даҕаны, дириэктэр Максим Скупой этэринэн, манньык таһымнаах, хаачыстыбалаах, уонна аныгылыы тутуулаах база суох. Биһиэнэ – уһулуччу. Инникитин даҕаны Арасыйыа спортсменнара уонна биһиги добордуу дойдубут – Белоруссия – “манна кэлэн дьарыктаныахпыт” диэн биэҕ тылларын эппиттэрэ.

Дмитрий Тихонов, Мэнэ Хангалас улууһун баһылыга:

– Биһиги 10 көрүҥтэн 9-гар кыттабыт. Ох курдук онгостон кэлибит. Оболорбут, ыччаттарбыт кэники сылларга утумнаахтык бэлэмнээн, бэйэлэрин көрдөрөөрү, ааттарын ааттатары кэлэн тураллар. Барыта 83 кыттааччылаахпыт: суоппартан сабалаан тириэньэрдэрибитигэр тийэ. Оттон спортсменнэри – 50. Барыларыгар эрэнэбит, дьоммут-сэргэбит – 33 тыһыынча киһи – Мэнэ Хангалас олохтоохторо бука бары кэтэһэн, кыттааччыларга “ыалды” олоробут.

Бастакы күн түмүгүнэн хайыһарга кылааскыһалыы ныманан 10, 15 км сүүрүүгэ, сэрийиллибитин курдук, Нерюнгри, Алдан спортсменнара инники күөҥнэ сырыттылар. Кыргыттарга – Алдантан Инна Рыбкина, дьахталларга – Анастасия Дубова, эр дьонго – Михаил Соснин, юниордарга Нерюнгригиттан – Алексей Распутин спартакиада бастакы кыайылааҕа буоллулар. Слалом көрүҥүгэр оболорго Дьокуускайтан – Альбина Папок, Нерюнгригиттан – Никита Ивлев, Денис Ивлев, дьахталларга Намтан Клавдия Березкина тэҥнээхтэрин булбатылар. Спартакиада салгыы барар. Тыһааһыннаах күрэхтэһиилэр Нерюнгрига – кулун тутар ый 29-гар, Алданга кулун тутар ый 30 күнүгэр түмүктэниэхтэрэ.

Айаана ЛАРИОНОВА.

Күн күлүмүн сапка тинэбин

Бу ыйга Дьокуускайга “Муусука уонна фольклор” түмэлигэр норуот маастара Р.Н. Алексеева (Угапьева) “Күн күлүмүн сапка тинэбин” диэн айар үлэтин иис-уус быыстапката буолла.

Кини 1946 с. Ньурба оройуонун Ньурбачаан нэһилиэгэр Угапьевтар диэн холкуосаах ыалга төрөөбүтэ. Абата Николай Николаевич байанайдаах булчут, үлэһит үтүэтэ дьон-сэргэ ытыктабылын ылбыта. Ийэтэ Тамара Антоновна “Наука” холкуос бастын үлэһитэ, уран тарбахтаах иистэнньэн этэ. Угапьевтар – удьуор үлэһит, олоххо күүстээх тардыһылаах дьон.

Рая оҕо эрдэбүттэн ийэтэ иистэнэрин олус кэрэхсирэ, удьуор тыына тардан, кэрэни өйдүүргэ уһуйуллубута. Кини – сайылык кыһа, алаас оҕото. Сиздэрэй сибэккинэн симэммит хонуулаах, мүүттээх салгыннаах сайылык айылҕатыгар улааппыта уран тарбахтаах иистэнньэн буоларыгар тирэх буолбута. Арыылаах алаады сытын, төрөөбүт айылҕатын өгүн-дьүһүнүн ис

кутугар ингэриммитэ үлэтигэр (иһигэр) ырылыччы көстөр. Оһуор-ойуу суолатын, ис хоһоонун таба туһанан, уран оҕоһуктары айан, дьүһүйэн оҕоруу ураты тыыннаах, аптаах-хомуһуннаах. Ол иһин иистэнньэн өбүгэ сизэрин-туомун, үгэһин диригин билэрэ ирдэнэр. Өбүгэлэрбит айбыт оһуордарыгар элбэх өйдөбүл, билии ингэн сылдьар.

Бу – өбүгэ үгэһин быстыбат ситимэ, куппунт-сүрбүт сүдү баайа.

Раиса Николаевна “Кыбытыктаах аттары” ньыматынан тикпит саха төрүт оҕоһуктара олус сиздэрэйдэр, айылҕа өгүн-дьүһүнүн таба дьүөрэлээбитэ диригин ис хоһоонноох. Холобур, “Бүөр ойуу”, “Ат симэбэ”, “Бэрэмэдэй”, “Ийэ көбүөр” ойуутугар-оһуоругар саха ис кута (дуһата) сырдыкка, кэрэбэ тардыһыта көстөр.

Мин Раялыын төрүт ньурбаларбыт. Ньурба биир түөлбэтэ Убайаанна би-иргэ алтыһан улааппыт. Кини оҕо эрдэбүттэн дьоһуннаах, оттомноох этэ. Ньурба курдук өҥ буордаах дойду күөх кырыһыгар “киинэ түһэн”, иис-уус уран көрүнгэр утумнаахтык дьарыктанан, дьону-сэргэни үтүө сизэргэ-майгыга уһуйар. Раиса Николаевна айылҕаттан бэриллибит ийэ өйдөөх, күүстээх сүрдээх. Бу дьобурун, этитиитин таба туһанан, айар үлэтинэн мэлдьи кэрэ эйгэтигэр сылдьар, тус бэйэтин сайыннараар, дьонго сырдык санааны, кэрэни бэлэhtiир. Кини үлэлэрэ айылҕа, дыһан олоххо тирэбирэллэр, ол иһин диригин силистээхтэр, саха норуотун култууратын, өйүн-санаатын үйэтитэллэр. Үлэлэригэр саха омук сөбүлүүр сылаас, сымнабас “күөх өҥ” көстөрүттэн үөрдүм, сайынҥы мүүттээх салгын илгийэргэ дылы, киһи эрэ үөрүөх, сүргэтэ көтөбүллүүх эйгэтэ үөскүүр, Таптал, Махтал, Добордоһуу тыына биллэр.

Рая олобор сыал-сорук туруорунан, тус бэйэтин тулурунан, дуулурунан, сатабылынан ситиһиигэ тиийдэ. Норуот

маастарын бочуоттаах аатын ылбытын биир дойдулаахтара киэн туттабыт, ис дууһабыттан эбэрдэлиибит. Раиса Николаевна алмаастаах Мииринэй оройуонугар олоҕор, айар-тутар. “Уран” устуудьуйа дьарыктанар. Устуудьуйа салайааччыта норуот маастара, СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ У.Е. Миронова, норуот маастара, худуоһунньук-новатор, СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ А.Н. Зверева салалталарынан айымньылаахтык үлэлиир. “Күн күлүмүн сапка тинэбин” быыстапка киэн эйгэбэ табыста, дьон кэрэхсээтэ, ылынна.

Кэрэни, үтүөнү бар дьонго өссө да бэлэхтээн, үммүт күнүгүт кэскилэ кэнээтин, күнтэн күн үүнэ-үрдүү, сайда турун!

**Сэмэн БАТААКАП,
Ньурба улууһун
бочуоттаах киһитэ,
СӨ үөрэбин үтүөлээх үлэһитэ,
Арасыйыа үөрэбириитин
туйгуна.**

Геологтар – суолу тэлээччилэр

Тапталлаах Сахабыт сирэ Арасыйыа сиртэн хостонор элбэх баайдаах эрэгийиэн диэн аатыгар. Сэбиэскэй кэмгэ манна алмаас, кыһыл көмүс, хорболдьун, сүлүүдэ, тигир, сибиниэс, алтан, сэдэх металллар кистэнэ сытар баайдаах сирдэрэ арыллыбыттара.

Таас чох, ньиэп-гаас, таас туус, цеолит, апатит уо.д.а. баайдаах сирдэр чинчийиллэн-үөрэтиллэн саппаастара чопчуламыта. Ол бэйэни харыстаммакка, дьоруойдуу сүдү үлэ түмүгэр этэ. Алдан, Томмот, Нерюнгри, Мииринэй, Удачнай, Айхал, Чернышевская, Баатабай, Депутатская, Уус Ньара, Хаандыга, Солнечная курдук бырамыысыланнас кииннэрэ, оро-буочай бөһүөлэктэр тутулуубуттара.

Геологтар отчуоттарын түмүгүнэн манна улахан туһалаах сир баайын 59 көрүгүн, саппааһын кээмэйинэн уонна хаачыстыбатынан туһаҥа тахсар кыахтаах (бырамыысыланнай), 1823 сиртэн хостонор баайдаах учаастактара (месторождениелар) бэлиэтэммиттэр. Ордук дьоһуннаахтарын ааттаахха, Арасыйыа алмааһын – 82%, уранын – 61%, таас чох – 47% Саха сиригэр баар. Ону таһынан геологтар арылбыт 16000-тан тахса сир баайдаах учаастактара ситэ чинчилбэккэ сыталлар.

Геология устуоруйатын сэгэтэн көрдөххө, Саха сиригэр наукаҥа биллибэт бастакы саҥа миньэрэллэри 1790 сыллаахха Арасыйыа уһулчулаах учуонайа, академик

Э.Г. Лаксман (1717–1796) Бүлүү өрүс устун эспедииссийэбэ сылдьан булбута. Ахтаранда үрүйэбэ 2 саҥа миньэрээли арылбыта, олохтоох өрүстэр ааттарынан ахтарандит уонна вилюит диэн ааттаабыта. Бу миньэрээллэр сүрдээх кырасабай улахан кристаллардаах от күөх өҥнөөх гранат гроссуляры кытта биир боруодаба бааллара. Вилюиты бастаан везувиан диэн миньэрээл бор химическэй элэмиеһинэн баай көрүгүн быһыытынан ылыммыттара. Оттон 1998 с. ураты кристаллическай структуралааба да-каастанан, вилюит туспа миньэрээл буоларын билиммиттэрэ.

Саха сиригэр геология института 1957 сыллаахха тэриллибитэ. Билигин алмаас уонна күндү металллар геологияларын института диэн ааттанар.

Институт минералогтарын хас биридии саҥа миньэрээли булуулара, арыыылар, унньуктаах, элбэх сыллаах сыра, бүтүн кэлэктиип үлэтин түмүгэр кэлбиттэрэ. Ол курдук, 2022 сыллаахха диэри Саха сирин борудаларыттан уонна уруудалаах эттиктэриттэн 14 саҥа миньэрээли булбуттара. Кытаанах анал бэрэбиэр-

кэни ааһан саҥа миньэрээллэри би-гэргэтэр Аан дойдутааҥы хамыһыһа дьупулуомун туппуттара.

Дьэ, онтон 9 сыл буолан баран, институт учуонайдара Г.С. Анисимова, Л.А. Кондратьева уонна В.Н. Кардашевская А.Е. Ферсман аатынан Минералогия мусуойун (А.В. Касаткин), Италия Падуа университетин (Ф. Нестола), Чехия физика институтун, Национальнай мусуойун уонна Масариков университетин (Я. Плашил, И. Сейкора, Р. Шкода) итиэннэ “Якутскгеология” АУО (Е.П. Соколов) кытта теллурдаах таллий – Ti2TeO6 саҥа миньэрээлин – амгаиты арылдылар. Аан дойдуга бастакы теллурдаах таллий айылҕаба химическэй холбоһуктара көһүннэ. Миньэрээли Алдан куораттан 120 би-эрэстэ арбаа Амма уҥа салаата Хохой үрэх баһыгар баар Хохой диэн кыһыл көмүс баайдаах сиртэн булулар. Киниэхэ хоһоонго хохулулубут, ырыаба ылламмыт кэрэ Аммабит аатын ингэрдилэр. Бу сиргэ Евгений Соколов начаалынньыктаах “Якутскгеология” АУО этэрээтэ көрдүүр-чинчийэр үлэни ыппыта. Г.С. Анисимова бөлөбө көмүстээх урууда миньэрээллэрин үөрэппитэ.

Кинилэр оҕорбут микрозондовой анаалыстара булбут миньэрээллэрэ химическэй састаабынан урут наукаҥа биллибэт теллурдаах таллий саҥа миньэрээлэ буоларын көрдөрбүтэ. Көстүбүт миньэрээл састаабын уонна кристаллическай структуратын чопчулуурга үрдүк сыаналаах аныгы прибор – монокристалльнай дифрактометр

– наада этэ. Хомойуох иһин, биһиги учуонайдарбытыгар манньик прибор суоҕа. Кинилэр дьоллоругар, А.Е. Ферсман аатынан Минералогия аатырбыт мусуойун сүрүн исписэлиһэ А.В. Касаткин “Записки Российского минералогического общества” сурунаал 2021 с. иккис нүөмэригэр тахсыбыт кинилэр «Вейсбергит (TiSbS2) и авиценнит (Ti2O3) – редкие минералы таллия. Первые находки в Якутии», диэн ыстатыйаларын ааҕан баран, Галина Семеновна бу миньэрээллэри бииргэ үөрэтэргэ этии киллэрбитэ, итиэннэ аныгы саамай үрдүк хаачыстыбалаах монокристалльнай дифрактометрдаах, уруккуттан билсэр Италия, Чехия учуонайдарын кыттыһыннараҥа сүбэлээбитэ. Ити курдук, хас да дойду минералогтара бииргэ үлэлээһиннэрин түмүгэр теллурдаах таллий айылҕаба бастакы химическэй холбоһуктара – амгаит көһүннэ.

Муус устар ый бастакы өрөбүлүгэр – хормун-хоодуот геологтар бырааһынньыктара бэлиэтэнэр. Сындалыйбат сындааһыннаах кэлиэгэлэрбин идэлэрин күнүнэн ис сүрэхпиттэн эбэрдэлиибин, Сахабыт сирин экзаниэмикэтэ сайдарын, доммут-сэргэбит олобо тупсарын туһугар саҥа ситиһиилэри, арыыылары баҕарабын!

**К. СТРУЧКОВ,
ХИФУ, ГРФ бэтэрээнэ,
Дьокуускай.**

Үлэ түмүгүн сөпкө сыаналыахха

Сопхуостар баалларын саҥана эт оҕоһуутугар күүстээх уотуу (интенсивный откорм) тэриллэр этэ. И.Барахов аатынан сопхуос хас отделениетын аайы анаан сүөһү уотан, эт бородууксуйатын оҕорор этилэр. Балаҕаннаах отделениетыгар Юрий Тобуруокап күүстээх уотууга туруоран уоппут субай сүөһүлэрэ эмистэринэн, үрдүк суортаахтарынан аатыраллара. Билигин хайа да улууска сүөһү уотуутунан дьарыктанар бааһынай, тэрээһиннээх хаһаайыстыба баара иһиллибэт.

Үөһээ Бүлүү улууһун Ороһу нэһилигин баһылыга СӨ н/х үтүөлээх үлэһитэ А.В. Антонов уоппуксуйатын кэмигэр хас да сылга 10-нуу бороскуну дьонтон саас атыылаһан, Балаҕаннаах диэн алааска күүстээх уотууну тэрийдэ. Сопхуос саҥанааҥы курдук сүөһүнү эккэ анаан уотууну сөргүтэн үлэһит сылдыһыта уонна “дьон анаан дьарыктаналара буоллар, эт бородууксуйатын оҕоруохтарын сөп” диэбитэ.

Үөһээ Бүлүү улууһа 2012 сыллаахха үүт сөботуопкатыгар ТХМ-тэ үүккэ биэрэр субсидиятын сонун ньыматын оҕорбута. Ол курдук, үүт субсидиятын харчытын ол кэмгэ үлэһит олоҕорбут “Чолбон” СПОК (сал. Н.И. Алексеев) тэрилтэ счэтугар

үүт субсидиятын харчытын ыппакка, нэһилиэктэргэ өгөнү оҕорор кэпэрэтииптэри тэрийтэлээн, тыа хаһаайыстыбатын управлениета (нач. А.И. Андреев) кэпэрэтииптэр счэттарыгар ыппыта. 2012 сыллаахха сөботуопка тэрилтэтин 1 л үүтү тутар иһин төлүүр сыаната 4 солк. этэ. “Чолбон” СПОК ити сыанаба үүт тутан, астаан, бородууксуйа оҕорон атыылаан, онтон кирибит үбүнэн тэрилтэтин дьонун хамнастаан, нолуогун төлөөн, иэстэрин төлөөн, тэрилтэтин 2015 сылга диэри тутан олоҕорбута. Бу сылларга сөботуопка тэрилтэтин 1 л үүтү тутар сыаналара 7–10 солкуобай буолбута. Мантан көстөрүнөн, үүт тутар тэрилтэ ТХМ биэрэр “Возмещение затрат сырой

части молока” диэн биэрэр үүт субсидиятын харчытыгар сигэммэккэ, 1 л үүккэ төлүүр 10 солк. суотугар үүт тутан, астаан, бородууксуйа оҕорон, атыылаан тэрилтэтин тутан олоҕор кыахтааба көстүбүтэ.

Манньик түбэлтэбэ сөботуопка тэрилтэтэ туппут үүтүн кибиэтээн-сийэтигэр олобуран, хонтуруоллаан тыа хаһаайыстыбатын управлениета нэһилиэккэ тэриллибит тыа хаһаайыстыбатын өгөнү оҕорор кэпэрэтииптэрин, тэрээһиннээх, бааһынай хаһаайыстыбаларын счэтугар быһа ытталыра табыгастаабын таһынан, үүтү эбэн сүрүйүү (приписка) тахсыбат.

Сунтаар улууһун “Элгээйи” ММК (сал.П.С. Акимов) манньик ньыманан үлэлээбитэ ыраатта. Прокопий Степанович тэрилтэтэ сылын аайы 1 тыһ. тахса туюнна үүтү тутан, астаан бородууксуйа оҕорорун билэбит. Кини: “Өскөтүн үүт субсидиятын харчытын “Элгээйи” ММК счэтугар түһэртэрдэхпинэ, дохуот курдук көстөн, 1 мөл.тахса нолуогу төлөөн, тэрилтэм ночноотуар”, – диэн санаатын үллэстэр.

Көстөрүн курдук, ааҕан-суоттаан, чизинэйдик үүт тутан, бородууксуйа оҕорор тэрилтэ салайааччылар

манньик этэллэр.

Дыһан, үүт сөботуопкатын тэрилтэлэрэ үүт субсидиятын харчытын эргитэн-урбатан туһанар санааларын тохтотон, кинилэр төһө үүтү тутан оҕорон таһаарыт бородууксуйалара элбэһинэн, сыанаба турбутунан, үлэлэрэ сыаналаныахтаах, ыйааһын харабар туруохтаах. Ол иһин үүт субсидията үүт тутар тэрилтэлэр счэттарыгар барбакка, Тыа хаһаайыстыбатын управлениетын счэтуттан быһа тэрээһиннээх, бааһынай хаһаайыстыбалар, кэпэрэтииптэр счэттарыгар барыахтаах. Манньик эрэ түбэлтэбэ үүт “приписката” тохтоо этэ.

Маны таһынан 100 мөл. суумалаах хотоннору тутартан тохтоон, 10 мөлүйүөнгэ 100 ыанар, эт бородууксуйатын оҕорор субай ынах сүөһүлэр турар хотоннорун нэһилиэк аайы туттаран, үлэни-хамнаһы тэрийэр, аһылык бородууксуйатын оҕорор ордук табыгастаах, туһалаах буолуо этэ.

**Степан ДМИТРИЕВ,
Үөһээ Бүлүү, Балаҕаннаах
нэһилиэгин баһылыга,
СӨ норуотун хаһаайыстыбатын
үтүөлээх үлэһитэ.**

Саас кэллэ... Уһуктун, хамсанын, таптаан...

Унньуктаах уһун кыһыммыт ааһан, дьэ, күн уһаан, халлаан сылыйан сандал сааһы көрсөбүт. Айылба сокуонунан сааһын хамсыыр харамай барыта уһуктар, тыылланньыр, тыллар. Ол сизэринэн киһи этэ-сиинэ эмиэ уһуктан, хамсаныыга наадыйар буолар. Саас тоҕо эрэ, киһи бэйэтэ да билбэтинэн, сүргэтэ көтөбүллэр, кэлиэх-барыах санаата кэлэр, тулалыыр дьонулар мичээрдиэн бабарар. Ол гынан баран күнэ суох тымныы кыһын кэнниттэн киһи этэ-сиинэ хаһаангытааҕар да битэмиингэ наадыйар. Дьэ, ол иһин, бастатан туран, эппитин-сиимитин уһугуннаран, битэмииннэ иһиэбинг.

Чэпчэки ас-үөл

Саас, киһи ис уоргана сылааргыыр кэмигэр, ыарыыга ордук ылларымтыа. Ол иһин аһы көрүнэри сүбэлиллэр. Холобур, киһи куртабар ыараханнык буһар аһы аҕыйатар ордук. Холобур, хас хардыы аайы атыыланар фастфуд астан аккаастаммыт быдан ордук буолуо. Сылаах-арыылаах үрүг астан, бурдук астан, ынах этиттэн уонна, биллэн турар, калорийдаах аһы, утагы сизбэт, испэт буола сатаан. Сымыйт уһабын сири сүбэлиллэр. Ооруот аһыттан сүбүөкүлэни, моркубу, помудуору, брокколины, минньигэс биэрэһи сиир ордук. Петрушка, укроп, кинза курдук күөх үүнээйини аска-үөлгэ өлгөмнүк кутуохха наада.

оптубуһунан, массыынанан айанныыбыт. Кыһынҕы кизһэлэргэ: “Хаһан саас буоларый?! Дьэ, саас буоллар эрэ, илэ барыам...” – диэн ыра санаа онгостобут. Сандал сааспыт салаллан кэлбитин кэннэ, таҥаспыт арыыча чарааһатан, таһырдыа тахсабыт. Элбэхтик хамсыахха, хаамыахха наада. Сарсыарда муусука истэ-истэ үлэҕэ хааман тийдэххинэ, хамсанан күннээҕи эни-эргийэни ылабын, сэниэлэнэбин. Киэһэ эмиэ үлэбиттэн соннук сатыы хааман кэллэххинэ, чэбдик салгыны тыынан түүн үчүгэйдик утуйабын. Өрөбүллэргэ таах сыппакка, таһырдыа хаалыктаах хаама, айылбаа күүлэйдии, сынньана барыахха наада. Биитэр оболоргун, доботторгун кытта сынньалан паарка-тыгар, муус пааркаба, айылбааа сылдьахха сөп.

Урут оболор таһырдыаттан киирбэт

этилэр. Билинҕи оболор төлөпүн тутан баран, дьыэлэригэр бүгэн олоролор. Икки сылтан бэттэх муус паарканы, сыыры, хангылы катогун онгорор буоланнар, хата, син күүлэйдиир буоллур быһыылаах. Элбэхтик хамсаныахха, күн уотугар сыламыахха наада.

Эрчилли

Саас хайаан даҕаны йоганан, медитациянан дьарыктаныахха уонна араас эрчиллини онгоруохха наада. Киһи этин-сиинин иһиллэниэхтээх. Маньаха эрчиллилэртэн йога быдан барсар. Киһи бэйэтин туругун көрүнэн, йоганы онгорор буоллабына, этэ-сиинэ киниэхэ махтана. Маны сэргэ киһи ис туругун сааһыланарыгар, ис эйгэтин иһиллэнэригэр медитация олус барсар. Медитацияны дьыэбэр-уоккар, чуумпуга онгорор ордук. Эбэтэр айылбаа тахсан, чэбдик салгынгга чыычаах саҕатын, айылба ортотугар иһийэн, чуумпуран олорон онгорор өссө туһалаах буолар.

Уларыы

Саас халлаан сылыйбытынан, күн көрбүтүнэн, киһи барыта истээх таҕаһын устан чарааһатар. Баайыы бэргэһэ, куурка кэтэллэр. Ол гынан баран саас эрдэ эмискэ сылдьахтанан тымныйаахха, үрдэриэххэ сөп. “Кубулаттаах кулун тутар” диэн мээһэбэ эппэттэр, тыала-кууһа сүрдээх буолааччы. Ыам ыйыгар киһи үксэ бэргэһэтин устар кэмэ. Дьахталлар, кыргыттар бу кэмгэ саҕа бүрүчүөскэлэниэхтэрин баҕарааччылар, баттахтарын кырааскалаталлар, кырийтараллар. Таҕастарыгар-саптарыгар ордук дьэрэкээн дьүһүннээҕи кэтэ сатыыллар.

Киһи тас көрүнгүнэн, таҕаһынан-сабынан эрэ уларыыра тутар курдук. Сорох дьон бу дьыл кэмигэр тас дьүһүннүүн, өйдүүн-санаалыын, ис туруктуун уларытар. Бэл, сорохтор дьарыктарын, үлэлэрин кытары уларыппыт буолаллар. Айылба уһуктуун кытары киһи уйулбата эмиэ үчүгэй өттүгэр уларытар быһыылаах.

Саҕа дьарык

Ханнык баҕарар киһи туох эмэ атыны, уратыны, сонуну боруобалаатабына, хайдах эрэ ис-иһиттэн үөрэр, тугу эрэ кыайыт, саҕаны билбит курдук буолар. Бу эмиэ – кыра да кыайыы, ситиһии. Урут уруһуйдаабат киһи айылбаа тахсан, кэрэ көстүүнү, сибэккини, отумаһы уруһуйдаан кэбистэбинэ, ама, үрдүк дуоһуууну ылыа суоҕа дуо?! Эбэтэр хаһан даҕаны уһаммакка сылдьыбыт киһи, биир үтүө күн уустан ма-

астар-кылаас ылан, бэйэтин илиитинэн олоппос дуу, долбуур дуу онгордобуна үөрэр бөҕө буоллаба. Хайа да дьарыкка уһуйулларга хайаан даҕаны дьобурдаах буолуохтааххын диэн буолбатах. Киһи сатыыра мунгура суох. Боруобалыахха эрэ наада. Баҕар, кимнээбэр да сатанан, табыллан хаалан бэйэҥ астыныан, дьону соһутуон.

Таптал – сүдү күүс

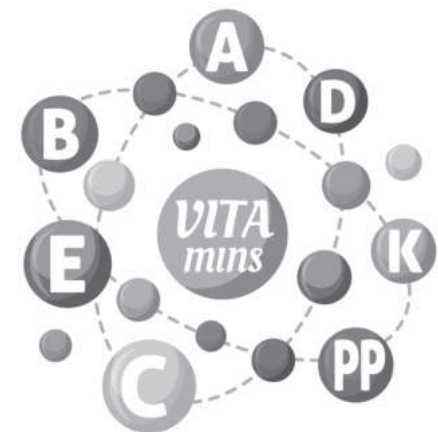
Таптал киһи дууһатыгар сибэккини тылыннарар, чыычаабы ыллатар. Ол аата, таптыыр киһи дууһатыгар эмиэ саас буолар. Тапталга, үөрүүгэ, дьолго эппиттир гормуона уһуктан эбитэ дуу, киһи бэйэтэ да билбэтинэн, сааһы кытары дууһатыгар таптал ырыата иһиллэр. Бу дьыл кэмигэр дьахтардаах эр киһи бэйэ-бэйэлэригэр тардыһылыра күүһүрэр, имэнг ийиитигэр куустары-ахтарын баҕараллар.

Ордук бу кэмгэ таптал минньигэс тылыннан саҕарыахтарын, ырыа айыахтарын, хоһоон хойууохтарын баҕараллар. Дьэ, бу аата, таптал уһуктуута диэн.

Тапталларын көрсө илик сулуумах дьон эбэтэр эдэр ыччат ордук бу кэмгэ таптал ийиитигэр ыллараллар, кэрэ аҕаардар харахтара уолаттар, эр дьон диэки хатанар, туох эмэ уратыны, ол иһигэр соһуччу тапталы кэтэһэллэр. Оттон күүстээх аҕаардар кыргыттарга, дьахталларга бу кэмгэ элбэхтик кэмпилимиэн этэллэр, сибидээннээҕэ ыгыраллар, сибэкки бэлэһтиллэр. Таптал туһугар тугу баҕарар онгоруохтарын сөп. Ол да иһин “сааскытыы” диэн эрдэхтэрэ.

Чаччы даҕаны, киһи таптаа-табына, истиин-тастыын уларыыан хаалар. Букатын атын киһи курдук буолар. Сүргэтэ көтөбүллэн, ыллы-туойа, үөрэ сылдьар буолар, барыны-бары чэпчэкитик ылынар, аһарынар, сыалынар быарыныны сымныыр. Эппиккэ дылы, “оруосабай ачыкы” кэтэр. Сылаас ийиигэ ылларар, табылга-имэнгэ куустарар. Таптал хайдахтаах да ыарытыар киһини эмитир, үтүөрдэр, хайдахтаах да сааһыран эрэри эдэригэр түһэрэр, хайдахтаах да хом санааба ылларбыты уоскутар, наставыанньатын көтөбөр.

Таптал – сүдү күүс!

Битэмиин

Чаччы, саас сорох дьон баттаба түһэ сылдьар буолар, тынҕыраха кыра аайы тостор. Киһи бэйэтэ сэниэтэ суох, утуктуу сылдьар курдук турукка киирэр. Манньик балаһыанньаба, уһата-кэнэтэ сылдьыбакка, эрдэ-сылла бырааска көрдөрөн эмп аныахха, систиэмэ ылыахха, наада буоллабына, укуолунан битэмиин да ылыахха сөп. Бырааскын кытары сүбэлэһэн баран, эмитиэкэбэ атыыланар битэмииннэри ылан ис. Онно битэмиин “ийэтэ-аҕата” баар, ыйытыан эрэ кэрэх, араас битэмиини булан биэриэхтэрэ. Эбэтэр аһыыр аскар битэмиинэ элбэх аһы сизэххэ наада: сымыйы, иэдьэҕэйи, үтү, сыыры, балыгы, сир аһын, ооруот аһын арааһын.

Хамсаны

Кыһын сатыы сылдьахпыт тымныыта бэрт, ол иһин куорат дьоно биир үксүн

СИККИЭР.

Сорох саха — палеоазиат

XVIII–XIX үйэлэргэ диэри саха этническэй устуоруйатын чинчийээччилэр үксүн собурууттан төрүттээхтэрин ыйаллара (Гоголев, 2004, с.54). Ураты көрүү Г.В. Ксенофонов “Ураанхай сахалар” диэн билим үлэтин (1937) иккис кинигэтиттэн сабаламмыта. Кини саха этническэй устуоруйатын үс кэрдиис кэмнэ араарбыта:

*Б.э. бастакы үйэтин бүтүүтэ Бүлүү энгээр түүр-тонус сангалаах ураанхайдар олохсуйбуттар;

*VII–VIII үйэлэргэ Өлүөнэ үөһэ тардытыттан Олоохунаттан үрэхтэри батыһан сылгылаах, ынах сүөһүлээх хоро хааннар (курыканнар) Бүлүү энгээр тийибиттэр (Сунтаар сиригэр). Кэлин тэнийэн, улам Өлүөнэ орто тардытын диэки сыбарыйбыттар;

*VIII–XII үйэлэргэ Байкал кытытыттан (Прибайкалье) уйгур төрүттээхтэр кэлбиттэр.

Хомойуох иһин, салгыы суруйуу бэчээккэ тахсыбатах.

40-с сс. у.б.д. **С.А. Токарев** биир бастагынан сахалар Өлүөнэ

атын чинчийиигэ А.П. Окладниковтан, И.В. Константиновтан, И.Е. Зыковтан, А.И. Гоголеватан ураты биир быһаарылаах: “... Якутский народ сформировался в ходе смещения, взаимодействия нескольких разнородных этнических групп: местных, палеоазиатских, этногенез которых следует связывать с носителями культур позднего неолита и эпохи палеометаллов и пришлых тунгусских и тюрко-монгольских групп, ранняя этническая история коих происходила в границах не только южной Сибири, но и Центральной Азии” (Алексеев, 1996, с.62). Кини ураты

Алексеев палеоазиаттар сабыдыалларын бэлиэтиир: “Сохранение многих архаичных традиций от позднего неолита до средневековья особенно наглядно прослеживается по типологической таблице керамики кулун-атахской культуры XIV–XVI вв. ...из 38 разновидностей орнамента кулун-атахской керамики ... 16 вариантов продолжают местную архаическую традицию орнаментации” (Алексеев, 1996, с.48–60). Ол аата, хойукку таас үйэ сабагтан ололбут палеоазиаттар сахалары кытта булкусупттар. Өссө антропологтар быһаарыларын туоһу абалар: “Антропологи И.И. Гохман и Л.Ф.Томтосова, изучив краниологическую серию из могильника Диринг-Урях, пришли к выводу о том, что население Якутии позднего неолита принимало участие в становлении антропологического типа современных якутов” (Гохман, Томтосова, 1983; Алексеев, 1996,

номоххо кэпсэнэр “тыал буолбуттар”: туматтар, хара сабыллар, сортуоллар уо.д.а. билингитэ биһиэхэ биллэ илик биис уустара симэлийэн “саха киһитэ, дыоно буоллахтара”. Сорох дыон ахтытынан, хара сабыллар Мэнгэ уонна Борофон улуустарыгар XIX үйэ ортотугар диэри ололбуттар (Окладников, 1955, с. 338). Кинилэр хайдах даһаны суола-иһэ суох сүппэтэхтэрэ чаччы. С.А. Токарев сахалар ортолоругар XII үйэбэ абыс уонча бөдөн уонна кыра ийэ, аба уустар баалларын ыйар: “...эти этнические группировки отражают в какой-то мере сложный родоплеменной состав якутской народности” (Токарев, 1941, с.58–62).

Сэһэн Боло хомуйбут үһүэнигэр кэпсэнэр: “...Омогой баай, Элэй Боотур диэннэр кэлиэхтэрин иһингэр Өлүөнэбэ сахалар диэн тусла олохтоох, майгылаах омуктар олоотторо үһү. Кинилэр бэт өртөн ололбуттар, элбэх аймах дыон эбиттэрэ үһү. Ол гынан баран урут хантан, төһө кэмнэ бу дойдуну булан ололбурбуттара өрүү сэһэн буолбат, ону тэҥинэн, тонгуһу уонна кэнники кэлбит саха төрүттэрин кытта утарсан кыргыһа, билдэһыһа сылдьыбыттара, ол кэннэ кинилэртэн удьуордара бааллара олох сэһэн буолбат. Арай кинилэр ааттара “саха” уонна синнигэс төбөлөөх, уллуктаах (буута суох) булду батыһан; кыыллаан, үөннээн (араас куһаҥан үөнү) аһаан олоороччу элбэх аймах дыон бааллара үһү диэн буолар” (Боло, 1994, с.22).

Бу үһүэнигэр болбойон өйдүү сатаан:

“...кинилэр бэрт өртөн ололбуттар...”;

“...элбэх аймах дыон...”;

“...кинилэр ааттара саха...”;

“...синнигэс төбөлөөх... дыон...”.

“...элбэх аймах дыон...” диэн кэпсэн сөп буоллабына, хаһан эмэ археология хаһыыларыгар кинилэртэн ким эмэ көстүөхтээх. 2012 с. саха-француз эспэдииссийэтэ Үөһэ Дьааҥы улуугар үлэлээбитэ. Биир күн Баатабайтан чугас Остуолбалаах эргин сир кэрийэ сылдьан, биир көмүүнү булбутум. Археология хаһыытын түмүгэр киһи өттүгэр диэри (60–70 см) диригнэ ураһа туостарынан үрүттээх халын халтаһынартан хомуллубут тэбиэх көстүбүтэ, ол иһигэр куорчах. Эспэдииссийэ сарсынҥы үлэ күнүн бэлэмнээһин түбүгэр ыктара сылдьан, көмүү ис-тас маһын эрэ хаартыска түһэрбиппин.

Хаһыллыбыт көмүү диригэ суобунан (60–70 см), тэбиэх-холбо иһигэр куорчах баарынан, киһи өлүгүттэн кылыгырас унуох хаалбытынан уонна аҕыйах малсал уруллубутунан сылыктаат-ахха, XVI–XVII үйэтээҕи курдук. Кэлин истибитим кэрэхсэбиллээх көмүү эбит: “Француз антропологтара 12–13 саастаах уол оҕо уһун ньолбоҕор чөмчөкөтүн эргитэ сылдьан кээмэйдээн, хас унуобун ырытан-чинчийэн баран, кыра эрдэҕинэ, икки чанчыгын хам баайаннар төбөтүн уһун синнигэс быһыылаах гына онорбуттар диэн түмүк

онгордулар” (Бравина, 2021, 64). Арааһа, Сэһэн Боло сэһэнигэр кэпсэнэр, бастакы дыһаҥа саха көмүүтэ көһүннэ быһыылаах, ол гынан баран чинчийээччилэр кэлин тоҕо эрэ суруйбат буоллулар. Оччолорго (2012 с.) археология хаһыыларын көһүллүүр сурук уонна ирдэнэр үлэ отчуотун суруйуу Д.М. Петров (аспыраан) эбэтэр у.б.д. Р.И. Бравина эпистинэстэригэр баара. Салгыы көмүү туһунан билиини-көрүүнү ыйыллыбыт чинчийээччилэртэн биридэстэрин отчуотугар булу-оһа сөп.

Инньэ гынан, хаһан эмэ сэһэнгэ кэпсэнэр “синнигэс төбөлөөх”, “элбэх аймах... дыон ... сахалар” олохторо уонна көмүүлэрэ археология хаһыыларыгар өссө көстүөбэ. Билигин биир чаччынан, араас быһаарылары биэрэр эрдэ, ол гынан баран, эрэл үөскүүр. **Билингит кэмнэ, сорох саха хойукку таас үйэлэртэн төрүкү олохтоох буоларын билим таһымнаах үлэлэргэ суруйуу – салгыы үөрэтиллэр чинчийи биир хайысхата.** Бэрт былыргыттан олохтоох “синнигэс төбөлөөх” сахалар, Саха сиригэр сорох палеоазиат олохтоохторун кытта, онтон кэлин (X–XVI үйэлэргэ) араас кэли түүр, монгол, тонгус биис уустарынын булчуһан сана, эдэр норуоту үөскэппиттэр. Арааһа, “саха” диэн этническэй өй-санаа атын уустарга тарбаныта, билингит палеоазиат сахалары кытта ситимнээбэ буолуо? Биллэн турар, элбэх туоһу археология хаһыыларыттан тутулуқтаах.

Биир эмэ аҕаааччы сэмэлиэн сөп: “Эмиз сахалары кэли, олохтоох диэн араара сатыыллар”, – диэн. Билингит саха түөлбөлөннөр ололор сиригэр олохтоох норуот (коренной) буолара билим таһымнаан быһаарыллан турар, ол гынан баран, киһи уонна норуот устуоруйалаах, төрдүлээх-уустаах (төрүүчүлээх).

X–XVI үйэлэргэ үөскээбит “саха дыоно” – эдэр омук. Кырдыабас аҕа-ийэ уустара кэли омуктары кытта булчуһан эдэрдэригэр түһэллэр. Билингит саха өссө эдэр, нуучча уонна атын норуоттар генетическэй хаанара эбиллэн, эдэр норуот буолан, саха бэйэтин билинэр, иннин көрүнэ сатыыр, туруулаһар омук. Туоһулары, чаччылары культуура, үөрэх, билим, успуорт уо.д.а. хайысха ситиһиллэригэр, баскес дьоммут ис-тас бэлиитикэбэ ытар үлэлэригэр булаттаан. Кырдыабас норуот кэскилэ суобуттан күннээҕи кыһалбаны туоратынан мунгурданар. Айылбаһа туох барыта үөскээн, ситэн, аналын толорон кэхтэр, симэлийэр.

Саха итинник турукка киирэрэ билингитэ ыраах курдук, өскөтүн төрүт тылыттан, культууратытан, дыарыгыттан, итэбэлиттэн тэбэтэҕинэ. Эбии санаттахха, “кырдыабас норуоппут” дэнэ сырыттаһытына, баҕабыт хоту, эрдэ кэхтэрбит чаччы.

Василий ПОПОВ-Быдылыкы Баһылай “Сүүрбэ сыл усталаах экспедиция” кинигэтиттэн.

быһаарынан, сорох палеоазиаттар саха үөскээһинигэр кыттыбыттарын ыйар уонна А.И. Гоголев сахалар үөскээбит кэмнэрин XIV–XVI үйэлэринэн быһаарар эбит буоллабына, А.Н. Алексеев арыый былыргыны ыйар: “...с VI в.н.э и завершился в конце XIII – начале XIV в. Сложением новой народности Севера – якутов-саха (онно, с. 62).

Инньэ гынан, **С.А. Токарев, А.И. Гоголев** уонна А.Н. Алексеев билим үлэлэрин түмүгэр саха билигин сүрүн түөлбөлөннөр ололор сиригэр үөскээбит олохтоох норуот буолара мөккүһүллүбэт. Билигин, Саха сиригэр, сана археология арыыйыларга олобуран, сылгылаах, хороҕор муос сүөһүлээх дыон олобо 300–400 сылларынан өссө диригээтэ (X–XIV үйэлэр). (Алексеев, Бравина, Гоголев, 2020, с. 210–230).

Кэлин саха этническэй устуоруйатын үөрэтиигэ палеоазиаттар сабыдыаллара улам бэлиэтэнэн эрэр. 1990 сс. у.б.х. **С.И. Николаев-Сомоготто** “Происхождение якутского народа” диэн билим суруйуутугар сахалар түн былыргы олохтоох буолалларын угро-самоди тыллар нөҥүө чинчийэн иһэн эрдэ Орто дойдуттан арахсыбыта (Николаев-Сомоготто, 1998, с.86–87).

Саха археологиятын хаһыыларыгар олобуран, у.б.д. А.Н.

с.49). Ол аата, 4 тыһ. сыл анараа өттүгэр ололбут өбүгэлэриттэн сахалар биологическай өттүнэн улаханньык уларыйбатахтар. Салгыы кини араас атын туоһулары ыйар: антропология, ол иһигэр молекулярнай антропология, чаччыларын, былыргы олохтоохтор биллибэт тыллара (9–10%) баарын уо.д.а.

Сүүрбэ сыл устата сири кэрийэн булаттаабыт саха хойукку орто үйэтээҕи көмүүлэргэ сорох палеоазиаттар киһи өлүгүн харайар сизэрдэрэ-туомнара көстөрүн бэлиэтибин:

*ойуу уруһуйдар (киһи маһын халтаһыннарыгар);

*өлүгү хатаран эмэгэт онгостуу (Тыымпы);

*иин иһигэр киһи өлүгүн уотунан сизээн ыраастааһын (Үрүт Мыраан, Айыы Тайбыт);

*итэбэлтэн сизэттэрэн киһи этин сизэтин туома (ритуальной каннибализм, Ымыйахтаах уонна Арыылаах эргин, Уус Алдан).

*сир, уу ньуурунан кэккэлэһиннэри көмүү);

*киһи өлүгүн ийэ сиргэ ис-тас маһа суох харайыы;

*ийэ мас иһигэр өлүк хангас атабын уһаты, онтон уҥа атабын бакытан сытыарыы (“анараа” дойдуга хааман барар курдук);

Биллэн турар, сүүһүнэн уонна тыһыынчанан сыллар усталарыгар

1970–1990 сс. у.б.х. **А.И. Гоголев** (билигин у.б.д., бэрэпиэссэр) археология хаһыыларынан Саха сиригэр, бастагынан, сылгылаах уонна хороҕор муос сүөһүлээх былыргы дыон олобун булбута уонна чинчийбитэ. Радиоуглеродунан датировкалар XIV–XVI үйэлэри көрдөрбүттэр. Кини 1993 с. “Якуты: проблемы этногенеза и формирования культуры” лиэн дуоктар үлэтигэр “Саха дыоно Өлүөнэ орто тардытыгар XIV–XVI үйэлэргэ түүр, монгол, тонгус-маньчжур тыллаах биистэр уонна палеоазиаттар алтыһыларын, холбоһууларын түмүгэр үөскээбитэ” диэн бэлиэтиир (Гоголев, 1993, с.126).

Археолог, у.б.д. А.Н. Алексеев үлэтигэр саха устуоруй-

Олимпиада путевката!

Ааспыт өрөбүлгэ (кулун тутар 24 күнүгэр) Египет Александрия диэн куоратыгар Африка уонна Океания Олимпиадаба сүүмэрдир күрэхтэһиитэ ыытыллыбыта.

Олимпиада көгүл тустууга турнирыгар, биллэрин курдук, алта ыйааһын баар. Кэтининиэнэр Олимпиадаба сүүмэрдир күрэхтэһиитэ илэригэр, интэриэһинэйэ диэн, финал хапсыһылар буолбаттар. Олимпиадаба сүүмэрдир турнир сүрүн сыала-соруга – путевка “тыырыыта” буоллаба. Онон, финал ангаарын кыйыылаахтара путевканы наһараадаланаллар, оттон финал ытыллыбат.

Бастатан туран – үөрүүлээх сонун! Амма Болугуруттан төрүттээх аан дойду кылаастаах успуорт маастара, 27 саастаах **Георгий Огороков** – 2021 сылтан ыла Австралия успуорка чизинин көмүскүүр. Кини – Океания икки төгүллээх чөмпүйүөнэ, уолаттарга Европа чөмпүйөнэтин кыйыылааба. Тус тириэньэрдэрэ – Артур Константинов уонна Александр Софонов.

Африка уонна Океания Олимпиадаба сүүмэрдир күрэхтэһиитигэр 24 дойдуттан барыта 76 бөбөс кытынна. Кинилэр Александрия “Борг Эль Арб Спорт Халл” диэн ааттаах успуорт комплексын саалатыгар күөн көрүстүлэр.

65 киилэ ыйааһынга барыта 16 бөбөс күрэхтэстэ. Георгий Огороков бастакы утарылаһааччыта – Франкофония оонньууларын призера, Камерун бөбөһө Самуэль Дохья Кале. Кинини Георгий Огороков 12:0 ахсаанынан кыйыбыта. Иккис эргиригэ утарылаһааччыта – Кабо-Верде бөбөһө Энтони Стерлинг Уэсли. Кинини уолбут ыраастык кыйыбыта (туше).

Дьэ, онтон, финал ангаара! Олимпиада путевкатын иһин

быһаарыылаах хапсыһы! Георгий Огороков утарылаһааччыта – Африка оонньууларын призера, 18 саастаах Манакеу Нкунга Нгонда (Африка). Бу хапсыһы тилэри ытыллыбатаба, Георгий Огороков иккис түһүмэх сабаланыыта 10:0 ахсаанынан баһыйа тутан, хапсыһы тохотулубута. Кыайы! **Париж Олимпиадатыгар путевка баар!** Бу ыйааһынга иккис путевканы Самоа бөбөһө Гаку Аказава “сүүйбүтэ”. Австралия хамаандатыгар өссө биир путевканы Джейден Лоуренс (86 кг) ажалбыта.

Аан бастаан, олунньу 28 – кулун тутар 1 күннэригэр “Панамерика” сүүмэрдир күрэхтэһиитэ Мексика Акапулько диэн куоратыгар буолбутун санатабыт. Ол аата, Эмиэригэ бүтүүнүн (Хотугу уонна Собуруу Эмиэригэ дойдуларын) күрэхтэһиитэ. Ол күрэхтэһиигэ Париж Олимпиадатын путевкатын хаһаайынарынан буолбуттара: 57 кг: Дариан Круз (Пуэрто-Рико) – Роман Браво Юнг (Мексика); 65 кг: Остин Гомес (Мексика) – Алешандро Вальдес (Куба); 74 кг: Жендри Гарсон Кабальеро (Куба) – Энтони Монтеро (Венесуэла); 86 кг: Александр Мур (Канада) – Этан Рамос (Пуэрто-Рико); 97 кг: Луис Переса Соза (Доминикана) – Артуро Силот Торрес (Куба); 125 кг: Джонован Смит (Пуэрто-Рико) – Амарвир Дхеси (Канада).

Европа кэтининиэнэр сүүмэрдир күрэхтэһиитэ муус устар 5–7 күннэригэр Азербайджан киин куората Бакуга ыытыллаары турар. Ити түһүлгөбү 28 дойдуттан 98 бөбөс кытылаахтара. Ол иһигэр саха тустууга оскуолатын үс бэрэстэбиит-

Африка уонна Океания сүүмэрдир күрэхтэһиитигэр Олимпиада путевкаларын сүүйбүт бөбөстөр

57 кг: Гамал Мохаммед (Египет) – Диамантино Йуна Фафе (Гвинея-Бисау).

65 кг: Георгий Огороков (Австралия) – Гаку Аказава (Самоа).

74 кг: Бакар Ндум (Гвинея-Бисау) – Амр Хуссен (Египет).

86 кг: Джейден Лоуренс (Австралия) – Фатех Бенферд-жаллах (Алжир).

97 кг: Мастафа Али Эльдерс (ЮАР) – Николас Де Ланге (Собуруу Африка Өрөспүүбүлүкэтэ).

125 кг: Эштон Амин Мутува (Нигерия) – Диаелдин Абдельмолоталеб (Египет).

элэ – “белорустар” **Арыяан Тютрин**, **Ньургун Скрябин** уонна “македонец” **Владимир Егоров**.

Оттон Азия кэтининиэнэр сүүмэрдир күрэхтэһиитэ муус устар 19–21 күннэригэр – Кыргызстан киин куората Бишкеккэ ыытыллаахтара. Саамай тийэх, аан дойдутаабы сүүмэрдир күрэхтэһиитэ ыам ыйын 9–12 күннэригэр Стамбулга (Турция) буолуохтара. Ити күрэхтэһиигэ ыйааһын аайы төһө да үстүү путевка “оонньоммутун” иһин, финаллар эмиэ ытыллыбаттар. Финал ангаардарын кыйыылаахтара путевканы наһараадаланаллар, финал эмиэ ытыллыбыт. Халыт биир путевканы үһүс миэстэлэммит бөбөстөр “былдыһаллар”.

Чөмпүйүөннэр кылаастара

Саха норуотун успуорка дьоруойдара Николай Захаров-Сахаачча уонна Роман Дмитриев төрөөбүттэрэ 75 сыла утуу-субуу бэлиэтэннэ. Коля 1948 сыл ахсынньытын 20 күнүгэр Амма сэлиэннэ-этигэр, оттон Рома 1949 сыл кулун тутар 7 күнүгэр Эдьигээн Бэстээбэр төрөөбүттэрэ.

Кинилэр 1966 – 1967 үөрэх дьылыгар Чурапчы интэринээт-оскуолатын онус кылааһыгар үөрэммиттэрэ. Онон, Дмитрий Петрович Коркин аатынан успуорт оскуолатын бастакынан бүтэрбиттэрэ (первый выпуск). Кылааска 23 үөрэнээччи баара (20 уол, 3 кыыс). Мин ити кылаас салайааччыта этим. Кэргэним С.Г. Старостины кытта интэринээт-оскуолаба учууталлаабыппыт. Мин – алгебраны, оттон кэргэним нуучча тылын үөрэппиппит.

Уолаттар бары тустуунан үлүһүйэн туран дьарыктаналара. Бэл, кизһэ киинэбэ да сылдыбат этилэр. Арай “Дзюдо” диэн Япония киинэтин тириэньэрдэрэ Дмитрий Петрович Коркины кытта биригэ көрбүттэрин өйдүүбүн. Онон, кылааһым уолаттара көгүл тустууга эттиин-хааннын, сүрэхтиин-быардын олоччу бэринэн туран дьарыктанар этилэр.

Уруоктар быыстарыгар күрэхтэһэ барбыт уолаттарын тустарынан кэпсэттэллэрэ. “Оо, дьэ, хайдах күрэхтэһэ сылдьаллара буолла?! – дии-дии,

сутуруктуу туппут илиилэрин охсуннараллара. – Ол эрэри Сахаачча ытарчатын дэбигис араарбаттара буолуо”.

Барахсаттар, кырдык, киһи сөбө-махтайа көрөр уолаттара этилэр. Көнөлөрө, судургулара, иитэр-үөрэтэр, дьарыктыыр дьонноругар ытыктабыллаах сыһыаннара өйбөр-санаабыр бигэтик хатаммыт. Кинилэр кылаастарыгар түөрт Рома уонна түөрт Петя баара. Бары кэриэтэ биллэр-көстөр бөбөстөр, тириэньэрдэр буолбуттара: Владимир Андросов, Аргунов, Афанасий Матвеев, Роман Неустроев, Прокопий Шестаков, Василий Уваров, Роман Степанов, Афанасий Габышев, Роман Шамаев, Евдокия Барашкова.

Ардыгар уолаттарым кэпсэтиилэригэр кыттарым. Ол курдук биридэ: “Сахаачча илиитэ кырдык кытаанах дуо?” – диэн ыйыппытым. “Кини ытарчалыы тутуутун араарар киһи манна суох”, – диэн олус астынан туран хоруйдаабыттар. Кыайа-хото тутта сылдьар кинини балыйалларын туһунан ахталлара. Онно: “Санаабытыгар

буолуо, ама оҕону балыйахтара дуо”, – диририм. Уолаттар барахсаттар: “Кырдык ээ...” – дэспиттэрэ. Сахаачча: “Кырдык, киһи ардыгар ытыы сыһар”, – диэбитин өйдүүбүн.

Чээн, барахсаттарым билигин бааллара буоллар.

Айылба барахсан изгэйэр икки атахтаабы Орто туруу бараан дойдуга – кылгас кэмгэ ыалдьыт курдук кэлэн ааһар гына айбыт. Ити кылгас кэми диригинник өйдөөн, үлүмнэх-өрүсүһэ дьонго-сэргэбэ туһалаабы айбыт-туппут, дойдубутун сайыннарбыт саха өркөн өйдөөбө элбэх. Улуу тириэньэр Дмитрий Петрович Коркин оннук дьонтон бири-

Ол кэмгэ кинилэр ааттара ааттамматха күннэрэ суоҕа. Павел Пинигин – Монреаль Олимпиадатын чөмпүйүөнэ, Роман Дмитриев уонна Александр Иванов – үрүҥ көмүс призердар.

Кинилэр эт-сиин эрэ өттүнэн буолбакка, өй-санаа өттүнэн эмиэ дэгиттэр спортсменнар. Уолаттар успуорт саалатыгар уонна стадионга төһөлөөх көлөһүннэрин тохтуттара буолуой?! “Биһиги элбэхтик дьарыктанабыт, тобо диэтэххэ, араас хамсаныларга эппит-симиит үөрэнэн, тобоостоох түгэнгэ “аптамаатты” хамсаны барыахтаах”, – дииллэрэ уолаттар. Үөрэнэ-эччим Рома дэлэбэ: **“Кыайы 50 бырыһыанын төбө үлэтэ быһаарар”**, – диэ дуо. Рома үөрэххэ дьобурдааба, кылаас бастың үөрэнээччитэ этэ. Күрэхтэһиилэргэ барарыгар үөрэбин көтүппэтэбэ буоллар – оскуоланы кыһыл көмүс мэтээлинэн бүтэрэр кыахтааба.

Успуорт, систиэмэлээх дьарык иитэр-үөрэтэр, кинини бэрээдэктиир оруола улахан. Успуордуан утумнаахтык дьарыктаммыттар түргэн-тарбан туттуулаахтар, быһаарынылаахтар, эмискэ үөскүүр түгэни бэрт түргэнник өйдүү охсоллор. Тириэньэрдэр, Дмитрий Петрович Коркин баай үөрүйэбин хайаан да үөрэтиэхтээхит, күннээби үлэбитигэр туһанаахтааххыт.

Екатерина ЛУКИНА, Саха Өрөспүүбүлүкэтин үтүөлээх учуутала.

Кыһынҥы Спартакиада

Бу күннэргэ (кулун тутар 26 – 30 күннэригэр) Алданҥа уонна Нерюнгрига Саха сирин V кыһынҥы Спартакиадын күрэхтэһиилэрэ ыытылла тураллар.

Кыһынҥы Спартакиада бырагырааматыгар уон көрүҥ баар: хайыһар, биатлон, хайыһарынан успуорт ориентированиета, кыһынҥы многоборье, шорт-трек, сноуборд, хайа хайыһарын успуорда (горнолыжный спорт), хоккей, фигурнай ханкылааһын уонна хотугу многоборье. Үс кэнники көрүҥ күрэхтэһиилэрэ Нерюнгрига ыытылла тураллар, оттон атын сэттэ көрүҥ күрэхтэһиилэрэ барыта – Алданҥа. Ити көрүҥнэргэ 28 хамаанда (алта сүүс кэринэ спортсмен) күрэхтэһэ сылдьар. Саамай элбэх кыттааччылаах хамаандалар – Мэнгэ Хангалас улууһа, Нерюнгри оройуона уонна Дьокуускай куорат. Оттон саамай элбэх кыттааччылаах успуорт көрүҥнэрэ – хайыһар (112 киһи) уонна хоккей (127 киһи). Спартакиада сүрүн судьуйата – Бүтүн Арасыйытатаабы кылаастаах

судьуйа Альберт Трофимов.

С п а р т а к и а д а н ы үөрүүлээхтик арыыйы сизэрэ-туома кулун тутар 26 күнүгэр Алданҥа ыытыллыбыта. 2024 сый Арасыйыаба – дьыэ кэргэн сылынан, оттон Саха сиригэр оҕо сылынан биллэриллэн турар. Ол иһин улахан түһүлгэни үөрүүлээхтик аһы сизэригэр-туомугар улуустар, куораттар хамаандаларын сэргэ Алдан оройуонун успурду өрө тутар дьыэ кэргэннэрэ кытыннылар.

Биатлонҥа Олимпиада икки төгүллээх чөмпүйүөнэ Ольга Зайцева уонна хайыһарга Олимпиада чөмпүйүөнэ Никита Крюков – Спартакиада бочуоттаах ыалдьыттары. Кинилэр Алданҥа уонна Нерюнгрига оҕолору кытта көрсүбүттэрэ, улахан түһүлгэни үөрүүлээхтик арыыйы сизэригэр-туомугар кыттыбыттары.

Кыһынҥы Спартакиада

да бастакы дьоруойдарынан хайыһардьыттар буоллулар.

Алдан успуорка оскуолатын инструктор-спортсмена, успуорт

маастара Михаил Соснин 15 килэмиэтиргэ бастаата. Кини улахан түһүлгэни үөрүүлээхтик аһы сизэригэр-туомугар – Олимпиада чөмпүйүөннэрэ Ольга Зайцеваны уонна Никита Крюковы кытта Спартакиада былаабын күөрэччи көтөхсүбүтэ. Олимпиада уотун стадионҥа күөрэччи көтөбөн киирбит хайыһардьыттар эмиэ дистанцияларыгар бастаабыттары. Ол курдук Спартакиада бастакы күнүн чөмпүйүөннэринэн успуорт маастардара Алексей Распутин, Анастасия Дубова уонна Инна Рыбкина буолбуттары.

Хайа хайыһарын успуордугар Денис уонна Никита Ивлевтэр (уоллаах аҕа) кыһыл көмүс мэтээли ситиспиттэрэ. Дьахталларга Алдан спортсменката Мария Стуканева иккис, кини ийэтэ Наталия Стуканева үһүс буолбуттары эмиэ үөрүүлээх.

Кыһынҥы Спартакиада салбанар.

Бэй. кэр.

V Кыһынҥы Спартакиада бырагыраамата

Кулун тутар 28 күнэ, чэппиэр

09.00 – 13.00. Биатлон. Спринт. Кыргыттар, дьахталлар – 6 килэмиэтир. Уолаттар, эр дьон – 9 килэмиэтир. Ытыллар сирэ – Алдан стадиона.

10.00 – 12.00. Кыһынҥы многоборье. Күүс көрүҥэ (силовая подготовка). Ытыллар сирэ – Алдан стадиона.

10.00 – 15.30. Сноуборд. Слалом. Ытыллар сирэ – Селигдар хайа эниэтэ.

10.00 – 15.00. Эр дьон, дьахталлар, уолаттар, кыргыттар. Шорт-трек. 500 миэтэрэбэ сүүрүү. Ытыллар сирэ – Алдан, “Муус арена” комплекс.

14.00 – 17.00. Хайыһарынан успуорт ориентированиета. Ыйыллыбыт хайысхаба күрэхтэһии. Ытыллар сирэ – Алдан хайыһарга базата.

19.30. Спартакиада бастакы, иккис күнүн түмүктэринэн наһараадалааһын. Ытыллар сирэ – Алдан киин болуоссата.

Кулун тутар 29 күнэ, бээтинсэ

09.00 – 15.00. Сноуборд. Сноуборд-кросс. Ытыллар сирэ – Селигдар хайа эниэтэ.

10.00 – 13.00. Эр дьон, дьахталлар, уолаттар, кыргыттар. Шорт-трек. 1500 миэтэрэбэ сүүрүү. Ытыллар сирэ – Алдан, “Муус арена” комплекс.

11.00 – 13.00. Кыһынҥы многоборье. Хайыһар. Көҥүл истиил. Эр дьон, уолаттар – 5 килэмиэтир. Дьахталлар, кыргыттар – 3 килэмиэтир.

18.00 – 19.30. Хайыһарынан успуорт ориентированиета. Икки түһүмэхтээх эстэпиэтэ. Ытыллар сирэ – Алдан хайыһарга базата.

15.00 – 16.00. Хайыһар. Хамаанданан спринт. Ытыллар сирэ – Алдан хайыһарга базата.

20.30. Спартакиада үһүс күнүн түмүгүнэн наһараадалааһын. Ытыллар сирэ – Алдан киин болуоссата.

Кулун тутар 30 күнэ, субуота

10.00 – 14.00. Хайыһар. Булкаас эстэпиэтэ. Ытыллар сирэ – Алдан хайыһарга базата.

15.00 – 17.00. Спартакиада төрдүс, бэһис күнүн түмүктэринэн наһараадалааһын. Ытыллар сирэ – Алдан киин болуоссата.

17.00. V кыһынҥы Спартакиаданы үөрүүлээхтик сабыы сизэрэ-туома. Ытыллар сирэ – Алдан киин болуоссата.

Спартакиада хайыһарга күрэхтэһиитин кыайыылаахтара уонна призердара

Хайыһар

Эр дьон. 15 килэмиэтир: 1 – Михаил Соснин (Алдан); 2 – Никита Шестаков (Амма); 3 – Александр Филиппов (Нерюнгри).

Дьахталлар. 10 килэмиэтир: 1 – Анастасия Дубова (Алдан); 2 – Евгения Сергеева (Дьокуускай); 3 – Альбина Абсатарова (Нерюнгри).

Уолаттар (2004 – 2007 с.т.). 15 килэмиэтир: 1 – Алексей Распутин; 2 – Вадим Кривоногов; 3 – Александр Процук (үһүөн – Нерюнгри).

Кыргыттар (2004 – 2007 с.т.). 10 килэмиэтир: 1 – Инна Рыбкина (Алдан); 2 – Людмила Бронникова; 3 – Регина Петрова (иккиэн – Нерюнгри).

Хайа хайыһарын успуорда

Эр дьон: 1 – Денис Ивлев (Нерюнгри); 2 – Вадим Мазурек (Алдан); 3 – Лев Дубовой (Дьокуускай).

Дьахталлар: 1 – Клавдия Березкина (Нам); 2 – Мария Стуканева; 3 – Наталия Стуканева (иккиэн – Алдантан).

Уолаттар (2004 – 2007 с.т.): 1 – Никита Ивлев; 2 – Александр Воробьев (иккиэн – Нерюнгриттан); 3 – Амир Струговец (Алдан).

Кыргыттар (2004 – 2007 с.т.): 1 – Альбина Папок (Дьокуускай); 2 – Евгения Широчина (Нерюнгри); 3 – Алена Федо (Алдан).

Александр Овечкин – 848!

Арасыйыа хоккейга оонньооччута Александр Овечкин НХЛ чөмпүйэнээтигэр 848-с голун киллэрдэ.

Кэнники сылларга 38 саастаах, “Вашингтон Кэпиталз” хамаанда хапытаана Александр Овечкин туһунан элбэхтик кэпсииллэр, көрдөрөллөр, суруйаллар. Ол сүрүн төрүөтэ – НХЛ чөмпүйэнээтин рекордун охсууга дьуккүөрдээхик дьулуһуу. Успуорду таптааччылар НХЛ

(хоккей) уонна НБА (баскетбол) диэн Хотугу Эмиэрикэ бастыҥ лиигаларын бэркэ билэллэр. Ити лиигаларга аан дойду бастыҥтан бастыҥ хоккеистара оонньууллар. Ол сүрүн биричиинэтэ – баһырхай хамнас.

Бүгүҥҥү күнҥэ НХЛ чөмпүйэнээтигэр саамай эл-

бэх голу киллэрбит оонньооччу – Уэйн Гретцки. Кини билигин 63 саастаах, 25 сый анараа өттүгэр ханкытын тоһоҕоҕо ыйаабыта. Улуу диэн хос аатынан биллэр Уэйн Гретцки – XX үйэ саамай биллэр-көстөр спортсменнарыттан биридэстэрэ. Быһаччы эттэххэ – хоккей Пелета, Марадоната.

Уэйн Гретцки НХЛ чөмпүйэнээтигэр 61 рекорду охсубут. Кини НХЛ бастыҥ оонньооччутун (MVP) уонна кимээччитин бириистэрин

сыл аайы ылар. Уэйн Гретцки НХЛ чөмпүйэнээтигэр 894 голу киллэрбитэ.

2010 сыллаахха кыһынҥы Олимпиада Канада Ванкувер куоратыгар ыытыллыбыта. Ол түһүлгэ уотун умалпыт Канада бизэс бастыҥтан бастыҥ спортсменын иһигэр Уэйн Гретцки баара. Хоккей аан дойдутаабы федерацията (ИИХФ) XX үйэ алта бастыҥ оонньооччутун ааттаан турар (символическая сборная столетия). Ол алта бастыҥ оонньооччу иһигэр Хотугу

Эмиэрикэ бэрэстэбииттэллэриттэн Уэйн Гретцки эрэ баар: боруотаба турааччы Владислав Третьяк; көмүскээччилэр Вячеслав Фетисов (иккиэн – ССРС) уонна Берье Сальминг (Швеция); кимээччилэр Валерий Харламов, Сергей Макаров (иккиэн – ССРС) уонна Уэйн Гретцки (Канада).

38 саастаах Александр Овечкин, дьэ, итинник улуу оонньооччу рекордун охсоору “экирэтэ” сылдьар. Кэнники үс-түөрт сылга: “Александр Овечкин Уэйн Гретцкини ситиэ дуу, суох дуу?” – диэн кэпсэтии убаарабат. Сорохтор эрэнэллэр, сорохтор саарбахтыыллар.

Александр Овечкин соторутаабыта “Виннипег Джетс” хамаандаба икки голу киллэрбитэ (ол аата НХЛ чөмпүйэнээтигэр 847-с уонна 848-с голларын). Онон, Гретцки рекордун охсорго, аны 46 голу киллэриэн наада. Бу иннинэ уурастыы сылдьан баран, кэнники алта оонньоуга субуруччу голлары киллэртээн, этэргэ дылы, ыңгырыа уйатын тобо тарта. Бу күннэргэ Александр Овечкин аатын ааттаабах успуорт ханаала, портала, хаһыата суобун кэриэтэ.

НХЛ чөмпүйэнээтин бастыҥ кимээччилэрэ

Оонньооччу	Дойдута	Матч	Гол	Ортот.
1. Уэйн ГРЕТЦКИ	Канада	1487	894	0,60
2. Александр ОВЕЧКИН	Арасыйыа	1414	848	0,60
3. Горди ХОУ	Канада	1767	801	0,45
4. Яромир ЯГР	Чехия	1733	766	0,44
5. Бретт ХАЛЛ	АХШ	1269	741	0,58
6. Марсель ДИОНН	Канада	1348	731	0,54
7. Фил ЭСПОЗИТО	Канада	1282	717	0,56
8. Майк ГАРТНЕР	Канада	1432	708	0,49
9. Марк МЕССЬЕ	Канада	1756	694	0,40
10. Стив АЙЗЕРМАН	Канада	1514	692	0,46

Табылыссаҕа быһаарыы: Матч – НХЛ чөмпүйэнээтигэр барыта төһө оонньууну (матч) оонньообута; Гол – ити оонньууларга киллэрбит голларын ахсаана; Ортот. – киллэрбит голларын бырыһыана (ортотунан биир оонньууга).

Халлаанга туойаллар

Бу түбэлтэ буолбута уонтан тахса сыл ааста. Биир сайын от сабана кизһэ, 12 чаас диэки этэ, халлаанга онон-манан былыттааба. Ыаллыы оло- рор табаарыспар үһүө буолан тахсан истибит. Ханна эрэ ыраах туойар сангаларын иһиттибит. “Ээ, итирик- тэр ыллаан сордонолор быһыылаах” диэн маннай аахайбатыбыт. Туойааччылар суол диэки бу чугаһаан кэллилэр. Одууластыбыт – ким да суох. Хайдах, ханна туойалларын билбэтибит, оннук аһаран кэбистибит. Ону табаарыһым абата сипсийэн: “Халлаанга туой- аллар”, – диэтэ.

Сарсынгы күнүгэр ыаллыы дэриэбинэбэ тэхини- ичэскэй испири иһэн, уонтан тахса киһи өлбүтүн сурабын истибиппит. Кимнээх эрэ – үүтээннэригэр, сорохторо – ходуналарыгар.

Онон халлаанга туойуу киһи өлөрүгэр дииллэрин итэбэйэбин. Айылба биир таайыллыбатах көстүүтэ.

Алааска

Биирдэ добогторбун кытта похуоттуу, шаш- лыктыы диэн алааска хоно табыстыбыт.

Матасыыкылбытын онгостон баран суолбутугар туруннубут. Тийиэхтээх сирбитигэр икки чааһынан элээрдэн тийдибит. Табахтыы олорон Леха диэн биир табаарыһым: “Кутталлаах түбэлтэни кэпсиби- дуо?” – диэн баран, кэпсээнин тардан кэбистэ. Биһиги кулгаах-харах иччитэ буолан олордубут. Ол оло- дохпутуна, Света диэн кыыс саамай интэриэһинэй сиригэр тийибитигэр: “Тохтоо, кэпсээмэ! Куттала бэрт”, – диэн тохтодон кэбистэ. Инньэ гынан, балаак- кабытын туруоран, мангаалбытын бэлэмнээн баран, кутаа уматан шашлыкпытын буһардыбыт.

Ким ханнык балааккаба утуйарын быһаарсыы буолла. Биһиги, уолаттар, төрдүбүт, кыргыт- тар – бэһиэлэр. Быһыгар дэлби мэниктээтибит, күлүстүбүт. Ол сырыттаһытына, Семабыт: “Били “туохпутун” умнубуппут”, – диэтэ уонна суумкалартан үс бытыылка гаастаах утабы уонна икки буокканы оро- он таһаарда. Дьэ, сирэйбит-харахпыт сырдыы түстэ. Саҥабыт-ингэбит элбээтэр элбээн, ыһыы-хаһыы, күлсүү-салсыы бөбө буоллубут.

Түүн 3 чаас диэки уоскуйан баран, бары биир балааккаба симиллэн олордохпутуна, ойууртан ким эрэ сүүрэн иһэр тыаһа иһилиннэ. Бары олус куттан- ныбыт. Мин отой иэним кэдэҥнээн барда. Чугаһаатар чугаһаан, аттыбытыгар турар балааккаба кэлэн нымис гынан хаалла. Дьэ, ыксал буолла, кыргыттар ытаан бардылар. Арай иһиттэхпитинэ, ойуур иһигэр туох эрэ ытыыр дуу, часкыйар дуу курдук хаһытаата. Биһиги кутталбытыттан тыыммакка да олордубут. Аттынаабы балааккабытыгар ким эрэ улахан бабайытык тыынара иһилиннэ.

Хорсун кыыспыт: “Туох буола турарын тахсан көрбөппүт дуо?” – диэтэ. Мантан чугас удаҕаннар унуохтара баарын эттэ. Дьэ, уйабытыгар ууну кил- лэрдэ. Уолаттар эмиэ туттумматыбыт, харахпыттан уу бычалыйан табыста. Ол быһыгар дүгүр тыаһа иһиллэргэ дылы гынна. Хата, Семабыт эһэтэ массыы- нанан бурбангнатын кэллэ, тута балааккаба ыстанна. “Барын! Түргэнник массыынаба киирин”, – диэтэ. Мин Светаны сиэтэн баран сүүрэ турдум, кэнниби- титтэн табаарыстарым сырыстылар. Сема эһэтэ тугу эрэ көрдөһө-көрдөһө уоту аһатта. Сыл-сап туттан, массыынаатын холбоон, алаастан тахсан бардыбыт.

Сарсыныгар обонньор маннык кэпсээннээх буолла: “Миэхэ биир кырдыабас түүлбэр киирэн: “Иччилэри аймаабыккыт. Оболоргон баран быһаа, уоккун аһатан алы гыннар”, – диэн ыксаппыта.

Икки миэтэрэлээх киһи

Олохпор чачы буолбут түбэлтэни кэпсиим. 3-с кылааһы бүтэрбит сайыным быһыылааба. Биир күн ийэм таһырдыа тахсан бодобуоскаба уу куттараары буочука түгэбэр хаалбыт ууну биедэрэлэргэ кута сырытта. Ол иннинэ алаады тиэстэтин мэһийэн баран, остуолга хаалларбыта. Ийэм: “Дьийтээн хомуоста таһаар эрэ”, – диэн соруй- да. Мин түргэн бабайытык сүүрэн киирэн, хомуоспун ылан тахсан истэхпинэ, алаады тиэстэтин ким эрэ мэһийэр тыаһа иһилиннэ. “Ким баарый?” – диэн ула- ханнык ыйыттым. Мэһийэр тыас тохтоон хаалла. Этим тымныйан барда, тымныы уунан саба ыстарбыт курдук буоллум. Кутталбыттан сүүрэ турдум.

Ийэм дьуһурустубалыы күнэ этэ, онон кизһэлик үлэтигэр хоно барар буолла. “Аймахтаргар тахсан хон” диэтэ. Онно тийибиппэр: “Утуйар таҥаскын илдэ кэлиэнг этэ”, – диэннэр, төттөрү дьийэлиир буоллум. Дьийэбиттэн тобо эрэ куттанар буолан хаалбыппын: бырааттаах балтыбын илдэ бардым. Сыттыкпын, утуйар таҥаспын түргэн бабайытык суулуу туттаат, тах- сан иһэн кэннибин хайыһан көрбүтүм – икки миэтэрэ- лээх улахан бабайы хап-хара турар! Часкыйа-часкыйа ааны былдыастым, оболорум кэннибэр хааллылар. Ол туох эбитэ буолла? Биһигиттэн ураты дьийэбитигэр ким да суоҕа, ийэбинин иккиэйэбин олорбуппун.

Куттаммыт санаабар

Бу түбэлтэ 2006 сыл күһүнүгэр буолбута. Боочолорго оскуола обото этим.

Биирдэ табаарыстарбар хоно кэллим. Эрдэ олоро сылдыбыт ыаллар кэпсээннэрин истэн, дьийэлэрэ куһаҥан тыыннаабын билэrim. Эргэ собус хара уопсай дьийэбэ олороллоро. Ол ыаллар кыра оболоро бэйэтин кытта кэпсэтэрэ үһү. Оболорун наар дьыйбаан кэннит- тэн хостууллар эбит. Кэлин үөрэнэн хаалбыттар, сүттэ да, дьыйбаан анныгар көрдөөбүтүнэн бараллара үһү.

Бу ыал 90-с сыллар бүтүүлэригэр атын сиргэ көспүт. Кинилэр оннуларыгар атын ыаллар кэлбиттэр. Олор эмиэ кыра оболоро кыһыл обону (чөчүөккэни) кытта булсубут бадахтаах. Сотору буолаат, эмиэ көһөр аакка барбыттар.

Салгыы кэпсээн иһиим. Дьэ, онтон 2006 с. мин табаарыһым дьонун кытта көһөн кэлэр. Утуйаары сытан: “Тугу эмэ көрөөччүгүт дуо?” – диэн ыйыттым. Уолаттартан биирдэстэрэ: “Бөлүүн түһэн, кыра обону көрдүм. Арай харахпын аһа сытабын. Хоһум аанын туттабар хатаастан баран хатааһылыыр, хачайдана оонньуур”, – диэтэ. Мин тута сэрэйдим: “арааһа, били кэпсиир оболоро сылдыар быһыылаах”. Утуйуу буол- ла. Саалаба соботохтуу сытыараары гыммыттарын “да нуу...” диэн батынным. Хата, атын табаарыспыт сөбүлэннэ. Мин кыра уолларын кытта хоско сыттым. Түүнгэ диэри сатаан утуйбакка, эргичингээ да эргичингээ буоллум.

Арай ол сыттаһына-а... Харабым кырытынан көрбүтүм туох эрэ кыра хара бабайы чугаһаан иһэр. Адьас тыаһа суох, ньылбылан хаамар. Мин сонно уолуйан хааллым, кыайан хамсаабат, санам-ингэм тахсыбат буолла. Хара бабайы адьас субу кэллэ, 1 миэтэрэ кэрингэ хаалла. Мин утуйа да, баттата да иликпин билэбин. Дьэ, добоор, ол бабайы кэлээт, ороммор тайана түстэ! Сатааха, куруһуна орон буолан, тайанар тыаһа субу кулгаахпар хаачырбаан олорор. Бэйэм да билбэккэ хааллым, ыллым да, саайан ыыт- тым. Ол бабайы көтө-көтө бара турда. Элээрэн тийиэн истиэнэбэ “ных” гына түстэ. Тураат, куотан хаалла.

Ити үлүгэр алдьархайдаах тыастан табаарыстарым уһугуннулар. Туох буолбутун барытын кэпсээтим. Он- тум баара, табаарыһым арбабар улахан куоската эбит. Аны күлэн сатаан утуйбатыбыт. Киһи куттаннабына, арааһы онгортон көрөр эбит.

Быһах

Абам бииргэ төрөөбүт балта хат сылдьан, Атүүл түһээбит.

Аан туттабын онгоро сатыы сылдыар үһү. Илиитигэр сыппах быһахтаах. Ону кыһыыр да кыһыыр буолар эбит: “Саха быһаба тобо суобуй бу, барыта ханна баран хаалбытай?” – дии-дии. Биһигини кытта биир кырдыабас обонньор олоро сылдыбыта (өлбүтэ). Ол обонньор этэр үһү: “Убайдарыҥ ынах өлөрө сыл- дыаллар, олор илдэ тахсыбыттара буолуо”. Абам бииргэ төрөөбүттэрэ – 10 уол, соботох кыыстаах- тар. Дьэ, аны кинилэргэ мөбүттэн турбут: “Саатар, биир быһабы хаалларан тахсыахтарын!” Сааһыары балта быһаммыта. Обото үс хонон баран, өлөн ха- алаахтаабыта. Биһиги аймакха олус ыарахан күннөр турбуттара.

Ыҥыар

Биир сыл иһигэр тастын убайдарым уонна Эбэм өлбүттэрэ.

Биирдэ абам түүл түһээбит. Ийэтин көрсөн: “Уо- латтары тобо иккиэннэрин ыллым?” – диэн ыйыппыт. Ону эбэм: “Биирэ мин мааны обом этэ. Иккиһин “са- таан сылдыа суоҕа” диэн ыллым”, – диэбит. Абам түһээбитин кэннэ, сотору аны мин түүлбэр киирбитэ уонна “барыс” диэбитэ. Мин батыммытым.

Оскуолаба үөрэнэ сылдьан ийэбин кытта сатаспат этим. Биирдэ эмиэ дэлби этистим, уоскутар киһим, абам, ханна эрэ барбыт кэмэ этэ. Ытаатым аҕай. Утуй- аары сытан: “Эбээ, миигин ийэм мөбөр, наһаа эрэи көрөбүн”, – диэтим. Ол түүн ийэм ийэтэ түүлбэр ки- ирэн этэр: “Оо, обом барахсан, куһаҥанньык олоробун дуо? Миигин кытта барыс”, – диэтэ. Илиитин ууммуту- гар утары хааман истэхпинэ, балтым уһугуннарбыта. Мин эбэбэр иитилибитим, эбэ обото этим.

Киһи тыынар!

Уопсайга саҥа хоско көһөн киирбиппит.

Арай бастагы нэдиэлэбитин саҥардыы олорон эрдэхпитинэ, биир кыыспыт аһабас эттээбин эппитэ (биһигини кытта олорбот мэрэри, игирэтин аҥаара олорор, бэйэтэ 2 этээһинэн аллара олорор уонна биһиэхэ мэлдьи сылдыар, ардыгар хонооччу). Хоспут абааһылаах үһү! “Бу туочукаттан абааһылар тахсаллар”, – диэбитэ. Мин соччо итэбэйбэтэбим, абааһылар хайдах туочукаттан тахсыахтарай?

Арай биир түүн интэриниэт көрө уһун бабайытык сыттым. Кыргыттарым номнуо утуяа сыталлар – сэт- тис түүлэрэ. Арай кулгаабым анныгар ким эрэ ыны- рык улаханньык тыынарын иһиттим. Бастаан аахайба- тым. Киһи тыынар тыаһа улаатан истэ. Бабар, бэйэм тыынарым иһиллэрэ буолуо диэн, муннубун бүөлээн баран, тыыммакка олорон иһиллээн көрдүм. Бирээмэ субу үрдүбэр туох эрэ тыынар. Ыксаан, дьүөгэбэр баран сыппытым.

Көрбүөччүнү ыҥыран ыраастатарбытыгар: “Абааһылаах хос. Бу хостон тахсын”, – диэбитэ да, ханна барыахпытый, олорбуппун.

**Хонтуруол
кытаатар**

– **Сергей Васильевич, былырынггы уларыыйылар тустарынан сырдат эрэ.**
– Сааба сыһыаннаах улахан

– Бичиги ону бйгаарар бй-
рааппыт суох. Гражданнар ыйы-
тыктаах буоллахтарына, тустаах
уорганнары кытта бэйэлэрэ

– **Отгон ФСБ тугу көрөрүй?**
– Кинилэр эмиэ бэйэлэрин үлээрин чэрчитинэн бэрэбиэркэлиллэр уонна “саа бэриллэрэ көнүллэммэт эбэтэр көнүллэнэр” диэн ытыталлар, биһиэхэ тугун-ханныгын быһаарбаттар.

– **Иккитэ түбэстэбинэ дуо?**
– Суох, биридэ түбэстэр эрэ,
бырааба икки сылга быһыллар.

— Саа эһиэхэ кэлэр буоллаҕа?

– Сааны иккистээн ылар-га туох даҕаны хааччах суох буоллагына, доруоп саатын докумуонун санаттан онгортон төттөрү ылын сөп. Ол гынан ба-ран, ыстааҥа сарбыллыгытынан, буулдыа сааны илдэ сылдыра бобуллаар. Итиннэ биир “нооло-ох”. Хаһаайын төһө да буулдыа сааҕа бырааба быһылыгытын иһин, ол саа киһи бас билиитэ буоллаҕа. Ол иһин “нареһын” атыллан, кимизхэ эрэ бэлэ-хтээн эбэтэр биһиэхэ туттарыан сөп.

– ФС ирдэбилнэн, хас биирдй саалаах киһи биэс сэт буола-буола мэдиисинэй хамыһыһытын сагаттан бары ахтаах. Мед-хамыһыһа ыспыраапката биэс сэт болдьоотоох. Онон, хамыһыһыаны былырын ааһан саа атыуласпыт киһи, быйыл хамыһыһыаны иккистээн ааспакка, ол докумуонунан сага сааны атылаһыан сөп. Ол гынан баран, манньк буулуон сөп: РОХа-тын болдьоо 2025 сылга бүтэр, оттон ыспыраапкатын кизэ – 2024 сылга. Манньк түгэнтгэ киһи ыспыраапкатын РОХа-тын болдьоо бэбүтүн иннинэ уларыттарыан наада. Өскөтүн уман кэбизээн

– Хамыгһыйатын иккистээн барыар диэри. Биһиги көңүлүн сарбыайбыт, киги хамыгһыйаны хоһуттан барар уонна биһизэх сайабыллынанньа суруйар. Ол гынан баран, өскөтүн кини ол кэмнэ буулдһа саалаах сылды- быт буоллаһына, ыстааһа сар- быллыбытынан, буулдһа сааны илдэ сылдыар көңүлэ син биир сарбыллар. Судургутук эттэххэ, доруюбун ылар бырааптаах, “нареһын” – суох.

– Сыл агаарын инниттэн сайабылыанньаны ытыаха сөҕүмүҥ. Хойутаабыта биир ый иннинэ. Онтон хойутаатыҥ да, административнай эппиэккэ тардыллагын.

– **Сергей Васильевич, кэпсээниҥ иһин махтал!**

Альберт КАПРЫНОВ.

Санаа ыллыктыра...

Атыһыт

Кириик Бааһынай ырыынагар тий-битэ уочарат бөбөтө буолбут – собо атыһылылар. Сангарды бултаабыттар быһыылаах: кутуругунан лаһыйааччы кытта баар. Үрүҥ халааттаах, онуоха дүүрөһии үрдүк халпаагын кырааскалаах баттабар чөкөччү ингиннэрэн кэ-биспит, сааһыра барбыт сонос дьахтар атыһылырын быһыгар:

– Чэ, ылар буоллаххына – ыл, киилэтэ икки мөһөөх. Туох даа? Сыаната ыарахан диигин дуу? Кэбээйи собото эрэри, хайдах оччо буолуо суоҕай?! Көрбөккүн дуо, хайдах курдук лаһыгыраспыттарын. Итинниги өссө амсайа илигин буолуо. Ылбаппын даа? Оччоҕо дьону мэхэйдээм, халбарыйан биэр! – диэн умайыктанар.

Сибизэһэй, субу бултаммытынан балыгы сизх баҕалаах элбэх да, сыанатыттан саллан, дьон тэпсэннээһин бөбө. «Саатар, балтараа мөһөөх гынааххын, эчкийэ, Орто Халыма чыыра буоллабай» дэһэллэр. Атыһыт онуоха эрэ кыһаммат, ыйаастыгас сытыы харабынан суптурута көрөн кэбиһэр уонна үрүҥ көмүс ытарбата эйэнгэли түүһөр диэри төбөтүн хамсатар, чыпчырынан ылбахтыыр.

Кириик, саараан турар дьон быһыынан кыбыллан киирэн, икки бөдөн собону ыйатта, онтугар түөрт мөһөөхтөн ордугу төлөөн баран, хата, мөбүллүбэтэбиттэн үөрэн, тэйиччи тахсан тыын ыла турда. Бу атыһыты хаһан эрэ көрбүт курдук да, субу диэн ончу өйдөөбөт. Дьахтар ыйаастыгас харабынан тургутарды көрөн ылара, опера ырыаһытын курдук энсиллэн иһиллэр куолаһа – барыта кими эрэ, бэркэ сөбүлүүр, чугас, истин киһитин санатар. Ол турдабына били атыһыт аттыгар муора балыгын атыһыыр биир дьахтар «Киристиинэ, бу тыһыынчалаагы бытарыта оҕус, өссө мөһөөхтүүлээбинэн биэрдэргин бэрт этэ» диэн тырыбынаата.

«Киристиинэ! Ол иһин да. Сүрэбим сэрэйээхтиир эбит. Ол эрэри сонобута тугун сүрэй. Миигин билбэтэ быһыылаах». Кириик өйүгэр бииртэн биир санаа субулан, ыллык омооно буолан көстөн кэлэргэ дылы гынна...

Оҕо эрдэххэ

Киристиинэ уонча биэрэстэлээх сиргэ – Кубалаах диэн кыра бөһүөлэккэ – олорбута. Кирииктэн үс хас сылынан аҕа быһыылааҕа. Аҕаардас ийэ үһүс обото буолан, үксүн интэринээт оскуоланы кэрийэн улааппыта. Ырыаһыта диэн онуобай этэ. Уопсайынан даҕаны, Киристиинэлээх удьуор ырыаһыт быһыылаахтара – хайа да улахан кэнсиэр кинилэрэ суох саараама буолбата. Ол иһин даҕаны бу кыһы – букатын атын оскуола үөрэнээччитин – Кириик өйдөөн хааллаҕа.

Төрдүс кылааска үөрэнэ сырыттабына, биирдэ Элгизт интэринээт оскуолатын ахсыс кылааһын үөрэнээччилэрэ үлээннээхтэрин кытта күрэхтэһэ, араас биридимиккэ, олимпиадаба тургутуһа кэлбиттэрэ. Кизһэ кэнсиэрдээбиттэригэр биир кырасыабай баҕайы кыыс хас да ырыаны ыллаабыта, ону таһынан үңкүү бөлөбөр кыттыбыта. Олоххо син араас дык-ти буолар эбит. Началаһына кылаас үөрэнээччитэ эрэри, бу ситэн-хотон, эт тутан эрэр Киристиинэ диэн ааттаах кыыска олус ылларбыта. Сыана иннигэр табаарыс уолаттарын кытта муостаба лигиччи олорон көрдөбүнэ, таптал туһунан ийэн-куойан ыллыыр кэрэ кыыс харабын киниттэн ончу араарбат курдуга. «Аныгы оҕо эрдэ ситэр буолбут» диэн ийэтэ аах кэпсэтэллэрэ оруннаах быһыылааҕа: Кириик бу сыанаҕа тахсан ыллыы турар кыыс киһи ымсыырыах үчүгэй атахтаабын (курдары көстөр хоппуруон чулкуну кэнсиэргэ эрэ көҕүлүүр этилэр), тоҕтобор түөстээбин, хап-харанан тургутарды көрө-көрө, араастык бары туттарын олус чугастык ылыммыта, сүрэбэ би-тирдии тэппитэ. Урут хаһан да маннык турукка кирибитин өйдөөбөт. Маныаха холооттоххо, бииргэ үөрэнэр кыргыттары маралара, этиһиктэрэ, сорох-сорох-торо уолаттары кытта тэбис-тэҥнэ

сутуруктаһаллара, дьэ, сүрдээх этэ.

Кэнсиэр кэнниттэн оскуолаҕа байаан добуһуоллаах үңкүүлээн сыыйбыттара. «Интэринээт оскуолаҕа үңкүү арааһын үөрэтэллэр үһү» диимлэрэ чыхчы эбит. Ыалдьыт кыргыттар уолаттарынын биир кэм вальстаан эргичийи! Олохтоох оскуолаттан арай үрдүк кылаас үөрэнээччилэрэ эрэ көрүдүөрү биир гына эргийэн элгэлдйиһэллэрэ, оттон Кириик курдук мункуктар, сыынтарын өрө сыһа-сыһа, үңкүүһүттэргэ ымсыы-рартан атыны билээхтээбэттэр этэ.

Киристиинэни онус кылааска үөрэнэр, эрийсигинэн аатырбыт Баламат Бааска үңкүүгэ ыңыран, би-илиттэн кууһан тэлээрдйибитинэн бар-бытыгар Кириик абаккара санаабыта да хайаахтыай. «Хаһан эрэ мин да кыһы ити курдук кууһуом» диэн ыралана турдабына, үңкүүлэрэ хайыы үйэ бүтэн хаалбыт эбит.

– Тоойуум, үчүгэй баҕайы уол эрэ-эригин муннугун соттуоххун, – диэн баран, били, сөбүлүү көрбүт Киристиинэтэ чабылыс-игилис көрө-көрө, сака-лаат кэмпиэти ууммута уонна Кирииги төбөтүттэн имэрийэн ылбыта.

Кириик өс киирбэх кэмпиэтин суутун арыһан айаҕар уктубута уонна ытыһын көхсүнэн сыынтаах муннун туора-таары соттумахтаабыта.

Наар аанһа

Уол биир сайын иһигэр хороччу ула-атан, элбэх киһини сөхтөрбүтэ. Үөрэбэр ортоһуор да буоллар, саахымат оонньу-угар умсугуйан туран дьарыктаммыта (саахымат кинигэтин бэйэтэ үөрэтэн), инньэ гынан оскуола хамаандатыгар киирэн оройуон күрэхтэһиитигэр кыт-тар буолбута. Ити дьарык биир үчүгэйэ диэн – уһун өрөбүлгэ ытыллар бэсти-бээлгэ, күрэхтэһиигэ элбэх оҕону кытта алтыһы, элбэх санга табаарыстаныы. Кириик алтыс кылааска тийиһиитигэр

Киристиинэ урукку Элгизтүттэн атын нэһилиэккэ, онус кылааска үөрэнэрэ. Биирдэ оройуон киинигэр күрэхтэһиигэ киирэ сылдьан универмаг таһыгар Ки-ристиинэни көрсө түспүтэ. Кыһа өссө түспүт, муус устар ый саңатыгар ылаангы күннэр тураннар, баайы бэргэһэлээх, хоппуруон чулку курдат атаҕа биир кэм кылбаннаан олорор. Кириик, хомойуох быатыгар, ыра санаа онгостубут кырасаабыссата былырын педучилищени бүтэрэн ырыа уроугун үөрэтэр учууталы кытта бодурууска-ласпыт, күлүүтэ-үөрүүтэ ырааппыт этэ. Уол сүрэбэ мөбүл гына-гына, дорооболоһоору дугдуннаабытыгар, биирдэрэ өрө көрө түспүтэ уонна аахай-батах кизбинэн тэйдэр тэйэн, киһитин кытта соннук ыксаласпыттан ыраата турбуттара.

Ол саас сурах-садьык бөбө оройуону биир гына тилийэ көппүтэ: «кэргэннээх, оҕолоох эдэр учуутал онус кылааска үөрэнэр Киристиинэни ойох ылан эрэр үһү» диэн. Оччо буолбут киһини хом-сомуолуттан чыыскалылар, эбиитин «хомунууһуму туттааччы сизиргэр-майгытыгар, педагог ээтикэтигэр сөп түбэспэт» диэн учууталыттан кытта усталлар. Онтон сотору соҕус буолаат, Киристиинэ, үөрэбин бырабан, били киһитин батыһан Дьокуускайдаабыт сураҕа иһиллэр.

Кириик санаа ымыыта онгостубут, бэл, түүнүн түһээн көрөр күндү киһитэ итинник дьылбаламмыттан санаа-оноо иччитэ буолан, ным курдук бүгэн хаалыабын, кылааһын кыргыттары ди-ниэбинньигэр наар Киристиинэ туһунан суруйбутун булан ааһаннар, биир туспа айдаан көөнньөн тахсыбыта.

Көрсүһүү

Туох барыта кэмнээх-кэрдийлээх. Онтон ыла хас эмэ сыл ааспыта. Кириик аармыйалаан-хайаан, номнуо сүүрбэ

иккилээх эр бэрдэ буолан сылдьара. Киристиинэ да умнулла быһыытыыта, ол эрэри син биир хаһан эмэ түүлүгэр көстөн ааһара.

Биирдэ, арааһа университет-ка, иккис кууруска үөрэнэ сылдьан быһыылааҕа, устудьуоннар тутар этэрэ-эттэригэр киирсэн Сайылык диэн нэһилиэккэ хотон тутуһа тийбитэ. Дьэ, үлэ диэн онно этэ – үлэлээ да үлэлээ! Кирииги хамыһаарынан таланнар, кыра-тык да иллэнг кэм кылах гыннабына, туох эмэ кинигэни, сурунаалы ааһан байы-астарын «сырдатар» эбээһинэстээбэ. Ол иһин биир кизһэ, эрдэ бүппүччэ, бибилиэтиэкэбэ тийбитэ. Арай кини-гэтин бэлиэтэтэ туран өйдөөн көрбүтэ – Киристиинэтэ бу олорор! Уларыйбыт, кубархай сирэйдээх, харабын анны-нан, бэл, мырчыстаҕас сурааһын баар буолбут. Кирииги билбэтэ. Хантан да билээхтиэй, дьөрү, кэпсэппиттэрэ да диэн суоҕа. Хата, бибилиэтиэкэбэ киһи суох буолан, син өр кэпсэппиттэрэ. Ки-ристиинэ, кинини бэркэ билэр устудьу-он истинник кэпсэппиттэнтэн сүргэтэ көтөбүллэн, имэ тэтэрэ кыыспыта. Иккиэн даҕаны ол кизһэ өр кэмнэ сүтэрбиттэрин дьэ булбут курдук, күө-дьаа буолан арахсыбыттара. Ити кэнниттэн Кириик бибилиэтиэкэ аанын саппат буолбута.

Киристиинэ, били, ырыа учуута-лын кытта иллэрээ сыллаабыта арах-сыбыт, билигин сыры-сыллата икки кыһын кытта уопсай дьиэбэ олорор эбит. Эрэ кулупка үлэли сылдьан, биир ырыаһыт дьахтары батыһан хоту түспүт. Итинник курус кэпсээни истэн, Кириик, төттөрүтүн, эгди буолбута, өр кэмнэ саһыаран сылдьыбыт санаата “көрдүгэннээн” барбыта.

Биир субуота кизһэ Киристиинэ дьи-этигэр ыңгырбыта. Үстээх-хастаах кы-ргыттары хосторугар оонньоон ырааппыт этилэр. Саҥа киһи кэлбитигэр кэмчи-эрийэ-кэмчирэйэ кэлэн дорооболо-спуттара, ааттарын эппиттэрэ уонна ийэлэрэ мааны остуол тардыбытын дьэ көрөн, үөрэн чаҕаарыһа түспүттэрэ.

Киристиинэ аһаҕас уолуктаах бы-лаачыйатын кэтэн, бүтүннүү сырдаан көстөрө. Хайа эрэ сахтаагы кэрэ кэм иккистээн эргиллибит курдуга. Кириик хаһан да дьахтарга маннык ыалдьыт буола илигэ таайан, эт-этэ итийтэлэ-эн ылара, долгуйан хаалан, тылыттан маппыта. Аа-дьуо олорон аһаабыттара. Уһун атахтаах бакаалга сухуй арыгы куттан тылларын минньиппиттэрэ, дьэ ол кэнниттэн тыллара арыый өһүллүбүтэ. Оҕолор котокулар, ас мин-ныгэс өтүттэн тутуспахтаат, таһырдыа туораахтана турбуттара.

Аһаан бүтөн баран, сүбэлэспит кур-дук, иһиттэрин үрүм-арым туттуттара, Киристиинэ – сууяааччы, Кириик иһит сотооччу буолбуттара. Онтон Киристиинэ оҕолорун киллэрэн утуталаабыта, ыалдьытыгар кыра хоско – дьыбаанҥа – танас бэлэмнээбитэ. Күһүгнүү халла-ан хараһа быһыытыыта...

«Дьэ, киһи үөйбэтэх-ахтыбатах түгэнэ күөрэс гынара бу буоллаҕа. Хас эмэ сылы быһа санаа ымыыта онгостубут кырасаабыссатын дьэстигэр кэлэн, ураты дыкты ситтаах таҥаһыгар утуйаары сыттаҕа. Туох дии саныыра буолуой? Хаарыаны, арай манна ки-ирэн кэллин?! Хайына этэй?» Ити курдук санаа кулута буолан сыттабына, хос аана аргыйы аҕай аһыллан кэлбитэ уонна Киристиинэ, түүнгү соруочуката туналыйда-туналыытынан, Кириик үрдүгэр сапта түспүтэ.

Эдэр дьахтар ууруура-сыллыыра, тугу да умнан туран имиллэнниирэ, мускуллангыыра, онтон быһыыгар эмискэчи тохтоон, тугу эрэ иһиллэн ылара уонна эмиэ түһүлээбитинэн барара. Түүнгү мөлтөх уот сырдыгар толору икки эмиийэ Кириик сирэй-игэр, түөһүгэр, онтон аллараа диэ-ки куталдьыйан киирэн бардаҕына, инчэбэйдиҥи сып-сылаас обугуркаан уос ымсыырбыт-баҕарбыт сиринэн ыалдьыттаатабына, хайа-хайалара да иһийэн хаалалара, онтон чоһумча буолаат, туох да өй мэйдээх тулуйбат үлүгэрэ буолан, уһуугаһан ылаллара...

* * *

Кириик, били, Сайылыкка устудьу-он эрдэбинээбитин курдук (40-ча сыл ааспыт эбит), сүрэбэ битиргии тэппитэ, атыһыкка чугаһан кэлбитэ...

БУТУКАЙ.

Норуотун олобун тупсарбыт үтүөлээх

Туох кистэлэ кэлиэй, төскөтүн мөлүүөнү сүүйэр биитэр соһуччу байар түгэнигэр киһи барыта тус олобун тупсарыан, дьонтон үчүгэйдик олоруон бабарар.

Бүгүн сырдатар дьоруой-ум Саха сириттэн олус ырах. Биһигиттэн адыас туспа олохтоох, атын итэбэллээх, бэл, тас көрүнгүнн ураты. Ол эрэри кини эмиэ дойдуга, дьонноох уонна олобор ситиспитин олохчу кинилэргэ аныыр. Онон кимизэх бабарар холобур буолар кыахтаах.

Кэччэгэй баай дуо?

Садио Мане диэн биллиилээх футболист ислам итээлин тутуһар. Хас кыйыытын айы сиргэ бокулуннуурун путбуол сүгүрүйээччилэрэ бэркэ билэллэр. Мане боруотаба тэппит мээчигэ киниттэн тутулуга суобун мэлдьи этэр, “тангара көмөтүнэн” диэн быһаарар. Биһрдэ интэриниэт ситимигэр кини уопастыбаннай туалеты сууһа сылдьар бийдийэтэ тарбаммыта. Мөлүүөнүнэн үптээх спортсмен итинник таһымна хайдах түспүтүн көрөн дьон аймаммыта. Онуоха Мане ити көстүүнү бэрт холкутук быһаарбыта. Кини тангара дьитигэр доборун көрсүбүт уонна биһргэ эбиэттиргэ ынгырбыт. Онуоха киһитэ үлэтигэр ыксыырын эппит. Мане доборун кытта барсан, кини үлэтин биһргэ онгорсубут. Ол кэнниттэн ирэхоро чэйдээбиттэр.

2019 сыллаахха өссө биһр айдаан буолбут: матч сабаланыан иннинэ Мане алдыаммыт айфону тутта сылдьарын хаартыскаба түһэрибиттэр. Эбиитин төлөпүөнтэн кулгаахха кэтиллэр тэрил боруобаттара адаарыһа сылдьаллар эбит. Нэдиэлэбэ 150 үчүгэй айфону атылаһар кыахтаах киһи хайдах итинник быһыыланыан сөбүн дьон сылайбака ырыппыт. Барыны-бары билэ-көрө охсор суруналыыстар ол төлөпүөн өссө тупсарылыбыт көрүг буоларын быһаарыттар. Мане ити иннинэ кунуопканан баттанар төлөпүөнү илдэ сылдьарын иһин, табаарыһа бэркиһэн, саҥа төлөпүөнү бэлэхтээбит эбит. Оччотугар тугуй? Биллиилээх спортсмен кэччэгэй эбит дуо? Биһтэр харчыны сатаан туттубат дуу? Өр ырытыһы түмүгэр Мане хамнаһын дьонго биэрэрэ биллибит. Ити кэнниттэн бүтүн аан дойду сыһыана кинизэх уларыйбыт.

Өрбөх мээчиктээх оҕо саас

Садио Мане Арбаа Африка Сенегал судаарыстыбатын Бамбали диэн кыра дэриэбинэтигэр төрүттээх. Онон олох-дьаһах олус ыарахан, өлүү-сүтүү элбэх. Мане дьиз кэргэнэ, ол эргин бары кэриэстэ олохтоохторун курдук, пальма сэбирдэбэ уонна салапаан бакыат бүрүөһүннээх, сингэн

эрэр ыыспаа олорбута. Абата олохтоох тангара үлэһитэ этэ. 10 оболоох ыалга арыт аһыыр астарда суох буолара. Элэк-тэриичэстибэ, сибээс туһунан ыраах сайдыылаах эрэ дойду көстүүтүн курдук өйдөбүл баара. Уолчаан иллэнсийдэр эрэ, оболору кытта путбуоллуу барара. Барахсаттар хаччаччы хаппыт хонуу устун өрбөх мээчиги тэбэллэрэ. Ардах түстэбинэ, ол хонуу аны бырыы да бадараан буолара. Садио хаһан эмэ элбэх харчыны өлөрөн, дьонун ыарахан балаһыанньаттан быһыырын ыра санаа онгосторо. Оттон тангараба олохчу бэриммит абата путбуол туһунан истиэн даһаны бабарбата. Успуорт ислам итэбэллээх киһизэх сатамныта суох дьарык буоларын этэрэ. Абата өлөрүгэр Мане сэттэ эрэ саастааба. Дьонун аһатар туһуттан хонууга ириһи уонна саахар маһын хомуйара. Путбуоллуура ыра санаа эрэ курдук буолан ылыталыыра.

Биһр интервьюга Мане: “Миэхэ 10 “Феррари” массыына, 20 бирилийэннээх чаһы эбэтэр икки сөмөлүөт туохха наада буолуой? Ол маллар миэхэ уонна аан дойдуга туох үтүөнү онгороллоруй? Мин ачыктыгыр диэн хайдабын билэбин. Киһрбэт күн анныгар хонууга үлэлээбитим, атах сыгыннах путбуоллаабытым, ыарахан кэмнэри туораабытым. Оттон бүгүн путбуоллаан ылар харчыбынан биһр дойдулаахтарбар көмөлөһөр кыахтаахпын. Миэхэ олох бэлэхтээбит, саатар, бэрт кыра чааһын бэйэм дьонум билиэхтэрин бабарабын”, – дьизбитэ.

2002 сыллаахха Сенегал сүүмэрдэммит хамаандата, аан дойду чөмпүйэнээтигэр тахсыбытын аһан, финалга кирбитэ. Хамаанда болбомтобо ылыллыбыта, сүрүн оонньооччулары Дьобуруопа кулуптарыгар ынгырбыттар. Путбуоллаан, кырата суох харчыны өлөрүөххэ сөбүн туһунан өйдөбүл сыһа норуокка тарбаммыта.

Иһин, хас эмэ төгүл үлүннэрэн төннөрбүтэ

Дьонугар тылын ылыннанаран, Сенегал киһинигэр баар путбуол оскуолатыгар киһрбит сылыгар Садио 15 сааһын туолбута. Ийэтэ онтон-мантан изс булбут харчытынан Даккарга тийибитэ. Онон оболор тангастара-саптара үчүгэин көрөн, уол олус соһуйбута, бэйэтигэр олус кыбыстыбыта. “Бу бачыынкабынан хаамаргар да уустук буолуо. Мээчиги таба тэбиэм дии саныыгын дуо?” диэн тириэньэрин эбэлээх тылларыттан уолчаан дьизтигэр төннүөн бабарталаабыта. Ол эрэри, эр санаатын ылыннан,

Мане туттарбыт оскуолата

хонууга тахсыбытын кэннэ тириэньэрэ сыһа тылласпытын тутта өйдөөбүтэ. Садио мээчиги тэбэрин аһан, онтун кытта... үткүүлүүрэ!

Үөрэнэригэр уустук этэ. Оҕо аһыыр, олоһор харчытын төрөппүттэрэ төлүөхтээхтэрэ. Ийэтэ барахсан, кыамматар да, баарын-суобун барытын ытара. Кэлин кэскиллээх уолу бэлиэти көрөн, тириэньэрэ көмөлөһөр буолбута. Мане ол иһин, кэлин хас эмэ төгүл үлүннэрэн төннөрбүтэ. Уол саалаттан тахсыбакка дьарыктаммыта уонна 18 сааһыгар сүүмэрдэммит хамаандаба кирибитэ.

Салгы аан дойдутаабы таһымнаах үлэ сабаламмыта. Садио Мане 10 сылан ордук кэмгэ Сенегал сүүмэрдэммит хамаандатыгар оонньообута. Уксун Францияба, Германияба,

нин кытта көрсүһүүтүгэр Мане балыһаны үлэһиттэринэн хаачыйарга көрдөспүтэ. Этилибитин курдук, Сенегалга дьон өлүүтэ үрдүк. Ордук дьахталлар оболоноору бистыылар элбэбэ. 19 дьахтартан биһр дьахтар хайаан даһаны өлөрө. Онон төрүүр салаалаах балыһа төрөөһүн, олох хаачыстыбатын тупсарбыта биллэр.

Кэлин дьон Мане төрөөбүт дойдутугар – Бамбалига – көһөрө элбээбитэ. Нэһилиэнньэ 2 тыһыынчаттан тахсыбыта. Африка кээмэйинэн ити чөкө куорат нэһилиэнньэтигэр тэгнээх. Балыһаба олохтоохтору таһынан чугастаабы 34 сэлиэннэ дьонно эмиэ эмтэнэр кыахтаммыттар. Ол барыта биһр киһи харчытынан ситиһилибит!

Итини таһынан спортсмен орто оскуоланы тут-

тийбит футболистар сүүрэ сылдьаллара үрдүк таһымна, үчүгэй олоххо тардыһы бэлиэтинэн буолбута. Өтөр буолбатах көстүүнү илэ көрөөрү ыраахан-чугастан дьон бөбө мустубута.

Садио Мане биһр дойдугаахтарыгар таһас-сап, эмп-томп атыылаһарын таһынан, хас биһрдилэригэр ыйга 70 дуоллары ыттар. Африкаба биһр киһизэх ыйга 100 дуоллар даһаны дьадагытык олорууга тэгнээх. Ол эрэри кини ыттар харчыта улахан эбии буолар, онно сыллаах-соруктаах буоларга ынгырар.

Садио итини таһынан төрөөбүт дэриэбинэтигэр интэриниэт киллэрбитэ. Сенегал киһиттэн 400 килэмэтир тэйичи турар Бамбали аан дойду сонунун билбэккэ олоһбута. Олохтоохтор билигин интэриниэт көмөтүнэн аан дойду сонунун истэллэр, биһр дойдулаахтарын ситиһиитин билэ-көрө олоһоллор. Футболист өссө массыына сапыраапкалыыр ыстаансыаны уонна почта салаатын киллэрэн, дьон-сэргэ киһинэн киэн туттуон туттар.

Мане үтүө санаата итинэн бүппэт. 2021 сыллаахха Африка Куубагы күрэхтэһиитин кэмигэр төбөтүн өлөрбүтэ. Балыһаба сытан, таһынаабы палаатаба сытар уолчаанна хараба хатаммыта. Матасыыкыл саахалыгар түбэспит оҕо хас эмэ сиригэр тостуулааба. Төрөппүттэрэ эпэрээссийэни хайдах да төлүүр кыаба суохтара. Ол ытаһалларын көрөн, ити кыһалбаны бэйэтигэр ылбыта. Уолларын эпэрээссийэлэтэн, олоххо төннөрбүтүн иһин төрөппүттэр Манеба тэлэбидэһнэһэн махтаммытара. Итинник холобура элбэх.

Орто дойдуга букатын кэлбит суох. Бары олох-путугар мунньуммут баай-бытын-дуолбутун бу сиргэ хаалларан, чорон соботох анараа дойдуга аттанабыт. Оччотугар баай-дуол туһугар тобо умса-төннө түһэбитий? Ол инниттэн күнү-дьылы, до-руобуйаны тобо умнабытый? Дьонтон тобо чорбойо са-тыыбытый? Биһр киһи бүтүн норуот дьылбатыгар оруолун ыраах Африка хорсун уолун холобура туһулуур. Сүүс киһи биһр киһини өйөөн, кини тахсарыгар тирэх буолара биһиги да ортобутугар тахсын сөп.

Бэй. кэр.

Аангылыһаба олоһбута. “Ливерпуль” диэн Аангылыһа кулуубугар биһр кэмгэ Мухаммед Саллах диэн амарах санаатынан билибит футболиһы кытта оонньообута.

Төрөөбүт дойдутун олобун-дьаһабын тупсарбыта

Мане кыра эрдэбинэ, ийэтэ кыра балтын дьизтин иһигэр оболоммут дьоллоох эрэри, курус түгэнин үчүгэйдик өйдүүр. Тоҕо дьизтэххэ, оччолорго кини олоһор сиригэр балыһа да, эмчит да дьиз суоба. Мане кэлин дойдутугар балыһа туттаран, дьон олох салбаныгар эрэллээх буолалларын хаачыйбыта. Төрөөбүт Бамбалитыгар балыһа туттуллалары спортсмен 530 тыһыынча евроны сиртибэлэбэтэ. Балыһа 2021 сыл бэс ыйыгар олоххо кирибитэ. Ити иннинэ Сенегал бэрэсидьиз-

Биһр дойдулааһар барытыгар көмөлөһөр

Биһрдэ Садио төрөөбүт дэриэбинэтигэр хас да кэлиэгэтин илдэ тийээн, хаһан эрэ бэйэтэ оонньообут хонуугар табаарысты көрсүһүүнү тэрийбитэ. Ардах кэнниттэн ибили сытыйыт хонууга астык таҥастаах-саптаах, быһылаах-таһаалаах идэ-

Екатерина Росугбу: “Хара Луо үтүө харабынан көрүө этэ”

Аан ийэ дойдуга төһөлөөх омук олороро буолуой? Хаамыт өгө биирин иһин, бары тус-туска олохтоох-дьаһахтаах, култууралаах, үгэстээх туһунан норуот быһыытынан олоробут, айабыт-тутабыт. Бүгүнгү дьоруойум Саха сириг кытта быһаччы ситимнээх. Ол эрэри абатынан ульча омук буоларын тоһоболоон, кини уратытын үөрэтэр, култууратын тарбаттар.

Билсин – Екатерина Росугбу.

– Екатерина, бастаан бэйэбин, дьонгун-сэргэбин билиһиннэр эрэ.

– Адам Иван Павлович Росугбу Хабаровскай кыраай Ульча оройуонун Аурин бөлүөлөгүттэн төрүттээх. Омуга – ульча. Арас-сыыйа Худуохунньуктарын сойууһун чилиэнэ, декоративнай-прикладной ускуустуба маастара. Оттон ийэм Светлана Васильевна Горнай улууһун Атамайыттан төрүттээх. Абыһах ахсааннаах төрүт норуоттар култуураларынан дьарыктанар, тус оҥоһук уонна ульча курун байыы маастара. Төрөппүттэрим Хабаровскайдаагы култуура институтугар билсэн ыал буолбуттар. Оҕо сылдьан, ускуустуба оскуолатыгар, “Диро” ансаамбылга, үгүлүүбүтүм. Сурдьум тарбабар талааннаах маастар. Дьонум билигин Ульча оройуонун Булава нэһилиэгэр олороллор.

Кэргэним эмиз саха. Нам улууттан төрүттээх. Үс оҕолоохпут. Уолум маһы, туһу уһанар дьарыктаах. Былырын “Ремесла земли Дерсу” диэн оболорго аналлаах кункурус кылаан кыайылааҕа буолбута. Бэйэм Санкт-Петербурга А.И. Герцен аатынан Арасыйатаагы судаарыстыбаннай педагогическай университет Хотугу норуоттар институттарын төрүт тыл салаатыгар үөрэнэбин.

– Ульча майгытын сүрүн уратыта тугуй?

– Ыксала, аймалҕана суохпут, чуумпубут. Дьонго көмөлөһөр баҕабыт улахан, эйэбэспит. Хайа да ульча куораттан тэйиччи, айылҕаҕа талаһар.

– Саха сириг кытта хайдах ситимнэһибит?

– 15 сыл Саха сиригэр олорон баран, төрөөбүт дойдубар – Хабаровскайга – көспүппүт. Ийэбинэн аймактарбытын кытта сибээстэнэбит. Тастыг эдьиийим Мэдиссиинэ киинигэр үлэлиир, эбэм өттүнэн эдьиийим – норуот маастара. Кэргэним дьонун кытта эмиз алтыһабыт. Арай көһөн кэлиэх-питтэһэн тийиэ иликпит, ыһаахха сылдьахпыт баҕарабыт.

– Ульча омук итэбэлэ тугуй? Туох айылардааххыт?

– Ойууннааһыны туһунабыт, өбүгэбитигэр сүгүрүйэбит. Тэму диэн уу, балык, муора харамайын иччитин ааттыыбыт. Дуэнта Эдэни диэн тайҕа иччиттэн дэлэй булду көрдөһөбүт. Кинини аарыма эһэ быһыытынан ылынабыт. Пудя диэн – уот, дьизэ, өбүгэ иччитэ. Эмиз сахалар курдук, улахан булка барыах иннинэ Айыларга айах тутуабыт. Тэрээнин барыта хай-

аан да алгыстан, айылары маанылааһынан сабалар.

– Туох бырааһынньыктардааххыт?

– Бэс ыйыгар бастаан кета балыгы бултааһынна Амыр өрүс көрүөхтэн кэрэ кэмигэр Гүймүли диэн ытык луоба сүгүрүйүү бырааһынньыга ыытыллар. Өрүс муһунан бүрүллэр кэмигэр эмиз дьоро күн буолааччы.

– Ульча тыла сүтэн эрэринэн биллэр. Тылгытын төһө билэбит?

– Хомойуох иһин, бүгүн баара эрэ 154 киһи төрөөбүт тылынан сангарар. Адам үчүгэйдик билэр дьонго кириһэр. Кини биригэр төрөөбүт балтылара, ульча тылын учууталлара буолан, эмиз үчүгэйдик сангараллар, ульчалы толкуйдууллар. Ульча тылын үөрэтэр босуобуйа олус абыһах. Ол, биллэн турар, толору үөрэби биэриини атахтыыр. Онон фольклор эрэ быһыытынан үөрэтэллэр. Хомойуох иһин, ульча оҕолоро, бэйэ омугун төрдүн-төбөтүн билиэхтээбэр, хата, Былыргы Греция туһунан быдан үчүгэйдик билэллэр. Фольклорбут, уус-уран самод-

Ульча – тонус-маньчжур норуота. Хотугу уонна Уһук Илин абыһах ахсааннаах төрүт омуктарыттан биридэстэрэ. 1926 сылтан “ульча” диэн докумуонна кирибиттэр. Бу – түг былыргы норуот. Аныгы генетическэй чинчийи эрэгийиэнгэ ульчалар 8 тыһыынча сыл анараа өттүгэр олоҕо сылдьыбыттарын туһулуур. Арбааттан уонна хотуттан кэлбит тонустардыын, түүр, монгуол тыллаах омуктардыын булкуһан, Аллараа Амырга ульчалар этнос быһыытынан баар буолбуттар. Олорго нанай, нивх, маньчжур, негидал, эбэнки, айна уо.д.а. омуктар хааннара баар. Кинилэр суоллара ульча тылыгар, олобур-дьаһагар, матырыйаалынай уонна духуобунай култууратыгар көстөр.

– Ону сырдата түс эрэ.

– Тытаабыга сүгүрүйэр дүгүрдээх, тагас дэйдирдээх ыраастаны үгүлүүрүн толоробун. Ульчаҕа ыалдыттан баран, улахан аартыкка тахсар суолу ыйар суолталаах тайахтаах сиэртүм үгүлүүтүн толорор ахсааннаах дьонтон биридэстэрэбин. Ону тэнэ хомуска оонньуубун.

Биһиги муусукаҕа элбэх үстүрүмүөннээхпит. Ол курдук, араас тыаһатар, сахсийар

омуктары көрсүбүттэрин туһунан номох баар. Ульча таҕаһа дьоппуон кимонотугар майгыныыр. Хангас өттүттэн иэбэн абалан, уҕа ойбоско тимэхтэнэр халааттыгы быһыылаах.

Былыргы таҕастар, эппитим курдук, балык тирииттэн уонна сарыыттан тигиллэн баран оһуорданаар эбиттэр. Кэлин кэли матырыйаалынан тигэр буолбуттар эрэри, быһытын уларыппатахтар. Дьахталлар – тобуктан аллара, эр дьон уонна кырдыаҕастар тобуктарыгар диэри халааты кэтэллэр. Уолаттар таҕастара кууркалы быһыылаах буолара. Кыһынгы таҕаһы баатанан истииллэр. Ыт тириитин сабынньах тигэн кэтэллэр. Эр дьон сону таһынан ныйрпэ тирииттэн дьууппаҕа майгыныыр таҕастаах буолалара.

– Оттон урууга тугу кэтэллэрий?

– Уруу халаата кылгас сиэхтээх буолар. Былыр ону балык тириитинэн тигэллэр эбит. Иннинэн уонна кэнинэн аллараа өттүнэн кэтит оһуордаах киллэһиктээх буолара. Уруу таҕаһын көхсө икки чаастан турара уонна араастаан киэргэтиллэр. Үөһэ өттө икки-үс уһаты быысыбайдаммыт эбэтэр сыһарыллыбыт оһуордаах чаастан турара. Биитэр балык хатырыга быһыылаах солко кырадаһыннарынан тигиллэр. Хас “хатырык” аайы сибэкки, лыах ойуута быысыбайданара. Кус моонһун тирииттэн киллэһикти тигиллибит көхсүлээх соннор эмиз бааллар.

Халаат аллараа чааһын ортоку тырааһын икки өттүгэр икки сырдык өгнөөх, тэн быһыылаах, быысыбайдаммыт таҕастааҕа. Ол аллараа өттүгэр үксүн улахан лабаалаах, сэбирдэхтээх мастары, көтөрдөрү, кыыллары ойуулуулара. Эмиз сахаҕа курдук, ульча Аал Луук Маһа олох бары суолтатын сүгэр. Ол эбэтэр олобу-дьаһагы, төрүөбү, сайдыыны, тахсыыны – барытын.

Бырааһынньыктаагы тагас үрдүнэн саҕа кэтиллэр. “Монгоско” дэнэр саҕа моойу иилиир төгүрүк быһыылааҕа. Ол киис, быыдара тыһыттан биитэр бэдэр тирииттэн тигиллэр. Кыахтаах дьон сагалара тагаска тигилибит кус моонһун тириитэ истээх буолара. Сайынты саҕаны баай матырыйаалтан тигэн баран, кытытын түүлээбинэн киэргэтэллэр.

Дьахталлар бэдэр баһыттан

кулгаахтары сүлүллүбүт тирииттэн тигилибит “тугдама апу” диэн бэргэһэни кэтэллэр. Сириин иитин саһыл эбэтэр киис тириитинэн киллэһиктииллэр. Бэргэһэ кэтэбэр кутуругун иилэллэр. Аныгы ульчалар, төһө кыалларынан, иис былыргы ныматын туһа сатыыллар.

– Ульча туох төрүт астаабы?

– Ириискэ, перловкаҕа уонна просо куруппатыгар Амырга эрэ үүнэр “эвхэхи” диэн амтаннаах оту эбэн, тууһа суох убаҕас миини буһараллар. Балык хабаһын кытта дууп эриэхтинэн оҥоһуллубут дыраһаанка баар. Былыр калуга эбэтэр хатыыс хабаһын тутталлара. Онно хаппыт эриэхэни бытарытан куталлар. Бу – киһи тылын ыйыстар минньигэс аһа. “Моси” дэнэр балык тириитинэн оҥоһуллубут дыраһаанкаҕа отону эбэтэр суғу куталлар. Буһарыллан баран ыйһаммыт кета балык урдүкү араҕатын “нгалма” диибит. Ону туһаммыт черемшаны кытта сиэтэххэ, өссө миннийэр. Буспут уонна усталыгы быһылыбыт хортуппуйга кета туһаммыт төбөтүн бытарытан куттаахха, “чурку талани” диэн ульча биир төрүт бүлүүдэтэ тахсар.

Балык миинигэр кутуллубут муора хаппыстатын бүлүүдэтэ “каню” дэнэр. Балык этиттэн кэлимиэн, тайах этиттэн пампушка, хатарыллыбыт кыһыл балык, оту кытта буһарыллыбыт балык, тонгуу эбэтэр тута кыр-бастаммыт балык – ульча омук былыргыттан күн баччатыгар диэри илдэ кэлбит хатыламат астары. Аһы үксүн туустаабакка сииллэр. Эбэм үөрэбинэн билигин даҕаны хааһыны тууһа суох сиибин. Ол хааһыны ыйһаммыт балыгы кытта сиэтэххэ, ураты минньигэс буолар. Биһиги дьизэ кэргэммитигэр биилкэ, ньуска оннугар “салбу” дэнэр мас тырынгаларынан аһыыбыт. Ол эмиз – өбүгэбит үгэһэ.

– Олус кэрэхсэбиллээх кэпсээн буолла. Дьэ уонна көрсүһүүбүтүн өрө көтөүллүүлээх тылларынан түмүктүү эрэ, Екатерина.

– Ульча омукка айылҕа тыл, култуура баайыттан дэлэйдик бэрсибит. Ону чөлүгэр түһэрдэбит, сүгүрүйэр Хара луобут биһигини үтүө харабынан көрүө, маанылыа этэ. Ол күн хайаан да үүнүө диэн эрэнэбин.

– Норуотун туһунан сырдаппыкка махтал!

Оксана ЖИРКОВА
кэпсэттэ.

ятельноспыт көмөтүнэн култуурабытын тутта сатыыбыт, оболору сыһыарабыт. Биир ырыанан тылга интэриэһи тардар уустук. Онон туох туһунан ылланарын билбэккэ да ыллыыр үгэс баар. Оболор, декоративнай-прикладной ускуустуба көрүгүнэринэн дьарыктаналлар эрэри, ульча ускуустубатын, култууратын туһунан дириг билиини ылбаттар. Онуоха учууталлар, ансаамбыллар, куруһуоктар салайааччылары да буруйа суохтар. Төрдүттэн үлэ барыахтааҕа өйдөнөр.

Мин эмиз ити кэпсиир хамсааһымнар хабыллыбыт, нууччалыы сангара үөрэммит обобун. Ол оннугар фольклорбун билэбин, ону тарбатыгы үлэлэһэбин.

Туллуктар

Маннайгы сылаас, ылааны күннэри кытары сандал саас илдьиттэрэ – туллуктар – кэллилэр! Саха сирин олохтоохторо хас сыл ахсын туллук кэлиитин долгуйа, үөрэ көрсөбүт. Тыйыс, тымныы кыһын кэнниттэн сыр-дыгынан сыдьаайан, кылбаа манган туллук, били, уостан түспэт ырыаба курдук өрө мөлбөстүү сылдыара, көрүөхтэн кэрэ көстүү! Туллук үөрэ хойуу буоллабына, “кус үөрэ эмиэ хойуу буолар” диэн билгэлиллэр.

Туллук (лат. Plectrophanes nivalis) диэн Plectrophanax ууһугар киирэр хоту туундараба уйаланар татыйыктыгылар кэргэннэригэр киирэр. Сайын үөнү-көйүүрү сиир, кыһын туораабынан, от сыатынан аһылыктанар.

Былыр саха оболоро добуурдаан тутан, ыһаарылаан сиир идэлээхтэрэ.

Туллуктар миграция кэмигэр эрэ үөрдүһэллэр. Аан бастаан атыырдар көтөн кэлэн, уйаланар, төрүүр-ууһуур сирдэрин чуннуулар. Орнитолог Генри Элиот Говард туллуктар биир интэриэһинэй майгылаахтарын бэлиэтии көрбүт. Төрүүр-ууһуур сирдэрин былдьаһан, атыыр туллуктар бөтүүк курдук кынаттарын даллангнатын, бэйэ-бэйэлэригэр майаатынныктыгы хамсанан сабыта түһэллэр эбит. Биирдэрэ атаакалыыр, иккиһэ куотар. Ол

кэнниттэн оруолларын атастаһаллар. Хаһан сылайыахтарыгар диэри итинник быһыыланаллар. Кыайбыт туллук ити сири тутан хаалар. Туллуктар атын көтөрдөргө сабыта түспэт, бэрт эйэлээх көтөрдөр эбит. Атыыр туллуктар уйаланар сирдэрин сыыспакка булаллар. Хаардаахха туттубуттара кимнээбэр кураанах сир буолар. Туллуктар тымныыттан куттамматтар, ол эрээри саҥа төрөөбүт оболорун ичигэскэ тутуохтаахтар. Ийэ туллук кыра да кэмнэ сымыыттарын бырабан бардабына, начаас үлүйэн өлүөхтөрүн сөп. Сымыыттан тахсыбыт кырачааннары ийэлэрэ бэрийэр, аҕалара ас таһар уонна туораттан кэтии-маныы сылдыар. Аны туран, туллуктар хаардаахха, буурҕалаахха олох ыллаабат буолаллар эбит.

Бэрэпиэссэр Алексей Егоров 125 сыла

Саха сиригэр биология-хиимийэ оскуолатын төрүттээбит, сахаттан хиимийэ билимин бастакы хандыдаата уонна биология билимин дуоктара Алексей Дмитриевич Егоров кулун тутар 27 күнүгэр төрөөбүтэ 125 сылын туолла.

Кини 1899 сыллаахха Байарантай улуунун 2-с Байаҕантай нэһилиэгэр дыадаҥы дьэиэ кэргэннэ төрөөбүтэ. 1908 сыллаахха улуус быраабата тыыран, Баайаҕаба, дьадаҥылар оболоро олорор мөссүйөөннээх Мас-

лов аатынан норуодунай оскуолаба үөрэнэ киирэр. Дьокуускайга учууталлар сэминээрийэлэрин бүтэрэн баран, 1920–1928 сс. төрөөбүт улуунун оскуолаларыгар учууталлыыр. 1928–1931 сс. Иркутскайдааҕы индустриальнай-педагогическай институту естественнэй факультетыгар үөрэнэр. Ол кэннэ 1931–33 сс. Илин Сибиридээҕи университетке “Аналитическай химия” идэтийиигэ аспирантураны бүтэрэр. 1934 сыллаахха Мэнгэ Хаҥаласка эспэдииссийэҕэ сылдьан Туранҥаах уонна Абалаах күөллэр састааптарын үөрэппит. 1936 сыллаахха “Прикладная химия” диэн академическай сурунаалга “Содовое озеро Абалаах в Якутии” диэн ыстатыйата тахсар.

1938 сыллаахха бэс ыйын 29 күнүгэр МГУ хиимийэ факультетыгар “О применении комплексов сульфосалициловой кислоты в анализе” диэн тиэмэҕэ хан-

дыдаат диссертациятын көмүскүүр, ити сыл алтынньы 31 күнүгэр хиимийэ билимин хандыдаата истиэпэнэ ингэриллэр.

1951 сыллаахха “Аскорбиновая кислота и каротин во флоре Якутии” диэн тиэмэҕэ биология билимин дуоктара буолар истиэпэнин көмүскээбитэ. Кини ити үлэтинэн Саха сирин кыылларын биохимиятыгар уонна айылҕа эбийиэктэрин биогеохимиятын чинчийэн, икки саҥа салааны холбоон, саҥа хайысханы тобулбута.

А.Д. Егоров химия уонна биология кафедратын бастакы сэбиэдиссэйэ уонна Дьокуускайдааҕы педагогическай институту естественнэй факультетын бастакы декана этэ. Маны таһынан ССРС Билимнэ академиятын базатыгар химия лабаратыарыйатын бастакы сэбиэдиссэйэ, ССРС НА Сибиридээҕи салаатын Дьокуускайдааҕы филиалыгар биохимия лабаратыарыйатын төрүттээбитэ.

Бэрэпиэссэр А.Д. Егоров чинчийэр үлэни уопастыбаннай үлэни кытта бэркэ дьүүрэлээбитэ. Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин уонна Дьокуускай куораттааҕы Сэбиэт дьокуутаатынан талыллан үлэлээбитэ. Кэккэ сылларга Саха сиринээҕи эйэни өрө тутууччулар өрөспүүбүлүкэтээҕи сэбиэтин салайбыта, икки төгүл Бүтүн Сойуустааҕы эйэни өрө тутууччулар кэмпириэнсийэлэригэр дэлэгээтинэн талыллыбыта.

Метроба теракт

2010 сыллаахха, кулун тутар 29 күнүгэр дойдубут тэбэр сүрэбэр, Сокольникови метротун линийэтин “Лубянка” уонна “Култуура паарката” ыстансыяларыгар сарсыарда, дьон саамай тобуорунар кэмигэр, 40 мүнүүтэ арыттаах икки дэлби тэптэри буолбута. Буюмбаны “террорист-смертник” дьахталлар дэлби тэптэрибиттэрэ. Ол иэдээн түмүгэр 40 киһи өлбүтэ, 168 киһи эмсэҕэлээбитэ.

“Лубянкаба” метро иккис богуону-гар теракт буолбутун туһунан бастакы иһитиннэри 7 чаас 56 мүнүүтэҕэ киирбитэ. Пуойас тохтоотун кытары, аан аһыллан истэбинэ, ааҥна турар террорист дьахтар дэлби тэптэримитэ. Силиэстийэ быһаарбытынан, иккис террорист дьахтар Сокольники линийэинэн айаннаан испит. Бастагы дэлби тэптэри кэнниттэн, “тэхиниичэскэй биричинэнэн пуойас салгыы айаннаабат, айанныттар, сатыы тахсан

барын” диэн биллэрбиттэригэр дьон тахсар ааҥна үмүөрүһэн истэхтэринэ, иккис дэлби тэптэри буолар.

Бу теракка биир дойдулаахпыт, 22 саастаах, Үлэ уонна социальнай сыһыаннаһы академиятын юридическай факультетын устудьуона Ирина Кулдошина сырдык тыына быстыбыта. Ирина аҕата Олег Кулдошин икки оболоох огдообо этэ, улахан кыһын сүтэриэн сыл иннинэ ыал ийэтэ олохтон туораабыт. Олег 8-с кылааска үөрэнэр кыһынынын иккиэйэбин эрэ хаалахтаабыта. Оччолорго өрөспүүбүлүкэ бырабыыталыстыбата 300 тыһ. солк. көмөнү онорбута.

Маны таһынан бу теракка эмиэ биһиги биир дойдулаахпыт, 30 саастаах Виктория Шумакова эмсэҕэлээбитэ. Дьолго, өлбөтөбө, “контузия легкой степени” диэн диагноһы туруорбуттара. Виктория сүпсүлгэнгэ сүтэрбит докумуоннаах, харчылаах суумкатын кэлин тиксэрбиттэрэ.

Рекордсмен ийэлэр

Краснодар куорат олохтообо элбэх сыл арыттаах төрөөн Арассыыйа рекордун олохтообут. Арассыыйа рекордарын кинигэтэ ити туһунан бу дьыл тохсунньу 24 күнүгэр официальнойдык бигэргэппит.

Светлана Халимова кэргэниниин төрөөбүт Краснодарыгар олорор. Светлана бастакы кэргэнииттэн уола Сергейи 1988 сыл сэтинньи 11 күнүгэр төрөппүт. Онтон 34 сыл, 4 ый, 23 күн буолан баран, күүтүүлээх кыыс оботун Яминаны былырыын муус устар 4 күнүгэр күн сириин көрдөрбүт. Светлана кыһын 51 сааһыгар төрөппүтэ.

Оттон Москуба аттыгар баар Че-

хов куорат олохтообо, 34 сааһыгар 13-с оботун төрөппүт. Бу туһунан Видное куорат перинатальной киинин пресс-сулууспата суруйар.

Быраастар бу ийэ төрүүр устуоруйатыгар “сыппара магията” баарын бэлиэтииллэр. Ол курдук, дьахтар 13-с оботун олунньу 13 күнүгэр, күнүс 13 чааска төрөппүт. Саҥа төрөөбүт уолчаан уһуна – 57 см, ыйааһына – 3790 кыраам.

“Биһиги холбоһорбутугар улахан дьэиэ кэргэни үөскэтэр, тэнигэр сыалбыт-сорукпут суоба. Танара бэйэтэ биэрдэ.

Онтон наһаа дьоллоохпут. Бэйэ мунуга, дьэиэ иһэ тобус-толору оҕо чуопчаарар. Мантан ордук күндү туох баар буолуой?” – диэн Дьоруой ийэ кэпсэ-эбит. Эрэ 18 оболоох дьэиэ кэргэнгэ төрөөбүт, оттон бэйэтэ 7 бииргэ төрөөбүттэрдээх. Элбэх оболоох эдэр ыаллар 8 кыыстаахтар уонна 5-с уолларын төрөппүттэр.

Төһө өр үлэлииллэрий?

Дойду	Нэдиэлэҕэ үлэ чааһын алын кээмэйэ	Нэдиэлэҕэ үлэ чааһын мунутуур кээмэйэ	Үлэ күнүн чааһа	Интэриэһинэй чаччылар
Дания	32	35	8	Эбизккэ тохтобул төлөммөт.
Финляндия	32	40	8	Дойду киинигэр – Хельсинки куоракка – үлэ нэдиэлэтэ нурматтан кыра буолуон сөп.
Франция	35	48	ортотунан – 8, ол эрэри 10 ч. улааппат.	35 ч. ордук үлэлээтэххэ эбии төлөнөр, ол эрэри 48 ч. элбэхтик үлэлиэ суохтааххын.
Великобритания	35	48	7–10	Үлэни биэрээччини кытары эрдэттэн сөбүлэһэн, 48 ч. ордук үлэлиэххэ сөп.
Арассыыйа	40	40	8	Сорох үлэһит категорияларга кыччатыллыбыт үлэ күнэ баар.
Германия	40	48	8–10	Дуогабар быһыытынан 8 ч. үлэлииллэр, ол эрэри сорох түгэнгэ эрдэттэн сөбүлэһэн 10 ч. ордук эмиэ үлэлэтэллэр.
Италия	40	48	8	Тэрилтэни кытары кэпсэтэн 40 ч. үлэлиэххэ сөп. Эбизккэ тохтобул (сиеста) 13 ч. саҕалаан 15–16 ч. диэри. 48 чаастан ордук үлэлээтэххэ үрдэтиллибит хамнас аабыллар.
Австрия	41	50	8–12	Үлэни биэрээччи кэлэктииби кытта дуогабардаһан 60 ч. көҕүллүүн сөп.
АХШ	Судаарысты-баннай сектор – 40	Чааһынай-дарга нурма-ламмат.	8	Федеральнай сокуон чааһынайдарга нурманы аһара түһэри боппот.
Кытай	40	48	8–12	Бу нурмалары кэһэн туран, 78% кытай корпорациялара “996” систиэмэнэн үлэлииллэр. Ол эбэтэр, сарсыарда 9 ч. саҕалаан 21 ч. диэри, нэдиэлэҕэ 6 күн (72 чаас).
Индия	48	54	8–9	5,5 чаас буола-буола, хайаан да аччаабыта балтараа чаас сынньаналлар.
Собуруу Кэриэйэ	52 (булгуччулаах 40)	68	14	52 чаас туох да тохтобула суох үлэлииллэр.

Балаһаны Дмитрий ИВАНОВ бэлэмнээтэ.

	С.Омол-лоон кэпсээнэ "суха"	Сурул-лубут ...															Кыһыл массыына
		...таах бэчээт			Тимири ... оһох		Кир бөбө			Кыайыы хаһыыта	Оҕо төрөппүт уонна ииппит дыно ааттаһыылара						
	Олоххо да баар	Одьу...		Марина Попова биир биллэр ырыата	Суруйааччы Уйбаан ...	Сымыйа кэпсэл – "Этэрбэс ..."		Харчы хараллар сирэ					Тыва рок-бөлөбө "Ят-..."				
	Тобук кэннэ			Былыр-гыта Персия		Истиэ-нэбэ ыйанар оҥоһук		...бас		... сылдьан сыарба быатын быһар			Тас дьааһык				
								Мунг ...									
								Өрдөөбү дьон удьуор-дара	...хонук		Ситим тыл		Кыһыы-...				
... уонна мансилар		Балабан ыйын Айыыта Улуу Суо...				... гыммат (киһи-лээбэт)		Эдэртэн эйэтин ...		Онобос тимирэ							
		Болгария куората															
Саха таптыыр аһа					Атах таҥаһын сотото			Лип-...			аайбын						

11-с нүөмэргэ тахсыбыт сканворд эппиэттэрэ:

Туруору: оргуһоох, атабар, тууччах, арбаа, ыарык, кылын, кычым, тусаһа, кый, адаар, Атаах, аба, хой, албан, ыла, аллай, айан, Даана, ураанхай.

Сытыары: туртас, сурахтаах, Баал, овчубук, Чайында, баарды, Атамай, уота, кылаан, ахсым, хахыйах, Айыһыт, Долана, Хараанай, Байанай.

Сканворду сөбүлээччилэргэ анаан <https://kyym.ru> аан ситиммитигэр эмиэ сканворд таһааран сабалаатыбыт. Бу куар-коду төлөпүөнүң камератынан туһайан киирэн таайыаххын сөп. Үчүгэйэ диэн, ситэри таайбакка бэринэр түгэнгэр түмүктээн, хоруйдарын көрүүххүн сөп. Чэ, сабалаа!

БИЛЛЭРИИЛЭР

* Считать недействительным аттестат 14 АА 0030750, выданный 24.06.2008 г. МБОУ "Убоянская средняя общеобразовательная школа" Нюрбинского района Республики Саха (Якутия) на имя Андреевой Снежаны Николаевны.

* Считать недействительным паспорт серии 9820 номер 932880 на имя Шадрина Дмитрия Александровича.

* Считать недействительным аттестат №01424007349317 о среднем общем образовании на имя Комиссарова Евгения Юрьевича.

Нэһилиэнньэттэн аабыллыбыт эргэ хаһыаты тутабут.

Билсэр нүөмэргит:
8-964-425-31-86, 72-18-20

"Кыым" 11-с №-гэр 7-с балаһа 1-кы колонкатыгар "Ходорковскай (иноагенынан билиниллибит)" диэн көннөрөн аабаргытыгар көрдөһөбүт.

"Кыым" телеграммыгар киир

ГОРОСКОП. Муус устар 1–7 күннэрэ

Хой
Хоп-сип, араас саҥа-ингэ баһаамныыр нэдиэлэтэ. Болломтону тардыбат, кэпсэтиини бэйэ диэки изэпэт көнө. Бэйэ бодобун тардына сырыт. Сонун идийэни олоххо киллэрэрин табыллар кыахтаах.

Нэдиэлэ ортото тус олоххор, дьылбаар сыһаннаах бэртээхэй куоһурга таба тайаныах курдуккун. Иирсибит аймахтары илгэһиннэрэ сатаан, элэ-была тылгын ба-раама. Сотору уоскуйуохтара.

Араак
Ситиһии чин олуга ууруллар кэмэ. Чугас дьонун санааларын ийит, туһалыа. Дьыала түмүгэ хайдах быһаарсаргыттан тутулукаах. Нэдиэлэ иккис аҥаарыгар быһыы-майгы эмискэ уларыйыан сөп. Албаһы көннөрүнэр ордук. Сулустар ситиһилибитинэн сөп буолан тохтообоккор сүбэлээбиттэр. "Манньык да буоллун ээ", – диэмэ. Өрөбүллэргин дьыэ кэргэнгэр, тапталааххар анаа.

Ыйааһын
Күүс-уох эбиллибитин экинэн-хаангыннан билиэн. Онон хамсаммах-тыырга тобоостоох кэм. Сүрүн сыалын-соругун дьэиэтэби үлэбэ сыһаннаах буоллабына, түмүгэ чабылхай буолсу.

Арай нэдиэлэ иккис аҥаарыгар ким дьынгээх доһор, ким зийгин туһанаары эрэ сылдыбыта биллиэн сөп. Санаарбаама. Хата, кырдыксыт, бэрээдэктээх киһиэхэ миэстэ табыста диэн өйдөө.

Чубуку
Арамаантыкалыы сыһан эрэ буол-бакка, дьыалабыай да үлэлэни саҥа түһүмэбэ сабаланыан сөп нэдиэлэтэ. Олох уйгутун түспарар гына, сонун ньыманы тобуларга барсар кэм. Сүрүнэ, халлаанынан дайбакка, дьынг дьыаланан дьарыктан. Манньык табыгастаах кэм бабардах аайы кэлбэт. Соторутаабыта саҥа киһини көрсүбүт уонна сулумах буоллаххына, сыһангыт салгы хайдах буоларын быһаарынарын наада буолсу.

Кылаабынай эрдээктэр: И.И. ГАВРИЛЬЕВ
Тэрийэн таһаарааччы: М.Н. ХРИСТОФОРОВА
Генеральнай дириэктэр: А.Д. ШИЛОВ
Шеф-эрдээктэр: Альберт КАПРЫНОВ
Эрдээктэри солбуйааччы: Дмитрий ИВАНОВ
Эппиэттиир сэкирэтээр: Мария САННИКОВА
Тыа хаһаайыстыбатын салаата: Татьяна ЗАХАРОВА
Уопастыбаннаһы кытта үлэ: Оксана ЖИРКОВА
Тыл эрдээктэрэ: Геннадий ГУРЬЕВ
Кэрэспэдьиэннэр: Нина ГЕРАСИМОВА, Туйаара СЕРГЕЕВА, Саргылаана БАГЫНАНОВА, Федор РАХЛЕЕВ, Диана КЛЕПАНДИНА
Таҥан оҥордулар: Евдокия ДЬЯКОНОВА, Мария ПЕТУХОВА
Корректор: Людмила БАИШЕВА-ФЕДОРОВА
"Ситим" медиа-бөлөх көмүүтэрин сыабар таҥан оҥоһулунна

Обус
Ураты, дьикти этии кириэх курдук, батынарга тиэтэйимэ. Соробун эрэ бык-тарбыт буолуохтарын сөп. Айар-тутар баҕа уһуктар чинчилээх. Туттумахтас.

Тус олоххор соһуччу уларыйыы күүтүллүбэт. Ыал дьонго арамаантыка тыына, өйдөһүү-өйөһүү сатыылыа. Сулумах буоллаххына, ирдэбилгин олус улаатыннарыа суох этинг. Уһулуччу үчүгэй киһи диэн суох.

Хахай
Тутулуга суох, көңүл буолуоххун баҕарыан. Онтуг дьыалаба мөһөйдээбэтин курдук кыһан. Хамаанданан үлэ түмүгэ ор-дук таһаарылаах буолуо, бэйэ эрэ туһун санаама. Уу нуурал, холку нэдиэлэ. Айылбаттан бэриллибит талаангын арыларга бу кэми туһан. Чугас дьынгунуун уопсай тылы холкутук булуон. Баайга-дуолга сыһаннаах боппурос күөрэйдэбинэ, эспир сүбэтин туһанарыг ордук.

Скорпион
Быһаарсыбатах, кыайбатах дьыаланг суобун тэнэ буолсу. Аймахтыылар, кэл-лигэлэр эбэтэр ыаллыылар ортолоругар өйдөспөт буолуу күөрэйдэн, ону убарытар наадата тириэн сөп. Нэдиэлэ бүтүүтэ үбү-харчыны матайдаабакка, сыана ханна удамырын көрөн атылаһа сатаа. Интэриниэт-маҕаһынтан этин. Өрөбүлгэ оҕо сааскын санатар киһи биллиэх курдук. Үөрүөҥ.

Күрүлгэн
Ылыммыт былаангын олоххо кил-лэриэх курдуккун. Туох быһыы-майгы эийэхэ көмөлөһөн сөбүн, тугу уларытар наадатын наардаа. Анаараа өрүт суорбаны бэйэтигэр тарда сатаабына соһуйума. Эн да бөрүөк минньигэс өлүсүкэтигэр тиксэ сатыырын бааламат. Бэйэн интэриэсин көмүскүүргэ суолталаах төрүөттэри толкуйдаа. Сонун идийэттэн, уратытк быһаартан аккаастаньма.

Сибээс эйгэтин информационнай технологияба уонна маассабай коммуникацияба надзорун федеральнай сулуустатын Саха сиринээби бырабылыанньатын 02.03.09 бэриллэбит сибидиэтэлибэтэ: ПИ № ТУ 14-0038

Хаһыат "Ю.А. Гагарин аатынан өрөспүүбүлүкэтээби типография" АУО бэчээттэннэ. Аадырыһа: Дьокуускай к. Бүлүүлүүр туора уул., 20

Ааптар санаата эрдээксийэ тутуһар позициятыгар сөп түбэһимиз сөп. Эрдээксийэ кирибит суруктар төннөрүллүбэттэр.

РЕКЛАМА СУЛУУСПАТА (ТӨЛӨБҮРДЭЭХ ӨНӨ БАРЫ КӨРҮНЭ):
"Бэчээт дьэиэтэ", Орджоникидзе уул., 31, 111 хос, тел.: 34-05-03

Игирэ
Сынньана, аралдьыа сатыыр бокуой көстүө суох. Ол онугар ылсыбытын барыта ыпсан, сатанан иһэр чинчилээх. Кэпсэтии, ырытыы өттө ордук табыллыа. Бэйэ быраабын иһин толлубакка туруулас.

Нэдиэлэ иккис аҥаарыгар буолар быһыыга-майгыга орооһума. Барыта көрүөх бэтэрээ өттүгэр уларыйыа. Истибиккин барытын итэҕэйимэ. Күүс-уох мунньуммат, кэрэ буоларга болбойбут ордук.

Кыыс
Бутуурдаах боппуруоһу табыллан быһаарыах курдуккун. Ол эрэри ол түмүгүнэн астыныа суоххун сөп. Ситэрэн-чочуйан биэрэргэ дьулуһуон. Санаа түһүүттэн босхолонор гына, урукку-хойукку кыайы-ларгын санаа, кэскили эрэн. Сулумах буоллаххына, доһоор, анаараа өрүт болломтотун баҕарыан эрэ кэрэх – ылар кыахтааххын. Ыал дьон, аҥааргытын күнүүлэпэт гына сирдээхтик сылдьыҥ.

Охчут
Кыһалба той көстүбэт. Оннук айылаах сэргэхситэр тэрээһин да көстүбэт. Ис, тас да өттүттэн сайдарга барсар кэм. Суолталаах быһаарыыны ылыныма, кэлэр нэдиэлэбэ көһөр. Нэдиэлэ бүтүүтэ тугу сантараргын өйдүү-өйдүү сангар. Болломтолоох буол. Дьынг баары сорууан атыннык көрдөрөн, ону бэйэтин туһугар эр-гитэр интэриэстээх киһи баар буолуон сөп.

Балык
Эн тускар барыта бэркэ табыллыа. Бэл, туолбат дии санаабыт сыалгын ситиһэр кыахтааххын. Онтугун чингэтэн баран, салгыы кимэн ис. Элбэри тэнгизин онгорор судургута суох эрэри, итинник утум-ситим баран истэххэ эрэ, кэлэр кэскилгин онгостор кыахтааххын. Өрөбүллэргэ холкутууар гына, ол-бу иһитиннэрииттэн тэйэ түс. Сөбүлүүргүнэн дьарыктанан, күүстэ-уохта муньун.

Эрдээксийэ уонна таһаарааччы аадырыһа:

677027, Дьокуускай к., Киров уул. 18, В блок, 709 кэб.
Төл.: 42-21-08
Электроннай почта: kuumsakha@mail.ru
Ахсаана 13.150 экз. Кээмэйэ 10 б.л.
Бэчээккэ илии баттыыр бириэмэ: 20.00
Бэчээккэ туттарылына: 19.00
Сыаната көнүл